

MEĐUNARODNI PROBLEMI INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXII

Beograd

No. 4/2010

IZ SADRŽAJA

RASPRAVE I ČLANCI

*Pero PETROVIĆ i Aleksandar ŽIVKOVIĆ, Finansijska kriza
i formiranje Evropskog monetarnog fonda*

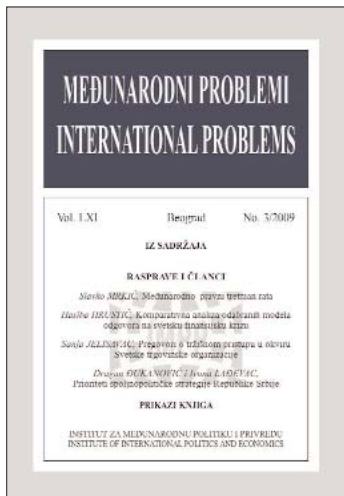
Dijana JANKOVIĆ, Međunarodni standardi u borbi protiv terorizma

*Senad GANIĆ, Osvrt na savetodavnu ulogu
Međunarodnog suda pravde*

*Biljana SAVIĆ, Multilateralni trgovinski sistem
i regionalne ekonomske integracije*

PRIKAZI KNJIGA

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU
INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 62, (2010), br. 4, pp. 579–728

IZDAVAČKI SAVET EDITORIAL COUNCIL

Baldassarre ARMATO, Institute for Euro-Mediterranean Studies, Rome
Demetrius Andreas FLOUDAS, Hughes Hall College, Cambridge
Peter HAVAS, Institute for Political Science, Budapest
Robert HAYDEN, Center for Russian and East European Studies, Pittsburgh
Hasiba HRUSTIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Sandro KNEZOVIĆ, Institute for International Relations, Zagreb
Alexander LUKIN, Moscow State Institute of International Relations, Moscow
Slobodan MILAČIĆ, University of Law, Political Sciences and Economy, Bordeaux
Brano MILJUŠ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragana MITROVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade
Dragan PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Gordana ILIĆ POPOV, Faculty of Law, Belgrade
Predrag SIMIĆ, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, Belgrade
Charan WADHVA, Centre for Policy Research, New Delhi
Biljana VANKOVSKA, Faculty of Philosophy, Institute of Defence, Skopje
Ivo VISKOVIĆ, Faculty of Political Sciences, Belgrade

UREĐIVAČKI ODBOR EDITORIAL BOARD

Miroslav ANTEVSKI, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Vladimir BILANDŽIĆ, OSCE Mission to Serbia, Belgrade
Duško DIMITRIJEVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dragan ĐUKANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade,
Miša ĐURKOVIĆ, Institute of European Studies, Belgrade
Srđan KORAĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Žaklina NOVIČIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Pero PETROVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Edita STOJIĆ-KARANOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Dobrica VESIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade
Vid VUKASOVIĆ, Institute of International Politics and Economics, Belgrade

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK EDITOR IN CHIEF

Brana Marković

INTERNATIONAL PROBLEMS

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Uređivački odbor: tel. (011) 3373633 ili (011) 3373824, E-mail: branam14@gmail.com

Za izdavača
Duško Dimitrijević
direktor

Sekretarica
Snežana Zečević

Prevodilac
Aleksandra Janošević

Tehnički urednik
Snežana Vojković

Kompjuterska obrada
Snežana Vojković i Sanja Pavlović

Štampa
„Želnid” – Nemanjina 6, Beograd

Tiraž 300 primeraka

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.yu

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXII

BEOGRAD

BROJ 4/2010

SADRŽAJ

RASPRAVE I ČLANCI

<i>Pero PETROVIĆ i Aleksandar ŽIVKOVIĆ, Finansijska kriza i formiranje Evropskog monetarnog fonda – treba li menjati Evropski sporazum</i>	585
<i>Dijana JANKOVIĆ, Međunarodni standardi u borbi protiv terorizma</i>	602
<i>Senad GANIĆ, Osvrt na savetodavnu ulogu Međunarodnog suda pravde</i>	629
<i>Jelica STEFANOVIĆ-ŠTAMBUK, Da li je diplomatija danas održiva?</i>	641
<i>Biljana SAVIĆ, Multilateralni trgovinski sistem i regionalne ekonomske integracije</i>	678
<i>Nevenka JEFTIĆ-ŠARČEVIĆ, Zapadni Balkan u „Turskoj strateškoj viziji“</i>	691
PRIKAZI KNJIGA	715

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL
POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXII

BELGRADE

No. 4/2010

CONTENTS

ARTICLES

<i>Pero PETROVIĆ and Aleksandar ŽIVKOVIĆ, Financial Crisis and Forming of the European Monetary Fund – Should the European Agreement be Changed</i>	585
<i>Dijana JANKOVIĆ, International Standards in the Fight against Terrorism</i>	602
<i>Senad GANIĆ, Review of the Advisory Role of the International Court of Justice</i>	629
<i>Jelica STEFANOVIĆ-ŠTAMBUK, Diplomacy: is it Still Sustainable?</i>	641
<i>Biljana SAVIĆ, Multilateral Trading System and Regional Economic Integration</i>	678
<i>Nevenka JEFTIĆ-ŠARČEVIĆ, Western Balkans in “Turkey’s Strategic Vision”</i>	691
BOOK REVIEWS	715

Pero PETROVIĆ, Aleksandar ŽIVKOVIĆ¹

UDK: 336.132.2
Bibliid 0025-8555, 62(2010)
Vol. LXII, br. 4, str. 585–601
Izvorni naučni rad
Novembar 2010.
DOI:10.2298/MEDJP1004585P

FINANSIJSKA KRIZA I FORMIRANJE EVROPSKOG MONETARNOG FONDA - treba li menjati Evropski sporazum -

APSTRAKT

U ovom radu autori analiziraju mogućnosti i prednosti realizacije ideje stvaranja Evropskog monetarnog fonda, evropskog ekvivalenta MMF. Evropski zvaničnici i eksperti smatraju da se finansijske krize u Evropskoj uniji, kao što je bio slučaj Grčke, mogu uspješnije rešavati u okviru institucija EU. Pomoć koju bi davao EMF bila bi vezana za stroge uslove. ECB, koja insistira na nezavisnosti, pridružila bi se u uspostavljanju tog mehanizma, pošto sada ne postoji mehanizam za pružanje finansijske pomoći državama članicama Eurozone. Može se očekivati da bi budući EMF imao važnu ulogu u sprečavanju nastanka finansijskih kriza u zemljama članicama Eurozone.

Ključne reči: Evropski sporazum, promene, kriza, Evropski monetarni fond, finansijska arhitektura.

1. UVOD

Aktuelna finansijska i opšta ekonomska svetska kriza nametnula je zahteve za odlučnom reformom međunarodnih finansijskih organizacija, posebno reviziju glasačkih prava unutar Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) i Svetske banke. Smatralo se da bi članovi Evrozone trebalo da budu

¹ Prof. dr Pero Petrović, naučni savetnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Makedonska 25. E-mail adresa: pera@diplomacy.bg.rs. Prof. dr Aleksandar Živković, Ekonomski fakultet, Beograd. E-mail adresa: acazivne@yubc.net. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljno-političkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici”, Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, ev. br. 149002D, 2006–2010.

zaštićeni od kraha finansijskih tržišta. Prema zaključku Svetskog ekonomskog foruma o situaciji u Evropi, održanog početkom maja 2010. godine u Briselu, Evropa je na sudbonosnoj raskrsnici i njene opcije su više nego mučne: u sledećoj deceniji nužna je radikalna promena društvenog modela. Međutim, u sadašnjim uslovima Evrozona, ipak, nije uspela da se konsoliduje sama. Egzistencijalna kriza Evropske unije (EU), potstaknuta finansijskim urušavanjem Grčke, nametnula je Evrozoni novog pregovaračkog posrednika – Međunarodni monetarni fond. Pod njegovim uticajem odobren je „mamutski paket“ pomoći finansijski ugroženim članicama evrozone. Jednom načeta ulaskom MMF-a u program reformi Grčke, EU se suočila sa novim odnosom sa tom međunarodnom finansijskom institucijom. Osim očigledne „lekcije“ o važnosti fiskalne discipline, svake zemlje koju mogu da nauče iz grčke krize postoji nešto vrlo bitno što se tiče svih ostalih evropskih zemalja – grčka kriza dovela je u pitanje efikasnost Evrozone i snagu evra, odnosno mogućnosti za špekulativnu trgovinu. S druge strane, finansijsko tržište gubi poverenje u EU i evro. Biće neophodne godine da međunarodno finansijsko tržište ponovo poveruje u stabilnost Evrozone.

Problemi Evropske unije su strukturne prirode i ne mogu se rešiti izlivanjem novca na finansijska žarišta.² Veliki broj eksperata i zvaničnika smatraju da je Evrozoni potrebna institucija s iskustvom i sličnih moći kao što to ima Međunarodni monetarni fond i zalažu se za stvaranje evropskog ekvivalenta MMF-u, u nastojanju da sami rešavaju svoje probleme u Evrozoni.

U svakom slučaju, svi se zalažu za jačanje saradnje 16 zemalja koje kao valutu imaju evro, u odlučivanju o finansijskoj i ekonomskoj politici. Evropska komisija će dati predloge o mehanizmima za bolju koordinaciju ili nadgledanje nacionalnih ekonomija. Po mišljenju brojnih eksperata, suštinski problem Grčke, ali i još nekoliko članica EU, nalazi se u nesaglasju fiskalnih politika zemalja članica Evropske unije, a problem se povlači od samog nastajanja te zajednice evropskih država, odnosno treba imati u vidu da još ne postoji fiskalna unija.

Postavlja se, međutim, ceo niz pitanja, kao na primer, ko će uplaćivati u fond i kolika su sredstva potrebna. Osim toga, tu je još jedno otvoreno pitanje.

2 Najavljeni mehanizam stabilizacije, vredí preko 750 milijardi evra, za pomoć zemljama članicama u slučaju potrebe. Oli Ren, evropski komesar za ekonomska i monetarna pitanja, izjavio je da će „evro braniti po svaku cenu“ objasnivši da će Evropska komisija (u skladu sa Lisabonskim ugovorom) u mehanizmu za stabilizaciju učestvovati sa 60 milijardi evra, dok će 440 milijardi evra obezbediti nacionalne vlade. *Politika*, dnevni list, Beograd, 11. maj 2010, str. 5.

Da li je za stvaranje Evropskog monetarnog fonda (EMF) neophodna promena Evropskog sporazuma?

Upravo zbog rešavanja tog pravnog pitanja EMF bi mogao biti srednjoročni projekt. Stoga stručnjaci upozoravaju da je pitanje stvaranja EMF-a pokrenula grčka kriza, ali Evropski monetarni fond zasigurno još neće biti u mogućnosti da rešava najnoviju finansijsku krizu, potstaknutom grčkim slučajem. S druge strane, Evropski monetarni fond samo u dugoročnim relacijama može da ugrozi sadašnju svetsku finansijsku arhitekturu, odnosno da bude pretnja međunarodnom finansijskom multilateralizmu.

2. POUKE SLUČAJA GRČKE

Grčka ekonomija je decenijama funkcionisala kao relativno zatvorena ekonomija, sa karakteristično velikim javnim sektorom, prihodom koji je, uglavnom, poticao od usluga (npr. turizam, brodovlasništvo), padom industrijske proizvodnje i izvoza, kao i sa primarnom domaćom potrošnjom. Vremenom je u Grčkoj došlo do velikog budžetskog deficita, javnog duga i deficita tekućih transakcija, uz pad konkurentnosti. Istovremeno su odlagane neophodne strukturne reforme poreskog i penzionog sistema, tržišta rada i drugih važnih oblasti. Ovi duboko ukorenjeni problemi grčke ekonomije posebno su došli do izražaja tokom globalne ekonomske krize, što je i dovelo do aktuelne situacije.³

U drugoj fazi globalne finansijske krize dolazi do tzv. slučaja Grčke, koji je inicirao rasprave o evropskom monetarnom fondu. Usled preterane potrošnje u periodu lakih kredita, nekoliko zemalja članica Evrozone bori se sa implozijom konstrukcija finansiranih kreditima i preteranom potrošnjom. Međutim, Grčka je najslabija među slabim karikama, s obzirom na visinu javnog duga, budžetskog deficita Vlade, velikog spoljnog deficita i gubitka kredibiliteta zbog ponovljenih prevara pri dostavljanju izveštaja o budžetu. Stanje u Grčkoj, i posebno mogućnost njenog „izlaska“ iz Evrozone, i dalje pleni pažnju investitora i analitičara. Procene nisu optimističke jer investitori ne veruju previše u evropske napore da se ekonomska kriza u Grčkoj sanira. Mnogi i dalje sumnjaju da opasnost od bankrotstva nije isključena i da će Grčka morati da napusti Evrozonu i vrati se nacionalnoj valuti, drahmi. Stoga su predstavnici „trojke“ (Evropska komisija, MMF i Evropska centralna banka)

3 Procenjuje se da Grčka ima deficit od 300 milijardi evra, te da će plate, u roku od tri godine, spustiti na nivo do pre deset i više godina, da će cene neminovno rasti i u skladu sa tim padati standard.

uradili, sredinom juna 2010. godine, analizu stanja finansija i načine sprovođenja reformi, pred isplatu sledeće tranše kredita.⁴ Grčka, kao i neke druge zemlje Evropske unije, a posebno Portugalija i Španija, mora proći težak proces prilagođavanja vladinih finansija i spoljne konkurentnosti, da bi pozicija njihovog javnog duga ponovo postala održiva. Međutim, s obzirom na intezivan pritisak finansijskih tržišta, u nekim slučajevima deluje malo verovatno da će podešavanje fiskalnog programa biti dovoljno da se izbegne „iznenadno kočenje“ neophodnog spoljnog finansiranja javnog sektora.

Smatra se, da kada se to desi, EU neće više biti u stanju da izbegne pitanje da li (i u kom obliku) može da obezbedi javnu finansijsku podršku jednoj od svojih zemalja članica. Mehanizam za stabilizaciju i nove mere Evropske centralne banke dokazuju rešenost EU da štiti finansijsku stabilnost u oblasti evra i umanju kratkoročnu zabrinutost za solventnost pojedinih članica evrozone kod kojih je došlo do pogoršanja fiskalnog položaja i dinamike dugovanja.

Izvesni eksperti smatraju da uvođenje ovih novih mera definitivno garantuje da ekonomije ovih zemalja neće morati da se oslanjaju isključivo na tržišta kapitala kako bi izmirile svoje finansijske obaveze i potrebe za finansiranjem deficita.⁵ Pri tome zemlje Centralne i Jugoistočne Evrope ostaju i dalje glavni strateški cilj grčkih banaka.

3. NOVI ODNOSI EVROZONE I MEĐUNARODNOG MONETARNOG FONDA

Pojavom finansijske krize u evrozoni dolazi i do novih relacija u odnosu EU – MMF. „Zemlje evrozone trebalo bi da preduzmu veliki korak ka integraciji uz pomoć novog sistema prekogranične budžetske koordinacije. Evrozona bi trebalo da uvede kratkoročne fiskalne transfere između članica Evrozone kako bi se izbeglo ponavljanje krize“.⁶ Prema novoj recepturi MMF-a, predloženi

4 Kad je reč o uslovima koje treba ispuniti u pitanju je ušteda od 45 milijardi evra u periodu od 2010. do 2013. godine, kako bi se budžetski deficit smanjio za celih 11 odsto. Međutim, inflacija je porasla na 5,4 odsto odmah posle uvođenja novih poreza: 16,9 za alkohol i cigarete, 20,3 odsto u grupi transporta koja obuhvata cene automobila, cene na naplatnim rampama, rezervne delove, benzin i dizel. Za 3,2 odsto su porasle cene u kafeima i restoranima, gde su i do sada bile visoke, a za 3 odsto je skuplje i obrazovanje, privatne škole, škole stranih jezika, itd.

5 Karamanolis Filipos, Predsednik Izvršnog odbora Eurobanke EFG, „Hitno smanjiti budžetski deficit“, dnevni list *Politika*, Beograd, 25.05.2010, str. 16.

6 Dominik Stros-Kan, Izvršni direktor MMF-a, *Financial Times*, London, 10.06.2010, p. 3. (U tom smislu on je izjavio da „MMF u evrozoni neće biti zao policajac“.)

sistem budžetske koordinacije predstavljao bi korak ka zajedničkom, centralizovanom ekonomskom upravljanju unutar Evrozone. Međutim, neophodna je bolja unutrašnja monetarno-fiskalna kontrola, odnosno povećana koordinacija na planu fiskalne i ekonomske politike.⁷

U sadašnjoj situaciji nameće se pitanje koja bi institucija bila u boljoj poziciji da projektuje i nadzire strog program prilagođavanja koji bi opravdavao finansijsku podršku: EU ili MMF. Razlika se svodi na sledeće: MMF ima novca, stručnost i malo političkih ograničenja. S druge strane, institucije EU imaju novac i stručnost, ali EU odnosno Evropska komisija se suočava sa ozbiljnim političkim ograničenjima u osmišljavanju prilagođavanja programa.⁸ Međutim, nije pitanje da li bi EU bila „mekša“ od MMF-a, nego je ključno pitanje koja institucija bi imala jači mehanizam prisile u slučaju da pojedine zemlje (kao npr. Grčka) jednostavno ne sprovedu podešavanje programa. MMF može da učini vrlo malo ako zemlja koja je u pitanju jednostavno ne održi svoja obećanja, osim da joj uskrati dalje finansiranje.

Nasuprot tome, EU ima nekoliko drugih instrumenata na raspolaganju: može uskratiti finansiranje iz strukturnih (i drugih) sredstava. Pored toga, Evropska centralna banka može vršiti ogroman pritisak diskvalifikujući javni dug zemlje članice (ili uopšte njena sredstva) iz upotrebe u okviru operacija svoje monetarne politike. Dakle, Evropska unija bi mogla da osmisli mehanizam ili instituciju sposobnu da se nosi sa neizvršenjem novčanih obaveza. Na primer, ako bi MMF bio pozvan u pomoć, a Grčka se na kraju ne bi uskladila sa uslovima programa podrške, problem bi bio samo uveličan. Grčka bi zadržala svoju glavnu prednost u pregovorima, odnosno opasnost od neizvršenja novčanih obaveza, kreirajući sistemsku finansijsku nestabilnost u EU, sa mogućnošću da se prenese i na globalni nivo.

Dakle, mnogi eksperti i državnici smatraju da se ta dilema može izbeći stvaranjem Evropskog monetarnog fonda, koji bi bio u stanju da organizuje i realizuje uredno izvršavanje obaveza, kao poslednju moguću meru. Pri tome, razlika se sastoji u tome što bi evropski pandan MMF-a delovao u slučaju da nekoj od članica evrozone zatreba finansijska pomoć, jer se pokazalo da na evropskom finansijskom polju nedostaje slična institucija da pomaže zemljama koje su zapale u ozbiljnu finansijsku krizu.

7 Ideja o „Evropskom monetarnom fondu“ je prvi put predstavljena javnosti 6. marta 2010. godine u intervjuu nemačkog ministra finansija Volkfanga Šojblea (Wolfgang Schäuble), u kojem je on rekao da je Evropi potrebna institucija nalik MMF-u koja bi se nosila sa situacijama nalik grčkoj dužničkoj krizi.

8 U velikoj meri to zavisi od stava Nemačke, čija je moć finansiranja u evrozoni najveća.

Evropska komisija smatra, međutim, da može da iskoristi svoja prava u oblasti privredne konkurencije, što bi podrazumevalo jačanje saradnje s drugim akterima na međunarodnoj sceni (kao što je G-20), ali i vršenje pritiska, jer se smatra da su svetska finansijska tržišta promenljiva i nepregledna.⁹ Ideja o Evropskom monetarnom fondu, po modelu na Međunarodni monetarni fond, nailazi na široku podršku u zemljama evrozone. Naime, kao što MMF čini na svetskoj sceni tako bi i Evropski monetarni fond bio poslednje sredstvo za članice Evrozone koje dospeju u finansijsku krizu. Dakle, EMF bi, pre svega, bio monetarni stabilizator tako što bi najpe uspostavljao finansijsku disciplinu, a potom davao zajmove na kratak rok. Skeptičniji komentatori kažu da bi problem bio odložen, ali ne i rešen, jer nema jasnog odgovora na to kako će se slabe i prezadužene ekonomije izboriti sa dugovima i sa zajmovima za njihovo saniranje.

4. DILEME I PREDLOG ZA FORMIRANJE EVROPSKOG MONETARNOG FONDA

Predlog za stvaranje EMF-a može se posmatrati kao dopuna idejama koje se pojavom krize razmatraju, a koje bi dozvolile neizvršenje novčanih obaveza privatnih finansijskih institucija i sredstava za spasavanje velikih banaka, a koje bi bile finansirane od strane realnog sektora odnosno celokupne privrede. Naime, tokom aktuelne finansijske krize, politika EU je bila usmerena, isključivo, na sprečavanje neuspeha velikih institucija. Uбудuće, smatra se, da ključni cilj ekonomske politike mora da bude povratak discipline na tržišta tako što će se eliminisati neuspeh. Za EMU to znači da sistem mora da bude dovoljno snažan da minimizira prekide izazvane eventualnim neuspehom jedne od njenih država članica.¹⁰ Eksperti smatraju da je za stabilnost Evrozone neophodna jedna institucija koja ima iskustvo MMF-a i analognu mogućnost za intervenciju na finansijskom tržištu, odnosno o mehanizmu za bolju koordinaciju ili nadgledanje nacionalnih ekonomija.

Dakle, ideja o stvaranju EMF nije samo mera za finansijsku pomoć Grčkoj, već predstavlja pouku iz ove krize. S druge strane, evropski zvaničnici tvrde da se ne radi o stvaranju konkurencije Međunarodnom monetarnom fondu odnosno da ne predstavlja pretnju međunarodnom finansijskom multilateralizmu.

9 Pisani-Ferry, Jean and André Sapir, "The best course for Greece is to call in the Fund", *Financial Times*, February 2, 2010.

10 Gros, Daniel and Thomas Mayer, "Towards a Euro(pean) monetary Fund", CEPS Policy Brief No. 202, February 2010, p. 4.

Međutim, u stvaranju EMF-a stavovi su oprečni: dok se jedni (političari) zalažu za njegovo što brže formiranje, drugi (Evropska centralna banka) to posmatraju sa velikom rezervom, jer takav mehanizam nije u skladu s temeljima monetarne unije. Uglavnom, kao posledica krize u Grčkoj Evropska komisija predložiće uspostavljanje Evropskog monetarnog fonda (EMF), ali to zahteva podršku svih država članica Evrozone. Diskusija na ovu temu je u toku sa državama članicama i Evropskom centralnom bankom. Još je, međutim, otvoreno pitanje da li bi EMF bio uspostavljen samo za države Evrozone, ili za sve članice EU, imajući u vidu da evropska Komisija ne želi da isključi niti jednu državu članicu.

Postignuta je saglasnost, međutim, da bi za pokretanje Evropskog monetarnog fonda bila potrebna izmena Lisabonskog ugovora, kao i da sprovođenje u delo takvog plana ne bi pomoglo Grčkoj da prevaziđe posledice krize. Plan o stvaranju Evropskog monetarnog fonda je dugoročna stvar i morao bi da dobije zeleno svetlo svih članica Evropske unije.¹¹ S druge strane kritičari EMF-a upozoravaju da bi to dovelo do kažnjavanja zemlje sa solidnim finansijama i ohrabivala nekontrolisano trošenje, zato što bi zemlje koje ne poštuju pravila znale da će na kraju imati sigurnost. “Evropski monetarni fond, zasnovan na štedljivosti kao neprikosnovenom principu predstavljao bi razornu grešku. Štedljiva Nemačka još bi više opteretila evrozonu od rastrošne Grčke”.¹² Masivnim paketom od 750 milijardi evra politički fragmentirana Evropska unija brani zajedničku valutu i pokazuje da je sposobna da efikasno reaguje u krizi.¹³ Ipak, problem slabih ekonomija i prezaduženih država nije rešen već samo odložen.

5. DILEME I KLJUČNA PITANJA OKO DIZAJNIRANJA EVROPSKOG MONETARNOG FONDA

Neosporno je da su se zemlje članice Evropske unije obavezale na princip solidarnosti, koji je inkorporiran na brojnim mestima u Ugovoru. To znači da zemlje članice mogu da očekuju da dobijaju pomoć kada su suočene sa izvanrednim finansijskim teškoćama. U isto vreme, princip solidarnosti takođe podrazumeva da one zemlje koje bi u budućnosti mogle da predstavljaju teret

11 Munchau, Wolfgang, “What the eurozone must do if it is to survive”, *Financial Times*, February 1, 2010.

12 *Financial Times*, 16.04.2101, p. 4.

13 Na primer, budžetski deficit Portugalije dostigao je rekordnih 9,3% bruto domaćeg proizvoda u 2009. godini, što potstiče strahovanja da bi i ova država mogla da se suoči sa istim problemima kao i Grčka.

Zajednici treba da doprinesu naporima za izgradnju sredstava potrebnih za potencijalnu podršku. Obe konstatacije posebno važe unutar Evrozone. Ekonomije njenih zemalja članica su čvrsto vezane od trenutka kada su odlučile da dele istu valutu. Problemi u bilo kojoj zemlji članici zone evra obavezno imaju veoma negativne efekte za svoje partnere. Iz ovoga se zaključuje posebna odgovornost zemalja članica evrozone kako bi se izbeglo stvaranje problema svojim partnerima. Ovo je politička logika iza osnovnih kriterijuma Mastrohskog ugovora za fiskalnu politiku i Pakt stabilnosti. Predloženi EMF (koji bi mogao da spada pod pojam „poboljšana saradnja“ ustanovljena Ugovorom o EU) bi bio konkretni izraz ovog načela o solidarnosti.¹⁴

Međutim, bilo kakvo udruživanje rizika stvara moralnu opasnost jer muti signale tržišta. Ovo bi predstavljalo argument protiv bilo kakve uzajamne podrške i oslanjanje na mehanizme finansijskih tržišta radi sprovođenja fiskalne discipline. Dakle, iskustvo je više puta pokazalo da tržišni signali mogu ostati slabi dugo vremena i često dominiraju promene u apetitu prema riziku koji mogu biti prilično nasilni. To znači da u stvarnosti oslanjanje na tržišne signale kao mehanizam za sprovođenje fiskalne discipline predstavlja prilično slabu taktiku.¹⁵ Ustvari, oslanjanje na promene u apetitu za rizik i druge snage koje imaju malo veze sa kreditnom sposobnošću države može da dovede do velikih promena na prinos razlike, pa čak i kreditne restrikcije koje imaju malo veze sa ekonomskim osnovama. Problem moralne opasnosti se nikada ne može potpuno neutralisati, ali predlog može biti ograničen na dva načina: kroz mehanizam finansiranja EMF-a i uslovljavanjima vezanim za njegovu podršku.¹⁶ Stoga je neophodna rasprava odnosno analiza, pre svega, dva podjednako važna pitanja, sprovođenje i „uređan“ *default* (neizvršenje novčanih obaveza).

1. Mehanizam finansiranja

Jednostavan mehanizam koji bi ograničio problem moralne opasnosti bi mogao biti sledeći: samo one zemlje koje krše kriterijume Mastrohsta moraju da doprinesu. Stope doprinosa bi se računale na sledećoj osnovi:

-
- 14 Athanassiou, Phoebus, “Withardawal and expulsion from the EU and EMU: Some reflections”, ECB Legal Working Paper No. 10, ECB, Frankfurt, December 2009; Internet: <http://www.ecb.int/pub/pdf/scplps/ecblwp10.pdf> (10.10.2010)
- 15 Mayer, Thomas and Michael Biggs, “The Public Debt Challenge”, *Global Markets Research*, 13 January 2010, London: Deutsche Bank AG London.
- 16 Gros, Daniel and Thomas Mayer, “Towards a Euro(pean) monetary Fund”, CEPS Policy Brief No. 202, February 2010.

1. 1% godišnje od „viška duga“, definisan kao razlika između stvarnog nivoa javnog duga (na kraju prethodne godine) i ograničenja Mastrohta od 60% BDP-a. Za Grčku sa dugom od 115% BDP-a, to bi značilo doprinos EMF-u od 0,55%.
2. 1% od preteranog deficita, odnosno iznos deficita za datu godinu koji prevazilazi granicu Mastrohta od 3% BDP-a. Za Grčku, deficit od 13% BDP će dovesti do doprinosa EMF-u od 0,10% BDP-a.¹⁷

Dakle, ukupan doprinos za Grčku u 2009. godini bi bio 0,65% od BDP-a.

Prilozi treba da se zasnivaju na deficitu i nivou duga, jer oba predstavljaju znake upozorenja predstojeće nesolventnosti ili rizik likvidnosti (ovo je takođe razlog zbog kojeg su oba uključena u kriterijume Mastrohta i obe su bitne za Pakt stabilnosti, mada je u praksi odnos duga igrao manju ulogu). Doprinosi će biti uloženi na nivou investicija vladinog duga zemalja članica Evrozone. Servisiranje duga (u slučaju da su sredstva morala biti prikupljena na tržištu) biće plaćeno od budućih doprinosa. Zemlje sa izuzetno jakim javnim finansijama ne bi trebalo da doprinose, jer bi one de fakto nosile teret u slučaju da se kriza ostvari. Njihova podršku EMF-u će biti od ključnog značaja ako EMF bude pozvan u akciju.

Moglo bi se reći da bi oporezivanje zemalja pod fiskalnim stresom radi finansiranja EMF-a samo pogoršalo njihove probleme. Međutim, većina doprinosa će morati da se uplaćuje zbog duga srednjeg nivoa mnogo pre nego što se kriza javi.

Sa predloženim mehanizmom finansiranja, EMF bi do sada bio u stanju da akumulira 120 milijardi evra u rezervi od početka EMU-a, verovatno dovoljno za finansiranje spasavanja većine malih do srednjih država članica evrozone.

Što se tiče oblika intervencije, u principu EMF bi mogao da pruži finansijsku pomoć na jedan od dva načina: mogao bi da proda deo svoje imovine (ili prikupi sredstva na tržištu), i pruži zemlji članici kredit, ili bi jednostavno mogao da pruži garanciju za određeno izdavanje javnog duga.¹⁸

2. Uslovljavanje

Kreatori ideje o EMF-u smatraju da za njegovo zaživljavanje treba da postoje, najmanje, dve odvojene faze:

17 Issing, Otmar, “Die Europäische Währungsunion am Scheideweg”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 30.01.2010.

18 Gros, Daniel and Thomas Mayer, “Towards a Euro(pean) monetary Fund”, CEPS Policy Brief No. 202, February 2010.

Faza 1: Svaka država članica može da se poziva na sredstva od EMF-a u iznosu koji je uplatila u prošlosti (uključujući i kamate), pod uslovom da je njen Program fiskalnog prilagođavanja odobren od strane Eurogrupa. Zemlja u pitanju bi tako mogla da izda javni dug sa garancijom EMF-a do ovog iznosa.

Faza 2: Bilo kakav pokušaj za garanciju EMF-a iznad tog iznosa će biti moguć samo ukoliko država pristane na program prilagođavanja napravljen po meri i pod zajedničkim nadzorom od strane Komisije i Eurogrupa.

Sa operativnim EMF-om bilo bi mnogo manje verovatno da se kriza pojavi. Međutim, u slučaju da kriza nastane, EMF bi mogao odmah da pređe u akciju, jer ne bi morao da preduzme bilo kakve velike finansijske radove unapred. Javna finansijska kriza se ne dešava kao grom iz vedrog neba. Zemlja članica koja nailazi na finansijske teškoće će imati velike deficite iza sebe već neko vreme i situacija je na taj način blisko praćena pod procedurom preteranog deficita.

3. *Sprovođenje*

EU ima niz mehanizama prinude u slučaju da se zemlja u pitanju ne pridržava svojih obaveza: kao prvi korak nova sredstva (garancije) bi bile odsečene. Ovo je standardno, ali EU može da učini mnogo više. Sredstva iz strukturnih fondova takođe mogu da se odstrane (ovo je već predviđeno, u slabom obliku, u okviru Pakta za stabilnost). Za zemlje kao što je Grčka, to bi moglo da iznosi oko 1-2% BDP-a godišnje. Konačno zemlja može efikasno da se odseče od novčanog tržišta Evrozone, kada njen javni dug prestane da bude sporan za repo operacije ECB. Ključna stvar ovde jeste da ove sankcije mogu biti primenjene na inkrementalan način i da nameću značajne ekonomske i političke troškove bilo kojoj zemlji koja bi dovela u pitanje efikasno sprovođenje ranije dogovorenog programa.

4. „Uredan” default

Ključni aspekt rasprave o finansiranju poteškoća u Grčkoj ili drugim zemljama se često previdi: potreba da se pripremi za neuspeh! Najjači pregovarački adut dužnika je uvek da se *default* ne može dozvoliti jer bi srušio ceo finansijski sistem. Zato je stvaranje mehanizma koji bi minimizirao neizbežne poremećaje koji proističu iz *defaulta* od ključnog značaja. Tržišna disciplina se može postići samo ukoliko se *default* omogući zato što njegovi troškovi u tom slučaju mogu biti sadržani.

Presudna prednost EMF-a bi bila i da može da upravlja urednim *default*-om zemlje članice Eurozone koja nije u skladu sa uslovima vezanim za usklađivanje

programa. Jednostavan mehanizam, po uzoru na uspešna iskustva sa Brejdi obveznicama, može da se primeni. Za zaštitu od sistemskih efekata *default-a*, EMF bi mogao ponuditi nosiocima duga zemlje razmenu ovog duga za *haircut* (procenat koji se oduzima od nominalne vrednosti sredstava koja se koriste kao zalog). Veličina *haircuta* odražava rizik u vezi sa držanjem sredstava.

Ovo će biti ključna mera u cilju ograničavanja ometanja nastalih zbog *default-a*. *Default* kreira mrežasti efekat kroz finansijski sistem, jer svi instrumenti dugovanja zemlje neizvršioca postaju bezvredni i nelikvidni.¹⁹ Međutim, sa razmenom a la Brejdi, gubici u korist finansijskih institucija bili bi ograničeni (i mogu se kontrolisati prema izboru *haircut-a*).

Koliko bi drastični *haircuti* trebalo da budu? Fiskalni kriterijumi Mاستrihta i u ovom slučaju nude korisne smernice. Intervencija EMF-a se može utvrditi na jednostavan način: EMF može da izjavi da bi bio spreman da uloži iznos koji je jednak 60% od BDP-a zemlje. Drugim rečima, *haircut* bi bio postavljen na takav način da bi iznos koji EMF mora da potroši da otkupi ceo javni dug zemlje u pitanju bude jednak 60% od BDP-a te zemlje. Ovo podrazumeva da u zemlji sa dugom prema BDP-u od 120%, *haircut* bi iznosio 50%, jer bi EMF „platio” samo 60/120. Naravno, veličina *haircut-a* je takođe politička odluka, koja će biti vođena procenom o veličini gubitka koji poverioci mogu da iznesu a da ne postanu izvor sistemske nestabilnosti. Ali neizvesnost se može mnogo smanjiti ukoliko se finansijskim tržištima da ovaj pristup kao standard na osnovu kriterijuma iz Mاستrihta.

Treba imati u vidu da bi EMF menjao samo one obveznice kojima se trgovalo na otvorenim berzama ili koje su bile prethodno registrovane uz pomoć specijalne branše EMF-a koja se bavi proverom brojkama javnog duga. To znači da obveznice koje proističu iz tajnih izvoda transakcija ne bi imale pravo na razmenu. Ovo će biti jako preventivno sredstvo protiv korišćenja ovog tipa često mračnih transakcija sa kojima vlada pokušava da dopuni svoje javne finansije. Posebno u vreme krize, svi poverioci bi imali jak podsticaj da istupe i registruju svoja potraživanja prema vladi u finansijskim teškoćama.

U zamenu za pružanje razmene *bona fide* javnog duga za *haircut*, EMF će dobiti sva prava prema zemlji neizvršiocu. Od tog trenutka pa nadalje, bilo koja dodatna sredstva koja bi zemlja primila mogla bi da se koriste samo u posebne svrhe odobrene od strane EMF-a. Ostale EU transakcije bi takođe bile utrošene

19 Za više informacija o podrazumevanim rizicima videti: Mayer, Thomas and Michael Biggs, “The Public Debt Challenge”, *Global Markets Research*, 13 January 2010, Deutsche Bank AG London.

pod strogom proverom EMP-a, ili bi se mogle koristiti za plaćanje duga prema EMF-u. Bez takve procedure za uredan stečaj, Zajednica bi mogla biti talac zemalja koje ne žele da se prilagode, preteći da izazovu sistemske krize ako finansijske pomoći nema na vidiku.²⁰

Države članice EU ostaju suverene države. Zemlja u opisanoj situaciji može takav upad u svoju politiku od strane EMF-a da doživi kao kršenje njenog suvereniteta i stoga kao neprihvatljiv. Međutim, EU članica ima pravo da odbije da prihvati odluke EMF-a i da napusti EU, i sa ovim, EMU, prema članu 50 Maastrichtskog ugovora.²¹ Cena za to bi, naravno, bila mnogo veća nego ona u slučaju Argentine. Ako bi zemlja odbila svaku saradnju i ne bi napustila EU sama od sebe, ona može da bude efikasno izbačena po članu 60. Bečke Konvencija o međunarodnim ugovorima,²² odnosno članu 7. Ugovora iz Lisabona.²³

6. DILEME MEĐU ČLANICAMA EVROPSKE UNIJE

Ideja o Evropskom monetarnom fondu unela je dosta kontraverzi u rešavanju složene „evropske jednačine“, u kojoj su još mnogi odnosi nedefinisani. Naime, u toj „evropskoj jednačini“ treba da se pomiri potreba za efikasnošću i stabilnošću, a da se ne naruši komplikovana evropska politička konstrukcija:

- federacija u monetarnim odnosima, poljoprivredi, trgovini i zaštiti životne sredine;
- konfederacija u socijalnoj i ekonomskoj politici, zaštiti potrošača, unutrašnjoj politici;
- međunarodna organizacija u spoljnoj politici;
- jedinstveno tržište koje se bazira na carinskoj uniji i (ne sasvim) jedinstvenoj moneti;
- sporovi oko uloge Evropske centralne banke;

20 Gros, Daniel and Thomas Mayer, “Towards a Euro(pean) monetary Fund”, CEPS Policy Brief No. 202, February 2010.

21 Treaty on European Union, *Official Journal of the European Union*, C 191, 29 July 1992.

22 Vienna Convention on the Law of Treaties; Bečka konvencija o pravu međunarodnih ugovora, usvojena u Beču 22.05.1969. godine, a stupila na snagu 27.01.1980. godine.

23 Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007, *Official Journal of the European Union*, C 306, Vol. 50, 17 December 2007.

– snažnija ekonomska integracija pogađa u srce nacionalni suverenitet članica EU.

Dakle, postizanje konsenzusa među državama članicama EU, u sadašnjim uslovima, nije ni malo lako. Naime, to uključuje, između ostalih zemalja članica, i Veliku Britaniju, koja je van Evrozone, što se u tamošnjem političkom ambijentu doživljava kao tele sa dve glave. Došavši u Brisel maja 2010, Alister Darling, tadašnji britanski šef državne blagajne, izjavio je da finansijsko tržište treba da se stabilizuje, ali da ta zemlja neće obezbediti podršku za evro.²⁴ Nemačka se najpre suprotstavljala da finansira spasilačku akciju u Grčkoj, ali je, na kraju, platila najveću sumu. Čule su se bojazni da bi i nemačke vlasti mogle da se uzdrže od podrške stabilizacionom mehanizmu zbog toga što bi on mogao da redefiniše postojeće EU ugovore.²⁵ S druge strane, Holandija je tražila da Evropska komisija dobije veća ovlašćenja, da ona preuzme jemstva od članica Evrozone i da plasira zajmove pojedinim zemljama preko mehanizma koji bi se mogao nazvati i „Evropskim međunarodnim monetarnim fondom“.

Legalna baza za novi mehanizam je nađena u članu 122. Lisabonskog ugovora,²⁶ koji predviđa da članice EU mogu da pruže finansijsku pomoć u izuzetnim okolnostima izvan kontrole države. Bilo je već presedana u upotrebi novog mehanizma pozajmljivanja – Evropska komisija je već pozajmljivala s finansijskih tržišta, da bi pomogla prezaduženim zemljama kao što je Mađarska, Letonija i Rumunija, da se izbore sa svojim debalansima. Za zajmove je jemčila EU, mada je dilema bila da li takve zajmove treba da garantuju individualne članice Evrozone ili cela EU.

7. UTICAJ KRIZE NA BANKARSKI SISTEM

Globalna finansijska kriza se vrlo negativno odrazila na poslovanje banaka u celom svetu. Velike američke i evropske banke izgubile su od početka 2008. godine više od 910 milijardi dolara, u vidu „toksičnih vrednosnih papira“ ili loših

24 *Financial Times*, 11.05.2010, p. 2.

25 Pošto se Ustavni sud Nemačke u 2009. godini izjašnjavao o tome da li delovi Lisabonskog ugovora predstavljaju pretnju nacionalnom suverenitetu. Neki komentatori podsećaju i na to da su se Nemci inače svojevremeno teško, na pritisak Francuza, odrekli stabilne marke. U američkoj štampi, inače, često opisuju EU kao previše fragmentiranu da bi bila efikasna, a Dominik Stros Kan, direktor MMF-a, govori o evru kao nezavršenom projektu.

26 Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007, *Official Journal of the European Union*, C 306, Vol. 50, 17 December 2007.

zajmova.²⁷ Otpis loših zajmova i „zaraženih“ vrednosnih papira naglo je uvećan u 2009. godini, kada se globalna ekonomska kriza produbila, a pogoršanje uslova privređivanja doprinelo je i porastu dugova, zbog nemogućnosti korporacija i građana da uredno otplaćuju ranije dobijene bankarske kredite. Eksperti MMF-a procenjuju da će se gubici banaka, na globalnom nivou, uvećati u periodu 2007–2010. na oko dva i po biliona dolara. Tokom ovog razdoblja samo američke banke će iskazati gubitke od 1,6 biliona dolara, dok će negativan saldo evropske bankarske industrije biti niži, ali će premašiti iznos od 737 milijardi dolara.²⁸ Stoga u SAD, Evropi i drugim regijama raste politički pritisak u korist reformi, a u takvim uslovima vlade plasiraju svoje projekte, koji se u pojedinim slučajevima već i realizuju, ali treba imati u vidu da su mnogi od njih neusaglašeni. U tom kontekstu izneseni su i novi stavovi MMF-a pripremljeni na zahtev 20 najrazvijenijih zemalja sveta (Grupa G-20), koji, između ostalog, obuhvataju i predloge o oporezivanju banaka.

8. POUKE ZA SRBIJU

Slučaj Grčke privrede može biti itekako poučan i za Srbiju. Hitan i ključni prioritet Grčke, kao i Srbije, je da smanji fiskalni deficit zemlje i da vraća poverenje tržišta. Pored smanjenja budžetskog deficita Grčka, kao i Srbija, treba da reši pitanje daljeg razvoja. Napori na planu fiskalne konsolidacije trebalo bi da budu praćeni strukturnim promenama i reformama na duge staze kako bi se obezbedila dugoročna konkurentnost zemlje, kao i inicijativama za podsticanje rasta i investicija, u cilju ublažavanja efekata strogih fiskalnih mera i redukovane potražnje. Neophodno je, takođe, stimulisati i promovisati inicijative u preduzetničkom i privatnom sektoru. Grčki bankarski sistem (kao i srpski) igra ključnu ulogu u finansijskoj stabilnosti Grčke i šireg regiona.²⁹

27 IMF, Working paper, Washington, december 2009.

28 Na čelu banaka koje su od početka 2007. godine pretrpele najveće gubitke je „Citigroup“, s procenjenim gubicima (zaključno sa krajem 2009. godine) od 104,4 milijarde dolara. Na drugom mestu je finansijska grupa „Wachovia“ (koju je krajem 2009. godine otkupila banka „Wells Fargo“) sa 77,4 milijardi dolara. Treće mesto, na listi najvećih svetskih banaka gubitaša, zbog globalne finansijske krize, zauzima američka investicijska grupa „Merrill Lynch“ sa procenjenim negativnim saldom, u periodu 2007–2009. godina, od 63,7 milijardi dolara. Britanska HSBC banka je na četvrtom mestu, sa gubitkom od 54,4 milijarde dolara, a švajcarska UBS grupa na petom sa minusom od 54,2 milijarde dolara.

29 U ovim vremenima punim izazova, grčke banke su dokazale da su otporne i sposobne da posluju uspešno u veoma zahtevnim okolnostima. Ostale su profitabilne i uspele da poboljšaju jaku kapitalnu poziciju u odnosu na 2009. godinu.

Kada se Srbija, u sadašnjoj situaciji, upoređuje sa Grčkom smatra se da je ona u boljoj poziciji, ne samo od Grčke nego i od većine evropskih zemalja. Srpski budžetski deficit od oko četiri odsto, relativno je nizak u odnosu na okruženje, a isto važi i za javni dug, koji je ispod 40 odsto BDP-a. Pored toga, sporazum sa MMF-om daje pozitivan doprinos makroekonomskoj stabilnosti. Međutim, svakako da postoje značajni izazovi, kao što je niska stopa izvoza, zavisnost od oporavka drugih zemalja koji su glavni trgovinski partneri Srbije, visok stepen „evroizacije“ ekonomije, povremeno spor napredak određenih strukturnih reformi. Zato su nedavne inicijative vezane za „deevroizaciju“ ekonomije (npr. promovisanje dinarskih kredita, izdavanje dugoročnijih državnih obveznica, itd.) vrlo povoljne. Isto važi i za najavljeni zakon o fiskalnoj odgovornosti koji bi mogao da legalno ograniči nivo javnog duga.

ZAKLJUČAK

Prirodno je da zemlje koje dele zajedničku valutu moraju imati pojačanu koordinaciju svoje ekonomske politike. Ideja za formiranje EMF-a proistekla je zbog velikih finansijskih poremećaja u Evrozoni. Strahovanja da bi problemi Grčke mogli da se prošire i na druge zemlje, izazvala su napetost finansijskih tržišta i dovela do njihove velike finansijske, ali i političke nestabilnosti. Međutim, mnogi eksperti imaju primedbe, pre svega, što bi se time kršio „*no-bailout*“ princip Mastroihtskog ugovora. S druge strane, brojni eksperti smatraju da je formiranje EMF-a zapravo jedini način da se *no-bailout* pravilo učini verodostojnim, jer Mastroihtski sporazum nije predvideo krhka finansijska tržišta te realna opasnost od finansijskog kraha čini da „čist“ *no-bailout* pristup deluje potpuno nerealno. Dakle, kao i u slučaju velikih, sistemski važnih banaka, tržišna disciplina može biti verodostojna samo ukoliko postoje jasne odredbe koje minimiziraju prekide na finansijskom tržištu u slučaju propasti.

Osnivanje Evropskog monetarnog fonda trebalo bi da bude superiorno u odnosu na opciju pozivanja na MMF ili usputno snalaženje na osnovu *ad hoc* odluka. Bez jasnog okvira, odluke kako organizovati finansijsku podršku obično moraju da budu donešene užurbano, pod ekstremnim pritiskom vremena, i često tokom vikenda, kada previranja na finansijskim tržištima postanu nepodnošljiva.

Mogu se izdvojiti dve ključne prednosti predloga o stvaranju EMF-a: prvo, finansiranje EMF-a treba da daju jasne podsticaje zemljama da zadrže svoju fiskalnu kuću u redu u svakom trenutku. Drugo, i možda još važnije, EMF bi mogao da obezbedi uredan postupak za stečaj na državnom nivou koji

minimizuje poremećaj usled *defaulta*. Obe funkcije će odlučno sniziti problem moralne opasnosti koji prožima u trenutnoj situaciji a u kojoj i tržišta i grčka Vlada pretpostavljaju da, na kraju, mogu da računaju na spasavanje zato što EU ne može da zamisli bankrot jedne od njenih članova (politika ne treba da bude usmerena ka sprečavanju neuspeha, već ka pripremanju za to).

Pored toga, EMF bi mogao da doprinese transparentnosti javnih finansija jer bi njegov mehanizam intervencije u slučaju propasti kaznio sve derivate i druge transakcije koje nisu prethodno registrovane u posebnom registru javnog duga, koji bi EMF održavao.

Predlog ne predstavlja „brz popravak“ za konkretan slučaj. Grčka je danas problem i moglo bi biti kasno da se stvori institucija koja bi se bavila ovim konkretnim slučajem. Ali, s obzirom na uopšteno pogoršanje javnih finansija u celoj EU, ostali slučajevi će se verovatno pojaviti pre ili kasnije. Iskustvo u Argentini pokazuje da se *default* pojavljuje tek nakon dugog perioda od nekoliko godina tokom kojih se ekonomske i političke teškoće ojačavaju međusobno. Propast nije neizbežna, kao što to pokazuje relativno uspešno iskustvo prilagođavanja u Irskoj i Letoniji. Ali ono što je neizbežno jeste značajan period neizvesnosti. Sa EMF-om, EU bi bila mnogo bolje pripremljena da se suoči sa ovim teškim vremenima. To je ključno pitanje pred Evropskom unijom danas: svi istorijski dokazi pokazuju da za vreme krize privatni dug teži da postane javni dug. Imajući u vidu nezapamćen rast privatnog duga tokom protekle decenije, Evropska unija mora da se pripremi za duži period stresa na planu javnih finansija. Pakt za stabilnost, koji je trebalo da spreči takve probleme, očigledno nije uspeo. Sada je vreme da se potraži novi okvir koji bi omogućio Uniji da se nosi sa mogućnošću propasti jedne od njenih članova.

U tom smislu izuzetno je važno da se prepozna kriza pre nego što naiđe i da se krene, što pre, u njeno prevazilaženje. Osim toga EMF treba da preventivno deluje a ne samo kada je finansijska kriza već nastupila. Dakle, EMF treba da rešava buduće probleme, a neće biti formiran da pomogne grčkoj krizi mada je njome iniciran. S druge strane, u trenutku kad još nije zaživela ideja o njegovom funkcionisanju rano je konstatovati da li i u kolikoj meri može EMF biti pretnja sadašnjem svetskom finansijskom multilateralizmu, ma šta da on znači i predstavlja, naročito u uslovima opšte finansijske i ekonomske krize u svetu.

LITERATURA

1. Athanassiou, Phoebus, “Withardawal and expulsion from the EU and EMU: Some reflections”, ECB Legal Working Paper No. 10, ECB, Frankfurt, December 2009; Internet: <http://www.ecb.int/pub/pdf/scplps/ecblwp10.pdf> (10.10.2010).
2. Mayer, Thomas and Michael Biggs, “The Public Debt Challenge”, *Global Markets Research*, 13 January 2010, Deutsche Bank AG London.
3. Gros, Daniel and Thomas Mayer, “Towards a Euro(pean) monetary Fund”, CEPS Policy Brief No. 202, February 2010.
4. Dominik Stros-Kan, Izvršni direktor MMF-a, *Financial Times*, London, 10.06.2010, p. 3.
5. IMF, Working paper, Washington, december 2009.
6. Issing, Otmar, “Die Europäische Währungsunion am Scheideweg”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 30.01.2010.
7. Karamanolis Filipos, Predsednik Izvršnog odbora Eurobanke EFG, „Hitno smanjiti budžetski deficit“, dnevni list *Politika*, Beograd, 25.05.2010, str. 16.
8. Munchau, Wolfgang, “What the eurozone must do if it is to survive”, *Financial Times*, February 1, 2010.
9. Pisani-Ferry, Jean And André Sapir, “The best course for Greece is to call in the Fund”, *Financial Times*, February 1, 2010, p. 4.

Prof. Dr. Pero PETROVIĆ and Prof. Dr. Aleksandar ŽIVKOVIĆ

FINANCIAL CRISIS AND FORMING OF THE EUROPEAN MONETARY FUND – Should the European Agreement be changed –

ABSTRACT

In this paper, the authors analyze the possibilities and advantages of realization of the idea of creating the European Monetary Fund, the European equivalent of the IMF. European officials and experts believe that the financial crisis in the European Union, as was the case in Greece, can be successfully solved within the EU institutions. The assistance that the EMF would provide would be stipulated by fulfilment of strict conditions. The ECB, which insists on independence, would join it in establishing this mechanism, since not any has been created so far that would provide financial assistance to members of the Eurozone.

Key words: European Agreement, changes, crises, European monetary fund, the financial architecture.

*Dijana JANKOVIĆ*¹

UDK: 343.326:006.07
Bibliid 0025-8555, 62(2010)
Vol. LXII, br. 4, str. 602–628
Izvorni naučni rad
Novembar 2010.
DOI: 10.2298/MEDJP1004602J

MEĐUNARODNI STANDARDI U BORBI PROTIV TERORIZMA

APSTRAKT

Terorizam kao pojava savremenog društva, ugrožava najznačajnije tekovine modernog vremena. Međunarodna zajednica pridaje veliki značaj borbi protiv terorizma i u međunarodnim dokumentima je formulisana određen broj pravnih instrumenata i standarda koji sadrže jedinstvenu poruku – a to je da je moguće efikasno se boriti protiv terorizma samo istovremeno poštujući osnovne standarde međunarodno zaštićenih ljudskih prava. Borba protiv terorizma ne sme nikada da dovede do ukidanja vrednosti i sloboda koje se upravo terorističkim aktima nastoje ugroziti. U radu je sačinjen osvrt na odredbe Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, koje predviđaju mogućnosti ograničenja nekih od zaštićenih ljudskih prava ali takođe predviđaju i granice korišćenja ograničenja prava, te u kojoj meri dolazi do primene takvih ograničenja u borbi protiv terorizma.

Ključne reči: terorizam, ljudska prava, osnovne slobode, standardi Saveta Evrope, Komitet za ljudska prava.

OPŠTA RAZMATRANJA TERORIZMA I NJегоVIH CILJEVA

Terorizam u najširem smislu, obuhvata različite akte nasilja i ugrožavanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i javnih, odnosno zajedničkih i individualnih dobara. U standardnom određenju, terorizam je takva vrsta nasilja ili pretnja nasiljem koja teži da izazove strah,

1 Dijana Janković, sudija Višeg suda u Nišu, e-mail adresa, dijanaj@nadlanu.com.

a sa ciljem da uputi određenu poruku (najčešće političku) i skrene pažnju na neku grupu, pojavu ili stanje u društvu.

Kroz svoje akte teroristi pokušavaju po pravilu da pošalju ideološku ili versku poruku javnosti. Izborom svojih ciljeva koji su često simbolični, teroristi teže da aktom nasilja ostvare visok stepen uticaja na javno mnjenje, uprkos ograničenim materijalnim resursima koji su im često na raspolaganju, a kako bi ukazivanjem na ciljne tačke praktično dokazali da država nije u stanju da zaštiti svoje građane. U naučnim studijama su česti pokušaji različitih kategorizacija terorističkih grupa, te se sreću sledeće tipologije terorizma: nacionalno separatistički, verski fundamentalistički, novi verski, socijalno revolucionarni. I sami autori ističu da se radi o „gruboju” klasifikaciji, koja se zasniva na pretpostavci da se terorističke grupe mogu razvrstati na osnovu političke pozadine i ideologije. Socijalno – revolucionarna kategorija se sreće i pod nazivom „idealistički terorizam” gde su pokretački motivi želja za radikalnim promenama, pitanja veroispovesti, politička ideologija, uključujući i anarhizam. Teško je doći do opšte tipologije terorizma, jer su skoro sve terorističke kampanje uglavnom različite i specifične, tako da pojedine različite kategorije imaju više zajedničkih karakteristika.² Pominje se i takozvani državni terorizam, odnosno situacija u kojoj određene države podržavaju aktivnosti nekih terorističkih pokreta koji se zalažu za filozofske stavove koje te države prihvataju.³ Pomenuli bismo i to da ima veoma ozbiljnih pokušaja da se objasni terorizam na čisto psihološkom planu. Međutim u naučnim analizama se ističe da takvi pokušaji ignorišu veoma realne ekonomske, političke i socijalne faktore, koji uvek pokreću radikalne terorističke aktivnosti. Terorizam je obično rezultat više uzročnih faktora, psiholoških, ekonomskih, političkih, verskih i socioloških.⁴

Terorizam se posmatra od strane pojedinih autora kao: „nasilni akt koji se preduzima naročito da bi privukao pažnju, a onda putem stvorenog publiciteta da bi preneo poruku”.⁵ Zatim se definiše i kao: „upotreba pretnje

-
- 2 Videti: Rex Hudson, “The Sociology and Psychology of Terrorism: Who becomes a terrorist and why?”, *A Report Prepared under an Interagency Agreement by the Federal Research Division*, Library of Congress Federal Research Division, Library of Congress, Washington 1999, Internet: <http://www.loc.gov/rr/frd/15/09/2010>, pp. 11–15.
 - 3 Videti: James Lutz and Brenda Lutz, *Global Terrorism*, Routledge, 2004, pp. 14–16.
 - 4 Rex Hudson, op. cit., pp. 19–22.
 - 5 Brus Hofman, *Unutrašnji terorizam*, Narodna knjiga i Alfa, Beograd, 2000, str. 118.

nasiljem, od strane malih grupa protiv neuniformisanih pripadnika velikih grupa, zarad postizanja političkih ciljeva”.⁶ Takođe se navodi da je terorizam: „unapred smišljeno politički motivisano nasilje koje protiv neborbenih ciljeva sprovode subnacionalne grupe ili tajni agenti, obično sa namerom da utiču na javnost”,⁷ terorizam se označava i kao: „sistematska upotreba nasilnog zastrašivanja protiv civila zarad političkih ciljeva”.⁸

Bez obzira na brojne definicije mogu se uočiti neka zajednička polazišta a to bi bilo da je: terorizam smišljena, politički motivisana upotreba nasilja ili pretnja nasiljem da bi se zaplašila vlada ili većina javnosti ili da bi se izvršio pritisak na njih, takođe terorizam predstavlja strategiju nasilja koja je osmišljena da ostvari rezultate postepenim izazivanjem straha i nesigurnosti.⁹ U suštini u savremenom periodu postoje tri vrste motivacija koje određuju delovanje određenih terorističkih grupa: nacionalna motivacija, psihološka motivacija i kulturna motivacija.¹⁰ Analiza uzroka koji pokreću ekstremiste u nekoj državi da se udruže, potom identifikuju krajnji cilj i usvoje doktrinu i strategiju radi njegovog ostvarivanja, pored ostalog, ukazuje na najmanje dve ključne odrednice terorizma: prvo, cilj pripadnika preovladavajućeg broja ekstremističkih kolektiviteta razotkriva njihovu nameru da dobiju nešto (navodno u ime nekoga) što nije nužno niti urgentno, nego veštački iskonstruisano i, drugo, to nešto nastoje da postignu najgrubljim kršenjem unutrašnjeg i međunarodnog prava, kao i bezobzirnim kršenjem običajâ (pravilâ) rata.¹¹

6 Clark McCauley, “The Psychology of Terrorism”, *Social Science Research Council*, Internet: <http://essays.ssrc.org/sept11/essays/mccauley.htm> / 02/09/2010.

7 Čarls Kegli i Judžin Vitkof, *Svetska politika*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Beograd, 2004, str. 622.

8 Pippa Norris, Montague Kern and Marion Just, *Framing Terrorism: The News Media, The Government and the Public*, Routledge, New York, 2003, p. 6.

9 David Whittaker, *Terrorists and Terrorism in Contemporary World*, Routledge, New York, 2004, pp. 1–4.

10 Videti: David Whittaker, *The Terrorism Reader-Second Edition*, Routledge, 2003, pp. 17–21.

11 Ženevske konvencije o ratu, posebno njihov Drugi protokol iz 1949. godine, između ostalog, nalažu da je u sukobima koji nemaju međunarodni karakter svaka od strana u sukobu dužna da „prema licima koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima... postupa čovečno” i posebno se zabranjuju postupci: a) povrede koje se nanose životu i telesnom integritetu, naročito sve vrste ubistva, sakaćenja, svireposti i mučenja, b) uzimanje talaca, v) izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja („Službeni list FNRJ”, broj 2450, član 3, glava 1).

Pored posledica, kao što je povređivanje i ugrožavanje ljudskih života, terorizam izaziva krizne situacije i predstavlja opasnost po mir i teritorijalni integritet država. Akti terorizma koje preduzimaju pojedinci ili pojedine organizacije, služe kao povod bilo za terorističke akte uperene protiv država, bilo za jačanje i produbljivanje političkih, verskih, vojnih i drugih podela u međunarodnoj zajednici.

Uporedo sa razvojem i napretkom čovečanstva, u tehničkom, materijalnom i kulturološkom pogledu, razvija se i terorizam, samo još bržim tempom, pri tome se stalno menja po formi, sadržini, tipovima i oblicima organizovanja, načinima delovanja, tehničkoj opremljenosti i slično.

Nosioce terorizma izrazito karakteriše namera da iznenade protivnika, prvenstveno primarnu žrtvu (vladu države koju napadaju). To je moguće valjano sagledati ako se ima u vidu da savremeni ili moderni terorizam predstavlja specifičan konflikt između najmanje dve strane radi postizanja proklamovanih političkih ciljeva. Ono što je danas drugačije jeste to da novo doba terorizma sa jedne strane globalno briše državne granice i ograničenja za sprovođenje terorističkih aktivnosti a sa druge letalno dolazi do promene taktike prilikom ostvarenja terorističkih akata, jer cilj nije više samo uznemirenje javnosti i sticanje publiciteta, već da se napadima na ciljeve naseljene civilima izazove što veći broj žrtava a kao bi se raširio strah kod što većeg broja ljudi.¹²

Problemi borbe protiv terorizma su stalno i u dugom vremenskom periodu prisutni i u brojnim naučnim i političkim raspravama. Intenziviranje terorističkih aktivnosti tokom poslednjih godina doprinelo je da terorizam postane jedan od najvećih problema današnjice. Terorizam predstavlja negaciju ključnih principa za koje se zalaže međunarodna zajednica i brojnim unutrašnjim i međunarodnim aktima ističe se da se njemu treba najenergičnije suprotstaviti i da je poprimio alarmantne proporcije.

Priroda i organizacija terorizma, strah koji izaziva i veo tajnosti koji ga okružuje stvara teškoće u primeni standarda postojećeg krivičnog postupka. U modernom svetu, države se suočavaju sa veoma realnim teškoćama u zaštiti stanovništva od terorističkog nasilja i nesporno je da su za uspešnu borbu protiv terorizma državama potrebna specijalna ovlašćenja kao i značajna sloboda u odabiru načina i sredstava prilikom suzbijanja terorističkih akata. Istovremeno je neophodno da se u svakom trenutku poštuju prava i slobode koja se međunarodnim dokumentima garantuju svima.

12 Čarls Kegli i Judžin Vitkof, op. cit., str. 628.

STANDARDI EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA U SLUČAJU LIŠENJA SLOBODE LICA RADI SUZBIJANJA TERORIZMA

Savet Evrope formulisao određeni broj međunarodnih pravnih instrumenata i standarda na osnovu kojih se može uvideti značaj koji on pridaje borbi protiv terorizma i koji ilustruju osnovnu poruku ove organizacije, a to je da je moguće uspešno se boriti protiv terorizma samo uz poštovanje ljudskih prava i vladavinu prava. Možemo se kratko podsetiti da je Savet Evrope osnovan neposredno po završetku Drugog svetskog rata 1949. godine, u cilju unapređenja kulturnog, društvenog i političkog života u Evropi i podsticanja ljudskih prava i demokratije.¹³ Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda¹⁴ izradio je Savet Evrope, pri čemu je osnovna namera bila da se zaštite građanska i politička prava. Konvencijom je ustanovljeno pravo na pojedinačnu predstavku – pravo pojedinaca i organizacija da ospore odluke svojih vlada putem postupaka u Strasburu, tako što će svoj predmet izneti pred Evropsku komisiju za ljudska prava (osnovanu 1954. godine), a potom pred Evropski sud za ljudska prava¹⁵ (osnovan 1959. godine), pri čemu presude suda obavezuju visoke strane ugovornice Konvencije.

Aktivnosti Saveta Evrope na području borbe protiv terorizma počivaju na tri osnova a to je: jačanje zakonskih mera protiv terorizma, zaštita osnovnih vrednosti i bavljenje uzrocima terorizma. Evropski sud za ljudska prava kroz svoje odluke naglašava da ceo sistem Konvencije počiva na pravičnoj ravnoteži između opštih interesa zajednice i interesa pojedinaca.¹⁶

Činjenica je da postoji opasnost, da se radi odbrane demokratije usvoje mere koje mogu demokratiju podrivati ili čak uništiti. Sud je naglasio

13 Glavni organi Saveta Evrope nadležni za odlučivanje su: Komitet ministara, koji čine ministri inostranih poslova svih zemalja članica, to je izvršni organ koji donosi odluke u vidu sporazuma, deklaracija, rezolucija i preporuka, Parlamentarna skupština, koju čine grupe predstavnika poslanika nacionalnih parlamenata zemalja članica i treće telo je Kongres lokalnih i regionalnih vlasti Evrope kao savetodavni organ i koji se sastoji od predstavnika lokalnih i regionalnih vlasti zemalja članica. Pod pokroviteljstvom Saveta Evrope doneto je više od 190 konvencija i sporazuma.

14 Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Rim, 04.11.1950, („Službeni list SCG”, br. 5/05) u daljem tekstu: Konvencija.

15 U daljem tekstu označen kao: Sud.

16 Slučaj: Džejms protiv Ujedinjenog Kraljevstva (James v. United Kingdom), br. 8793/79, Serija A, br. 98, 21.2.1986, (1986) 8 EHRR 123, p. 50.

potrebu sadržanu i u samoj Konvenciji, da se uspostavi odgovarajuća ravnoteža između zaštite institucija demokratije u zajedničkom interesu i zaštite prava pojedinaca.¹⁷ Prava ravnoteža između interesa sveukupnog stanovništva i interesa pojedinca je princip koji je prisutan u čitavoj Konvenciji. Iako se u pojedinim analizama ističe da ima prostora da se ceni opšti interes u efikasnoj borbi protiv terorizma, naspram pojedinačnih interesa lica lišenih slobode zbog sumnje da se bave terorizmom,¹⁸ Evropski sud za ljudska prava je podvukao ključnu ulogu nadležnosti međunarodnih sudova i značaj striktnog tumačenja ograničenja slobode ličnosti, imajući u vidu izuzetnu važnost tog garantovanog prava koje je neophodno za slobodu i dostojanstvo svakog ljudskog bića.

Kroz svoje odluke Sud je naglasio da se nužnost borbe protiv terorizma ne može opravdati rastezanjem koncepta „opravdanosti sumnje” do mere u kojoj bi suština zaštite prava na slobodu i sigurnost iz čl. 5. Konvencije bila narušena. Dakle, lice može biti lišeno slobode, odnosno pritvoreno, samo u slučaju postojanja osnovane sumnje da je počinilo krivično delo. Nije dovoljno samo to da je postojala ranija osuda za krivična dela u vezi sa terorizmom, već je neophodno da postoje još neke činjenice i informacije koje bi opravdale osnovanu sumnju da je određeno lice učinilo krivično delo.¹⁹ Zaštita fizičkog integriteta ličnosti koju pruža čl. 3. Konvencije, ne može se ograničiti čak ni u okolnostima borbe protiv terorizma.²⁰ Apsolutna zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, sadržana u čl. 3. Konvencije, se smatra važnom do te mere da u vezi sa njom nisu predviđena nikakva ograničenja, niti izuzeci, niti se od nje može odstupati na osnovu čl. 5. Konvencije.

Pravo države na određeno odstupanje je sadržano u čl. 15. st. 1. Konvencije. Međutim, čl. 15. st. 2 Konvencije ne dopušta, kao što je pomenuto, odstupanje od čl. 3. koji sadrži zabranu mučenja i nehumanog i ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, zatim od čl. 4. st. 1. koji propisuje

17 Videti slučaj: *Klas i ostali protiv Nemačke (Klass v. German)*, Serija A, br. 28.6.78 (1979–1980) 2 EHRR 214, p. 23, 27, 28. str. 48, 49, 59.

18 Slučaj: *Brogan protiv Ujedinjenog kraljevstva (Brogan v. United Kingdom)*, izdvojeno mišljenje sudije Martensa, 11209/84, 11266/84, 11365/85, Serija A, br. 145-B 29.11.88 (1989) 11 EHPP 371, st. 4.

19 Slučaj: *Foks, Kampbel i Hartli protiv Ujedinjenog Kraljevstva (Fox, Campbell i Hartley v. United Kingdom)*, br. 12244/86, 30.8.90, (1990) 13 EHRR 157.

20 Slučaj: *Ribič protiv Austrije (Ribitsch v. Austria)*, br.18896/91, Serija A, br. 336, 4.12.95 (1996) 21 EHRR 573, pp. 36. i 38.

zabranu ropstva i ropskog položaja, člana 7. koji predviđa zabranu retroaktivnog kažnjavanja i čl. 2. kojim je zaštićeno pravo na život, osim u pogledu ratnih dejstava. Takođe, nije dozvoljeno odstupanje od Protokola br. 6 ili Protokola br. 13 (ukidanje smrtne kazne) ni od čl. 4. Protokola br. 7.

Pored toga, članom 18. Konvencije propisane su granice korišćenja ograničenja prava, te je navedeno da se ograničenja prava i sloboda koja su dozvoljena Konvencijom neće primenjivati ni u koje druge svrhe sem onih zbog kojih su propisana. Prema čl. 8. Sud može ispitati razloge za preduzimanje neke restriktivne mere. Ukoliko se ispostavi da je mera preduzeta iz nekih drugih razloga, a ne iz onih koji su bili navedeni, može doći do povrede Konvencije. Član 15. Konvencije, propisuje trodelni test ispravnog postupanja. Država prvo mora da uveri Sud u postojanje rata ili stanja javne opasnosti. Imajući u vidu opasnost koju nosi terorizam i količinu kriminalnih dejstava koje u određenim slučajevima zahvata, pitanje je ocene svakog konkretnog slučaja da li će predstavljati i u kojoj meri javnu opasnost, s tim da je nesumnjivo da, s obzirom na samu prirodu terorizma i ciljeve koji se žele postići terorističkim aktima, isti ugrožava široku oblast javnog sektora. Međutim, pored navedenog zahteva, ukoliko se utvrdi da je isti ispunjen, država dalje mora da dokaže da je mere koje je preduzela „nužno iziskivala hitnost situacije”. Na kraju, neophodno je da sve preduzete mere budu u skladu sa obavezama države prema međunarodnom pravu i da postoji usklađenost sa procesnim zahtevima.

U mirnodopsko vreme odstupanja su moguća samo u okolnostima kada postoji javna opasnost koja preti opstanku nacije, a to je u velikom boju slučajeva upravo opasnost izazvana terorističkim aktima. Kao što je pomenuto, Sud je u više navrata naglasio da je potrebno postići srazmernost između značaja za demokratsko društvo da se obezbedi neodložno ispunjenje konkretnih obaveza prema državi i prava na slobodu. Pri tome, nije isključeno da se državi, s obzirom na teškoće s kojima se suočava tokom neke javne opasnosti od terorističkih napada, donekle dozvoli da postepeno uvede određene zaštitne mere.

Tako je u slučaju Lavles protiv Irske²¹ pomenuta opasnost protumačena kao „vanredno stanje krize ili opasnosti koja pogađa celokupno stanovništvo i predstavlja pretnju po organizovani život zajednice koja sačinjava državu”. U navedenom slučaju, koji se ticao držanja lica osumnjičenih za terorizam u

21 Slučaj: Lavles protiv Irske (Lawless v. Ireland), Serija A, br. 3, 1.7.61, (179-80) 1 EHRR 15.

prituču pet meseci bez izvođenja pred sud, Sud je ustanovio da je postojala javna opasnost koja je pretila opstanku nacije s obzirom na rastuću pretnju koju je IRA u tom trenutku predstavljala, kako unutar tako i izvan Irske. Sud je ovde uzeo u obzir opasnost situacije, koja nije mogla da se kanališe i pruži odgovarajuća zaštita stanovništvu, samo primenom redovnog krivičnog zakona, kao i zaštitu koja je bila dostupna pritvorenim licima, uključujući i nadzor pritvorskog režima od strane Parlamenta i „Pritvorske komisije”, koja je imala ovlašćenje da izdaje obavezujuće naloge za puštanje na slobodu.

Takođe je i u slučaju Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva²² ocenjeno kao nesporno, da je ranih sedamdesetih godina 20. veka, kada je IRA vršila veliki broj napada, uključujući i bombaške napade vatrenim oružjem, postojala javna opasnost. Pri tome je zaključeno da, „opasnost” i samo u jednom delu teritorije države, može da pogađa celokupnu populaciju i da s toga „preti opstanku nacije”.

U svetlu preduzimanja mera u borbi protiv terorizma, Evropski sud za ljudska prava je napravio razliku između, opšte obaveze poštovanja unutrašnjih zakona države i prava iz čl. 5. st. 1. tač. b, tj. prava da niko ne može biti lišen slobode osim u slučajevima zakonitog hapšenja ili lišenja slobode zbog ne izvršenja sudske odluke ili radi obezbeđenja ispunjenja neke obaveze propisane zakonom. Razlika između ove dve situacije razmatrana je u slučaju Evans protiv Ujedinjenog Kraljevstva,²³ a u vezi sa poštovanjem Zakona o sprečavanju terorizma u Ujedinjenom Kraljevstvu. Podnosioci predstavke su bili uhapšeni u Liverpulu po dolasku iz Irske i zadržani 45 sati, pretreseni saslušani, fotografisani i dali su otiske prstiju. I pored toga što nije postojalo prethodno kršenje neke konkretne zakonske obaveze, nije ustanovljena povreda čl. 5. st. 1. tač. b. Konvencije, ocenjeno je da su domaći propisi predviđali obavezu „podvrgavanja ispitivanju” koja predstavlja dovoljno izričitu i konkretnu obavezu. Međutim, naglašeno je da je pomenuta odluka doneta u vezi s preduzimanjem mera u borbi protiv terorizma, a da se obaveza podvrgavanja ispitivanju može javljati samo u ograničenom broju slučajeva i imati ograničen cilj.

Činjenica, da je neka zaštitna mera koja u sebi sadrži ograničenje nekog prava, u skladu sa domaćim propisima, neće sama po sebi biti dovoljna za

22 Slučaj: Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva (Ireland v. United Kingdom), Serija A, br. 25, (1979-80) 2 EHRR 25.

23 Slučaj: Evans protiv Ujedinjenog Kraljevstva (Evans v. United Kingdom), br. 8022/77, 8025/77 i 8027/77, 18.3.81, (1983) 5 EHRR 71.

odstupanje od Konvencije. Iz prakse samog Suda proističe da je značenje pojma „zakonitost” u čl. 5. st. 4 identično onome u čl. 5, st. 1. Konvencije,²⁴ te da se zakonitost lišenja slobode mora razmatrati ne samo u svetlu domaćeg zakona, već i teksta same Konvencije i principa sadržanih u tekstu Konvencije. Shodno čl. 5, st. 4, pritvoreno lice ili lice lišeno slobode po bilo kom osnovu, ima pravo na preispitivanje zakonitosti lišenja slobode i pritvaranja. To bi značilo da bi licima lišenim slobode morao biti dostupan pravni lek na osnovu koga bi nadležni sudski organ preispitao ne samo procesne garancije, već i osnov pritvora i postojanje osnovane sumnje za pritvaranje i da li je pritvorom postignut legitimni cilj.

Po rečima Komesara za ljudska prava, „sveopšta ukazivanja na povećani rizik od terorističkih aktivnosti, pogotovu nakon terorističkog napada na SAD 2001. godine, ne mogu sama po sebi biti dovoljna da opravdavaju odstupanje od Konvencije. Nekoliko evropskih država koje su već duži vremenski period suočene sa neprestanim terorističkim aktivnostima, nisu smatrale za potrebno da odstupe od prava iz Konvencije, niti je ijedna od njih našla za nužno da to učini. Shodno tome, za svako odstupanje, moraće se predočiti detaljni podaci koji ukazuju na realnu i neposrednu opasnost po javnu bezbednost...”²⁵

Bitni činioci za ovo razmatranje uključuju: prirodu obaveze koja proističe iz odgovarajućih zakona, predmet i svrhu obaveze, lice koje je lišeno slobode i okolnosti koje su dovele do lišenja slobode i trajanje lišenja slobode. Osim toga, sud će razmotriti i druge različite faktore, uključujući i to u kojoj meri su redovni zakoni adekvatni, da li produženje mere ograničenja može opravdati i srazmernost preduzetih mera tj. da li postoji alternativa. Osim toga, svako odstupanje, pa i slučaju opasnosti od terorističkih napada, mora biti saglasno i sa drugim obavezama države prema međunarodnom pravu ili sa međunarodnim običajnim pravom. Takva obaveza je predviđena i u čl. 53. Konvencije kojim je propisano da se ni jedna odredba Konvencije ne sme tumačiti tako da ograničava ili ugrožava priznata ljudska prava i osnovne slobode.

24 Slučaj: Ašingden protiv Ujedinjenog Kraljevstva (Aschingdane v. United Kingdom), br. 8225/78, Serija A, br. 93, 28.5.85 (1985) 7 EHRR 528, p. 23.

25 Mišljenje 1/2002 Komesara za ljudska prava, g. Alvara Gil-Robertsu u vezi sa određenim vidovima odstupanja Ujedinjenog Kraljevstva iz 2001. godine od čl. 5. st. 1 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. CommDH (2002) 8, 28.8.02, u: Filip Lič, *Obraćanje Evropskom sudu za ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Misija OEBS u Srbiji, Beograd, 2007, str. 393.

U vezi sa navedenim pomenuli bismo slučaj Aksoj protiv Turske,²⁶ gde je sud utvrdio da je nesporno postojala javna opasnost u jugoistočnom delu Turske usled specifičnog opsega i efekata terorističkih aktivnosti PKK u ovom regionu sredinom devedesetih godina 20. veka. Međutim dvonedeljni pritvor je ocenjen predugačkim, u tom smislu da vlada Turske nije uspela da obrazloži iz kog razloga je usled borbe protiv terorizma sudska intervencija bila neizvodljiva. Sud je utvrdio nepostojanje dovoljnih zaštita u vidu: ne omogućavanja kontaktiranja pritvorenim licima sa advokatima, lekarima, rođacima ili prijateljima i odsustvo svake realne mogućnosti da žalilac bude izveden pred sud koji bi ispitao zakonitost pritvora.

Savet Evrope je potpuno posvećen unapređivanju ljudskih prava, vladavini prava i odlučan u nameri da se bori protiv terorizma, uz poštovanje postavljenih standarda, a koji standardi se kroz odluke Evropskog suda za ljudska prava oživotvoruju, razvijaju i bivaju primenjivani u najrazličitijim slučajevima, a istovremeno utiču na unutrašnja zakonodavstva država i doprinose unapređivanju njihovih principa.

SMERNICE KOMITETA ZA LJUDSKA PRAVA U BORBI PROTIV TERORIZMA

Komitet za ljudska prava²⁷ kao međunarodno telo koje nadzire sprovođenje Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, ima veliki značaj i uticaj na poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, a takođe kroz svoje odluke daje smernice u zaštiti postavljenih standarda i u borbi protiv terorizma. Generalna skupština Ujedinjenih nacija je 1966 godine, usvojila Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima,²⁸ koji je stupio na snagu 23. marta 1976. godine. Ovaj Pakt i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, koji je istovremeno usvojen, u velikoj meri su kodifikovali ljudska prava priznata u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. godine²⁹ u obliku pravno obavezujućih ugovora. Tada je došlo i do uspostavljanja Komiteta za ljudska prava,³⁰ sa zadatkom da vodi

26 Slučaj: Aksoj protiv Turske (Aksoy v. Turkey), br. 21987/93, 18.12.96, (1997) 23 EHRR 553.

27 U daljem tekstu označen kao: Komitet.

28 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima („Sl. list SFRJ”, br. 7/71), u daljem tekstu označen kao: Pakt.

29 Rezolucija Generalne skupštine UN br. 217 A(III), usvojena 10.12.1948. godine.

30 Predviđeno je da Komitet čini 18 nezavisnih stručnjaka koje kandiduju države ugovornice Pakta i koji se biraju na sastanku država ugovornica. Zadatak Komiteta za

računa i preispituje delotvorno sprovođenje Pakta. Prava koja štiti Pakt protežu se od prava na život (čl. 6) do prava na učešće u javnom životu (čl. 25) i prava pripadnika manjina (čl. 27). Pakt nije ograničen samo na „građanska i politička prava” u užem smislu, uprkos svom nazivu, već naprotiv obuhvata široku lepezu zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda. Sadrži odredbe o zabrani diskriminacije (čl. 26) koje se odnose i na ekonomsku, socijalnu i kulturnu sferu, a prilikom zaštite prava svih lica lišenih slobode na čovečno postupanje (čl. 10) bavi se takođe i svim praktičnim uslovima lišenja slobode, te ispituje i da li zatvorski uslovi ispunjavaju međunarodne standarde. Između ostalog, Paktom su predviđene i odredbe koje se odnose na zabranu mučenja i surovog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (čl. 7), zabranu ropstva, zavisnog položaja i prinudnog rada (čl. 8), prava na slobodu i bezbednost ličnosti (čl. 9), procesna jemstva protiv proterivanja (čl. 13), prava na pravično suđenje (čl. 14).³¹ Član 2. predstavlja odredbu o opštim obavezama koje države imaju na osnovu Pakta, uključujući i dužnost da „poštuju i zajamče” prava priznata u Paktu bez diskriminacije i obavezu da obezbede „delotvorne i sprovodive” pravne lekove za sve povrede Pakta.³² Član 3. dopunjuje druge odredbe Pakta o ravnopravnosti i nediskriminaciji, sa ciljem garantovanja ravnopravnog uživanja svih prava iz Pakta.

Ističe se da i merama usmerenim na suzbijanje terorizma ne smeju biti ugrožena neka od zagarantovanih prava koja imaju apsolutni karakter, u smislu da nikada ne mogu biti menjana radi zaštite prava drugih lica ili neke druge hitne društvene potrebe.

Kada su u pitanju mogućnosti ograničenja zaštićenih prava, stav Komiteta o odredbama o ograničenjima je najdetaljnije iznet u Opštem komentaru br. 27 (67).³³ Tako je navedeno da „garantovana prava mogu biti

ljudska prava je da vrši određeni broj dužnosti, vezanih za nadzor delotvornog sprovođenja Pakta, od strane država ugovornica. U praksi, njegove najvažnije dužnosti uključuju razmatranje periodičnih izveštaja koje podnose države ugovornice, usvajanje opštih komentara u kojima sistematizuje svoja tumačenja određenih odredbi ili aspekata Pakta i razmatranje individualnih predavki o eventualnim povredama Pakta.

31 Iako odredba Pakta, o pravu na život (čl. 6) sadrži nekoliko uslova i ograničenja u pogledu primene smrtno kazne, ona je sama ne zabranjuje. Takvu zabranu sadrži Drugi fakultativni protokol uz Pakt, koji je zaključen 15.12.1989. godine, stupio je na snagu 11.07.1991. godine. Dok. UN A/RES/44/128.

32 Opšti komentar br. 31 (80), usvojen 2004. Dok. UN HRI/GEN/1/Rev.8, pp. 233–238.

33 Opšti komentar br. 27 (67), usvojen 1999. Dok. UN HRI/GEN/1/Rev.8., str. 213–218. U pomenutom komentaru je data analiza čl. 12. Pakta i ograničenja prava koja predviđa

predmet samo zakonom predviđenih ograničenja”, što bi značilo da u samom zakonu moraju biti utvrđeni uslovi pod kojima pojedina prava mogu da se ograniče. Dakle, Komitet zahteva da i zakon države pruži potrebne garancije o poštovanju osnovnih ljudskih prava i da propiše postupak i slučajeve ograničenja, te da tek takav zakon može biti instrument kojim se legitimno ograničava neko ljudsko pravo. Zatim, potrebno je da se radi o ograničenjima „koja štite legitimni cilj i koja su nužna radi takve zaštite”. Na kraju, zahteva se da ograničenja budu „usklađena sa drugim pravima iz Pakta”.

Borba protiv terorizma i opasnost koju on nosi, posebno mere ograničenja prema licima za koja postoji sumnja da su bili učesnici u terorističkim aktima, ne smeju da se okrenu u korist ograničenja, odnosno izuzetka. Države treba da se rukovode principom da ograničenja ne smeju da naruše samu suštinu prava.

U stavu 14. Opšteg komentara br. 27 (67), Komitet ističe da nije dovoljno samo da ograničenja služe dozvoljenoj svrsi, već i da moraju biti neophodna za postizanje te svrhe. Dakle, i u slučaju neposredne ili kontinuirane opasnosti od terorističkih aktivnosti, neophodno je da eventualna ograničenja prava budu „u skladu sa načelom srazmernosti”, zatim da budu „odgovarajuća” za ostvarenje svoje zaštitne funkcije, kao i da su „najmanje nametljiva sredstva od svih koja služe istoj svrsi” i „srazmerna interesu koji se želi zaštititi”.

Od ograničenja prava, Pakt razlikuje mogućnost derogacije prava. Pakt članom 4. dozvoljava derogaciju određenih prava ali samo „tokom zvanično proglašene vanredne opasnosti koja ugrožava opstanak države”. Međutim, kao i slučaju ograničenja prava, i ova odredba, predviđa apsolutno zaštićena prava koja nikad ne mogu biti podvrgnuta derogaciji. S druge strane, i prava koja su podložna derogaciji mogu biti derogirana samo: 1. „u obimu koji je strogo određen zahtevima situacije”, 2. pod uslovom da te mere „nisu nespojive sa drugim obavezama koje državama nameće međunarodno pravo” i 3. da „ne povlače diskriminaciju zasnovanu isključivo na rasi, boji, polu, jeziku, veroispovesti ili društvenom poreklu”.³⁴

pomenuta odredba, a što dalje ilustruje i opšta načela koja se mogu primeniti prilikom šireg tumačenja odredbi o ograničenjima.

34 Opšti komentar br. 29 (72), usvojen 2001. Dok. UN HRI/GEN/1/Rev.8, str. 225-232. U Opštem komentaru, Komitet obrazlaže svoje tumačenje čl. 4. Pakta, tako što ističe, elemente i dimenzije zaštićenih ljudskih prava koja nisu izričito pomenuta u navedenom članu, a koja se ne mogu ni u kom slučaju derogirati, zato što se radi o peremptornim normama međunarodnog prava.

Iako pravi jasnu razliku između „derogacije” koje su dozvoljene samo tokom vanrednog stanja i „ograničenja” koja su dozvoljena u redovnim okolnostima, Komitet naglašava da je „načelo proporcionalnosti bitan zajednički element svih ovlašćenja, koja državama omogućavaju da opozivaju i ograniče prava”. Komitet takođe ističe da derogacija nikada ne može da podrazumeva da neko pravo iz Pakta samo po sebi postaje neprimenljivo.³⁵

Ukoliko države nameravaju da koriste pravo da opozovu odredbe Pakta usled, na primer, masovnih akcija koje uključuju nasilje (kao što su između ostalog i teroristički akti), moraju da budu u stanju da dokažu ne samo da takve situacije predstavljaju „pretnju opstanku nacije”, već i da su mere kojima se odredbe Pakta opozivaju „u skladu sa zahtevima situacije”.

Značaj navedenih stavova u tumačenju pomenutih odredbi o ograničenju i derogaciji prava je dvostruk, posmatrano sa aspekta terorizma. Takvim stavom štite se pojedinci i države od terorističkih akata i zabranjuje se svakoj državi, grupi ili pojednicu da preduzima radnje kojima teži uništenju garantovanih ljudskih prava i sloboda građanima ma koje države. S druge strane, jasno se ukazuje da ni mere preduzete u cilju suzbijanja terorizma i uklanjanja opasnosti od terorističkih dejstava, ne bi smele da dovedu do ukidanja zaštićenih ljudskih prava i sloboda.

Naime, terorizam u svojoj biti upravo ide ka tome da uništi vrednosti i standarde koji predstavljaju civilizacijske tekovine, te zaštićena ljudska prava prevashodno zbog svog univerzalnog značaja i opštepriznatog nivoa, nikada ne bi smela biti žrtvovana u toj borbi. Dakle, čak iako se nametne potreba za određenim ograničenjima radi zaštite opravdanih interesa, ta ograničenja moraju biti kontrolisana i u funkciji poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda. Propisivanjem formalnih uslova za ograničenje ljudskih prava se upravo kanališe i borba protiv terorizma i sprečava da se otvori neograničen prostor u kome bi moglo da dođe do narušavanja zajemčenih sloboda i nepoštovanja postavljenih standarda.

Veliki broj slučajeva o kojima je odlučivao Komitet za ljudska prava, odnosio se na pravo na život, koje pravo Komitet u nizu odluka ističe kao „vrhunsko pravo ljudskog bića”. Pri tome, nesporno je da se pravo na život kao osnovno pravo svih građana, prvo narušava terorističkim aktima. Međutim, stoji i obaveza države da štiti pravo na život svih lica na svojoj

35 Raija Hanski i Martin Šajnin, *Najvažniji slučajevi pred Komitetom za ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007, str. 16.

teritoriji i pod njenom nadležnošću. Neophodno je da postoji srazmernost između akcija države u intervenciji protiv lica za koja se sumnja da su učesnici terorističkih organizacija i potrebe sprovođenja zakona u okolnostima datog slučaja.

O navedenom govori i slučaj Selis Laureano protiv Perua³⁶ koji se odnosi na fenomen „nestanka” i u istom je ocenjeno da je država postupila suprotno čl. 6., čl. 7. i čl. 9. Pakta. Naime, pošto je podnosilac predstavke istu podneo u ime svoje unuke, koja je „nestala”, a koju je vojska ranije hapsila i držala u pritvoru (pri čemu joj je osam dana bilo zabranjeno da kontaktira sa spoljnim svetom, a majci rečeno da je „premeštena” iako je bila i dalje u pritvoru, nakon čega je predata specijalnoj policiji Nacionalne anti-terorističke direkcije) pod optužbom da saraduje sa tzv. terorističkom organizacijom, a nakon puštanja iz pritvora je „oteta” iz kuće u kojoj je živela, i nije više pronađena od strane državnih organa, iako je prijavljen njen nestanak, Komitet je zaključio da postoji dovoljno razloga da se odgovornost za njen nestanak, pripiše državi ugovornici i da je Peru prekršio čl. 6. Pakta, jer nije adekvatno zaštitio pravo na život podnosioca predstavke.

Komitet je stao na stanovište, shodno svom Opštem komentaru 6 (16), da države ugovornice treba da preduzimaju mere ne samo u cilju sprečavanja i kažnjavanja učinioaca koji vrše krivična dela lišavanja života (pa i terorističkih akata), već i da sprečavaju proizvoljne postupke od strane sopstvenih bezbedonosnih snaga. Istaknuto je da države ugovornice treba da preduzimaju konkretne delotvorne mere, kako bi sprečile „nestanke” pojedinaca i da ustanove delotvorna sredstva i postupke putem kojih će odgovarajuće nepristrasno telo podrobno istraživati slučajeve nestalih i izgubljenih lica, a posebno slučajeve nestalih lica u kojima postoji sumnja da su lica nestala pod okolnostima koje mogu uključivati kršenje prava na život.

Komitet za ljudska prava je u više slučajeva stao na stanovište da zabrana mučenja ili surovog nečovečnog postupanja ili kažnjavanja (čl. 7) predstavlja apsolutno ljudsko pravo, u smislu da nije dozvoljena nikakva derogacija od tog prava, čak i u vremenima izuzetne opasnosti ili iz razloga nacionalne bezbednosti, pa i slučaju ako se radi o licima za koja postoji osnovana sumnja da će se baviti ili su se bavila terorističkim aktivnostima. Takođe se ističe i

36 Slučaj: Selis Laureano protiv Perua (Celis Laureano v. Peru), Predstavka br. 540/1993, Izveštaj Komiteta za ljudska prava, tom II, GOAR, pedest prva sednica, Dodatak br. 40 (A-51/40), str. 108-115.

obaveza odbijanja deportacije lica, zemljama u kojima postoji opasnost da se nad njima izvrši smrtna kazna ili da budu izložena torturi ili mučenju.

Slučaj Ahani protiv Kanade³⁷ pokazuje značaj procesnih garancija u smislu čl. 13. Pakta u slučaju deportacije, te da stranac koji se nalazi na teritoriji jedne države ugovornice mora imati mogućnosti da istakne razloge protiv njegovog proterivanja. Naime, podnosilac predstavke je iz Irana došao u Kanadu i zatražio zaštitu, ističući da bi mu život bio ugrožen ako bi se vratio u Iran i da bi tamo mogao biti mučen. Po razmatranju bezbedonosnih izveštaja, nadležni organi Kanade izdali su uverenje da su mišljenja da podnosiocu predstavke ne treba dozvoliti boravak u Kanadi i da predstavlja opasnost po bezbednost Kanade, jer postoji osnovana sumnja da će se baviti terorizmom, da je član organizacije koja će se baviti terorizmom i da se već bavio terorizmom, te da postoje osnove za uverenje da je podnosilac član organizacije MOBP, koja podržava ili neposredno preduzima širok spektar terorističkih akcija. Nakon svih sudskih instanci gde su odbijeni svi argumenti podnosioca, pa i pored zahteva za privremenim zaštitnim merama Komiteta za ljudska prava, isti je depotrovan.

U postupku koji je sledio po podnetoj predstavi, Komitet za ljudska prava je prvo zaključio da je u konkretnim okolnostima ovog slučaja država ugovornica prekršila svoje obaveze iz Fakultativnog protokola, time što je deportovala podnosioca predstavke pre nego što je Komitet mogao da razmotri tvrdnju podnosioca da će njegovim pravima iz Pakta biti naneta nepopravljiva šteta. Naime, pored izvršenja smrtne kazne, mučenje predstavlja najozbiljniju i nepopravljivu moguću posledicu mera koje država preduzima protiv nekog lica.

Ocenjeno je da nepoštovanje pravila, naročito preduzimanjem nepopravljivih mera kao što su pogubljenje žrtve ili njena deportacija iz države ugovornice u drugu zemlju gde će se suočiti sa mučenjem, podriiva zaštitu prava iz Pakta preko Fakultativnog protokola. Pored toga, razmatranjem podnete predstavke Komitet je konstatovao da država prekršila čl. 13. u vezi čl. 7. Pakta, jer podnosiocu predstavke država ugovornica nije obezbedila procesnu zaštitu, koju je pružila stranci u drugom slučaju pred istim sudom Sureš protiv Kanade, te da nije ispunila neophodan standard pravičnosti. Istaknuto je da je podnosiocu predstavke bilo omogućeno

37 Slučaj: Ahani protiv Kanade (Ahani v. Canada), Predstavka br. 1051/2002, Izveštaj Komiteta za ljudska prava, tom II, GAOR, pedeset deveta sednica, Dodatak br. 40 (A/59/40), str. 261–282.

iznošenje ograničenih razloga protiv proterivanja i samo određeni nivo revizije njegovog slučaja, naročito jer nije imao pristup svim materijalima na kojima je zasnovana odluka o deportaciji, niti mu je data mogućnost da iste osporava, te da pomenuti „viši interesi nacionalne bezbednosti” ne predstavljaju razloge zbog kojih bi država ugovornica bila izuzeta od svoje obaveze iz čl. 13. Pakta da pruži potrebne mere procesne zaštite.

Komitet je naglasio da kao i u slučaju prava na život, pravo na zabranu mučenja, ne samo da nalaže državi ugovornici da se uzdrži od mučenja, već i da sa dužnom pažnjom preduzima korake kako bi se izbegla opasnost da će neka treća strana mučiti nekog pojedinca.

Praksa Komiteta za ljudska prava i u pogledu prava na pravično suđenje je obimna i mnogostrana. Kao primer se može navesti slučaj Polaj Kamposa protiv Perua³⁸ gde je vođen postupak po predstavi koju je podnela supruga vođe „Revolucionarnog pokreta Tupak Amaru” u njegovo ime. Komitet je našao da država nije postupila u skladu sa standardima čovečnog postupanja koje nalažu čl. 7. i čl. 10, st. 1. Pakta, jer država nije pružila nikakva obaveštenja o tvrdnji da se g. Polaj Kampos drži u samici u ćeliji površine 2x2 metra, da ne može da vidi sunčevu svetlost duže od 10 minuta dnevno (kroz mali otvor na plafonu), izolovan je 23 časa u toku dana i u potpunosti lišen prava na posete porodice i prepiske. Takođe je g. Polaju Kamposu u zatvoru sudio takozvani „sud anonimnih sudija” ustanovljen u skladu sa posebnim zakonom za borbu protiv terorizma. To telo se sastojalo od sudija kojima je bilo dozvoljeno da prekriju lica kako bi njihova anonimnost bila zagarantovana, a što je pravdano time da je to potrebno da bi se sprečili napadi na njih od strane članova terorističkih grupa. Komitet je ocenio da takav sistem ne garantuje osnovni aspekt pravičnog suđenja u smislu čl. 14. Pakta: da sud mora da bude nezavistan i nepristrasan i da kao takav mora da bude doživljavan od onih kojima se sudi. Po mišljenju Komiteta, takav sistem takođe ne štiti pretpostavku nevinosti, koja je zajamčena čl. 14, st. 2. Pakta.

Pomenute predstave u kojima su podnosioci bili učesnici terorističkih akata ili lica za koja se osnovano sumnjalo da to jesu, ukazuju da je Komitet za ljudska prava kroz svoje odluke, a primenom međunarodnih instrumenata, praktično iskazao stav da je neophodno efikasno se boriti protiv terorizma, samo uz istovremeno poštovanje i zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

38 Slučaj: Polaj Kampos protiv Perua (Polay Campos v. Peru), Predstavka br. 577/1994, Izveštaj Komiteta za ljudska prava, tom II, GAOR, pedest treća sednica. Dodatak br. 40 (A/53/40), str. 36-44.

PRIBAVLJANJE DOKAZA OD UČESNIKA TERORISTIČKIH AKATA LIŠENIH SLOBODE

Usvojeni standardi zaštićenih ljudskih prava i osnovnih sloboda, postavljaju granice, koje se u borbi protiv terorizma ne smeju preći ni u kom slučaju. Borba protiv terorizma ne može biti opravdanje za drastična ograničenja ljudskih prava, niti opravdava metode iznuđivanja iskaza, čak ni radi prikupljanja informacija korisnih za otkrivanje terorističkih organizacija, ako te metode predstavljaju torturu.

Cherif Bassiouni je još 1993. godine naglasio je da je zabrana mučenja i okrutnih i ponižavajućih kazni sadržana u najmanje 81-om nacionalnom ustavu.³⁹ Tome se mogu dodati i druge, opštije ustavne odredbe iz kojih se može izvesti takva zabrana, kao što je na primer poštovanje ljudskog dostojanstva u nemačkom Osnovnom zakonu. Ljudsko dostojanstvo i pravo na pravični („poštenu“) postupak su ključne osnove međunarodnih ljudskih prava koje utiču na krivično pravo i njegovu praktičnu primenu, npr. na tumačenje zabrane okrutnih, neljudskih i ponižavajućih kažnjavanja.

U Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948 godine, bilo je određeno da se niko ne sme podvrgnuti mučenju ili okrutnom, neljudskom ili ponižavajućem postupku ili kazni.⁴⁰ Tu su zabranu 50-ih i 60-ih godina 20. veka potvrdili regionalni standardi ljudskih prava kao što su Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, američka Konvencija o ljudskim pravima⁴¹ i afrička Povelja o ljudskim pravima i pravima naroda.⁴² Prihvatili su je i mnogi nacionalni ustavi koji su se oslanjali ili na moderno međunarodno pravo ili na već duže vremena postojeću zabranu okrutnih i neuobičajenih kazni u engleskom Bill of Rights iz 1689.⁴³

Pored obima opasnosti u vezi sa terorizmom, javljaju se i problemi oko prikupljanja odgovarajućih dokaza, koji bi bili prihvatljivi i upotrebljivi na

39 Cherif Bassiouni, “Human Rights in the Context of Criminal Justice: Identifying International Procedural Protections and the Equivalent Protections in National Constitutions”, 3 *Duke Journal of Comparative and International Law*, 1993, p. 263.

40 Art. 5. Universal Declaration of Human Rights, GA Res. 217A (III), 10 December 1948, UN GAOR Supp. (No 11A) 71, UN Doc. A/810, 7, 1948.

41 Art. 5 (2), Organisation of American States, American Convention on Human Rights, Nov. 22, 1969, OAS Treaty series, No. 36.

42 Art. 5, Organisation of African Unity, African Charter on Human and Peoples’ Rights 1981, stupila na snagu 1986, OAU Doc. CAB/LEG/67/34.

43 Bill of Rights, 1 Wm. and Mary 2d Sess., 1689.

sudu, protiv nekog lica za koje postoji sumnja da je učinilo krivično delo terorizma. Pri tome, jasno je da je za veštačenje i druge analize koje obično iziskuju konkretni slučajevi, potrebno vreme, kao i za ukrštanje i upoređivanje podataka dobijenih od drugih lica i podataka iz bezbedonosnih izvora.

U javnosti su se pojavljivali članci koji su indirektno ukazivali da ima odstupanja od usvojenih standarda i postupaka koji nisu u skladu sa postavljenim međunarodnim kriterijumima. Pomenuli bismo članak koji je objavljen u „Vašington Postu” 2002. godine i koji je izazvao burne reakcije i brojne komentare u američkoj javnosti. Članak je detaljno izveštavao o navodnim postupcima američke tajne službe i vojne policije prema zarobljenim osumnjičenim pripadnicima al-Kaide i Talibana u tajnom istražnom centru u američkoj vazduhoplovnoj bazi u Avganistanu.⁴⁴ Primena torture u borbi protiv terorizma je otvorila velike diskusije i u filozofskoj literaturi u tom smislu da li mučenje u pojedinim slučajevima može biti moralno dopustivo u borbi protiv terorizma a u vezi sa sukobom prava, u kome jedno pravo mora biti narušeno u cilju sprečavanja daljeg kršenja drugih ljudskih prava i zaštite nevinih života.⁴⁵

Ono što je nesporno po navedenom pitanju je to da je opoziv zvaničan stav svih država, a što proizilazi i iz brojnih aktivnosti međunarodnih humanitarnih organizacija i ratifikovanih dokumenata, da se osuđuje primena torture u bilo kom obliku i da je nedopustivo predavati lica stranim državama, kako bi se tamo od njih iznudilo iskaz torturom.

Nezakoniti dokazi u krivičnom postupku složen su i diferenciran krivičnoprocesni pojam. Prikupljanje dokaza je neraskidivo sa zaštitom osnovnih ljudskih prava. Standardi korišćenja odnosno zabrane korišćenja nezakonitih dokaza postavljeni su i na međunarodnom nivou, kroz međunarodne dokumente o ljudskim pravima. Sistem nezakonitih dokaza u unutrašnjim zakonodavstvima država zavisi od strukture njihovog krivičnog postupka, glavnih krivičnoprocesnih tendencija, režima utvrđivanja nezakonitih dokaza i stepena diskrecije sudova u ocenjivanju zakonitosti dokaza.

44 Članak autora Dana Priesta i Bartona Gelmana (Dana Priest, Barton Gellman), objavljen u Vašington Postu (Washington Post) dana 29.12.2002. godine, pod naslovom: *U.S. Decries Abuse but Defends Interrogations – “Stress and Duress” Tactics Used on Terrorism Suspects Held in Secret Overseas Facilities.*

45 Videti: Fritz Allhoff, “Terrorism and Torture”, *International Journal of Applied Philosophy*, 2003, Internet: http://files.allhoff.org/research/Terrorism_and_Torture.pdf /20/09/2010. pp. 105–118.

U borbi protiv terorizma, odluka o tome na kojim dokazima se ne može zasnivati sudska presuda zavisi od ravnoteže dva interesa. S jedne strane je zaštita osnovnih ljudskih prava i pravo na odbranu, koje državni organi kao i građani moraju poštovati prilikom prikupljanja dokaza, a koja prava imaju međunarodnopravni i ustavnopravni rang. S druge strane je obaveza države na delotvorno krivično gonjenje, odnosno na prevenciju krivičnih dela i izricanja kazni učinocima.

Dakle, pored obaveze zaštite osnovnih ljudskih prava, stoji i obaveza države na delotvorno krivično gonjenje u okviru Saveta Evrope i to kao međunarodno pravna obaveza. Radi se o tzv. pozitivnoj obavezi države prema Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i razvijenoj u judikaturi Evropskog suda za ljudska prava. Pri tome, član 3. Konvencije sadrži jedno od najosnovnijih ljudskih prava, neprikosnovene vrednosti – zabranu mučenja. Čak i u najtežim okolnostima, kao što su borba protiv terorizma, Konvencijom se apsolutno zabranjuje mučenje ili nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. Prema tome, ni lice za koje se osnovano sumnja da je počinilo teroristički akt ne sme biti podvrgnuto mučenju ili nečovečnom postupanju.

Za razliku od većine materijalnih odredbi Konvencije i Protokola br.1. i 4., članom 3. Konvencije se ne predviđaju nikakvi izuzeci i nikakvo odstupanje od čl. 3. nije dozvoljeno, ni po čl. 15, st. 2. Konvencije, čak ni u slučaju javne opasnosti koja pretila opstanku nacije.⁴⁶ Konvencijom se apsolutno zabranjuje mučenje i nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, bez obzira na ponašanje datog lica. Priroda dela koje je lice izvršilo je irelevantno sa stanovišta čl. 3. Konvencije.⁴⁷

Smatra se da nečovečno postupanje ili kažnjavanje obuhvata intenzivnu fizičku i mentalnu patnju, kao i postupanje koje je bilo namerno, primenjivano satima i satima i prouzrokovalo ili stvarne telesne povrede ili jake fizičke i psihičke patnje.⁴⁸ Ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje je postupanje koje u žrtvi izaziva osećanja straha, strepnje i inferiornosti i koje može da omalovaži i ponizi i potencijalno dovede do slamanja psihičkog i moralnog otpora. U navedeno postupanje bi spadalo i postupanje prema

46 Slučaj: Labita protiv Italije (Labita v. Italy), br. 26772/95, 6.4.00, str. 119.

47 Slučaj: Indelikato protiv Italije (Indelicato v. Italy), br. 31143/96, 18.10.01 (2002) 35 EHRR 40, p. 18.

48 Slučaj: Kudla protiv Poljske (Kudla v. Poland), br. 30210/96, 26.10.00, (2002) 35 EHRR 11.

osumnjičenima za terorizam, a u cilju slamanja otpora i iznuđivanja iskaza, tako što „bi bili primoravani da satima stoje ili kleče, držani sa navučanim kapuljačama preko glave, ili u teškim i bolnim položajima tela, uskraćivanje sna, dugotrajno izlaganje jakoj buci, iznurivanje lišavanjem sna, hrane i vode”.⁴⁹ Mučenje se definiše i kao namerno vršenje nasilja, teškim mentalnim ili fizičkim patnjama koje se nanose pojedincu. Mogu se nanositi od strane pojedinaca ili grupa a za postizanje različitih ciljeva kao što su dobijanje informacija o pojedinim licima i njihovim delatnostima, priznanje krivice ili odgovornosti, samooptuživanje, zastrašivanje. Prilikom mučenja zarobljenik se tretira kao sredstvo (npr. za sticanje informacija) i sigurno se ne tretira na način saglasan međunarodnim standardima o poštovanju osnovnih ljudskih prava.⁵⁰

Takođe, u skladu sa standardima Evropskog suda za ljudska prava, zaštita od samooptuživanja i pravo na ćutanje čine suštinu pojma pravičnog suđenja, prema čl. 6. Evropske konvencije. Ova načela pretpostavljaju da bi vlasti trebalo da teže tome, da dokažu svoje optužbe, bez oslanjanja na dokaze pribavljene upotrebom sile ili prinude, suprotno volji okrivljenog.⁵¹

Pozivanje na zaštitu od samooptuživanja postoji da bi se sprečilo korišćenje određenih dokaza u krivičnom postupku, čak i ako se njime državne vlasti ne mogu sprečiti, da pribave takve informacije, kao što je to bilo u slučaju Saunders protiv Ujedinjenog Kraljevstva.⁵² U ovom slučaju je ustanovljeno da se smatra da korišćenje izjava do kojih su došli inspektori upotrebom zakonom datih ovlašćenja prinude, kao dokaza u krivičnom postupku, predstavlja povredu privilegije protiv samooptuživanja.

Zabrana mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja je predviđena i Konvencijom UN protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih kazni ili postupaka, kao drugim brojnim međunarodnim dokumentima i aktivnostima humanitarnih organizacija koje se prevashodno bave ovom problematikom. Prema čl. 1. navedene Konvencije, pod torturom se podrazumeva svaki akt, kojim se namerno nanosi bol ili teška duševna patnja,

49 Slučaj: Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva (Ireland v. United Kingdom), Serija A, br. 25, 18.1.78, (1979-80) 2 EHRR 25 p. 167.

50 Fritz Allhoff, op. cit., p.107.

51 Slučaj: Džon Murej protiv Ujedinjenog Kraljevstva (John Murray v. United Kingdom), br. 18731/91, 8.2.96, (1996) 22 EHRR 29, str. 45.

52 Slučaj: Saunders protiv Ujedinjenog Kraljevstva (Saunders v. United Kingdom), br. 19187/91, 17. 12. 96, (1997) 23 EHRR 313.

da bi se dobilo obaveštenje ili priznanje. Takođe i Statutom Međunarodnog krivičnog suda⁵³ u čl. 7, određuje se mučenje kao zločin protiv čovečnosti.

Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima je predviđeno u čl. 10. da se sa svakim licem koje je lišeno slobode postupaju humano i sa poštovanjem dostojanstva neodvojivog od čovečije ličnosti, a čl. 7. je propisano da niko ne može biti podvrgnut mučenju ili svirepim, nečovečnim ili ponižavajućim kaznama ili postupcima. Posebno je zabranjeno da se neko lice podvrgne medicinskom ili naučnom eksperimentu, bez njegovog slobodnog pristanka.

Dakle, zaštita pojedinaca od mera kojima bi pripadnici vlasti narušavali njegov telesni i duševni integritet, u svim savremenim društvima se smatra preko potrebnim, te ni borba protiv terorizma ne može biti opravdanje za drastična ograničenja ljudskih prava, niti se njome može pravdati iznuđivanje iskaza i prikupljanje podataka, mučenjem, svirepim ili nečovečnim postupanjem.

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA U DOMAĆEM ZAKONODAVSTVU U BORBI PROTIV TERORIZMA

U domaćem zakonodavstvu je dat izuzetan značaj međunarodnim standardima kojima se štite ljudska prava, a što je došlo do izražaja i u novom Ustavu Srbije⁵⁴ koji je usvojen 2006. godine. Prema Ustavu Srbije, opšte prihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori čine sastavni deo domaćeg pravnog poretka i neposredno se primenjuju (čl. 16, st. 2. Ustava). Pored toga, član 18. Ustava predviđa da se jemče i kao takva neposredno primenjuju ljudska i manjinska prava zajemčena opšte prihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonima.

U primeni su i najznačajniji međunarodni dokumenti iz oblasti zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda, već u jednom značajnijem periodu. Naime, nakon prijema u Savet Evrope marta 2003. godine, tada državne zajednice SCG, potpisana je Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Takođe, prema tumačenju Komiteta za ljudska prava, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, obavezuje sve države nastale iz SFRJ, a imajući u vidu međunarodno prihvaćene standarde, te je isti u kontinuiranoj primeni u domaćem pravu, počev od njegove prve

53 Statut Međunarodnog krivičnog suda, („Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 5/01).

54 Ustav Srbije, („Sl. glasnik RS”, br. 83/06).

ratifikacije.⁵⁵ Ratifikovani su i svi međunarodni dokumenti o ljudskim pravima, između ostalih i Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih kazni ili postupaka, Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja i dr.⁵⁶

Kada je u pitanju borba protiv terorizma, značajno je sa stanovišta domaćeg zakonodavstva da je 2009. godine donet Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma,⁵⁷ kojim se potvrđuje Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju terorizma, od 16.05.2005. godine. Svrha Konvencije je: da sprečava terorizam merama koje se preduzimaju na nacionalnom nivou putem međunarodne saradnje, da kao krivična dela utvrdi aktivnosti koje mogu da dovedu do izvršenja terorističkih akata, uključujući javne provokacije, regrutovanje i obuku, da pojača saradnju na prevenciji, kako na domaćem nivou u kontekstu nacionalnih preventivnih mera, tako i na međunarodnom nivou, da obezbedi pružanje zaštite žrtvama terorističkih akata. Konvencija sadrži i odredbe koje se tiču zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda u smislu jačanja saradnje na međunarodnom i nacionalnom nivou. Na navedeni način su i u domaćoj judikaturi prihvaćeni ciljevi navedene Konvencije kao i standardi. Konvencijom se posebno naglašava u čl. 3. obaveza poštovanja obaveza u pogledu ljudskih prava koja su ustanovljena u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima, kao i druge obaveze shodno međunarodnom pravu.

Takođe bismo pomenuli i Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma,⁵⁸ kao i Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava⁵⁹ i Poslovnik komisije za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava.⁶⁰

55 Videti: Opšti komentar br. 26 stav 4, dok.UN, CCPR/C/21/Rev.1/Add.8, 08.12.1997.

56 Evropsku konvenciju o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori”, br. 9/03).

57 Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma („Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori”, br. 19/2009).

58 Zakon o potvrđivanju međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma („Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 7/2002).

59 Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava („Službeni glasnik”, br. 58/2003 i 61/2003).

60 Poslovnik komisije za ispitivanje odgovornosti za kršenje ljudskih prava („Službeni glasnik”, br. 110/2003).

Domaći zakoni su u potpunosti prihvatili međunarodne standarde koji se primenjuju u borbi protiv terorizma. Važećim zakonskim odredbama se nastoji da iste sadrže što preciznije kriterijume radi zakonitog postupanja i poštovanja ljudskih prava.

Tako se odredbom člana 25. Ustava, izričito zabranjuje mučenje, te da niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog slobodno datog pristanka, a članom 28. se predviđa da se prema licu lišenom slobode mora postupati čovečno i sa uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti, te da je svako nasilje i iznuđivanje iskaza zabranjeno.

Kada je u pitanju krivični postupak, odredbe Zakonika o krivičnom postupku⁶¹ u skladu sa postavljenim standardima regulišu postupanje prema licima lišenim slobode kao i zakonito prikupljanje dokaza. Tako je odredbama u čl. 12. ZKP, predviđeno da je zabranjeno i kažnjivo svako nasilje, kao i svako iznuđivanje priznanja ili kakve druge izjave od okrivljenog ili drugog lica koje učestvuje u postupku. Upotreba sile ili pretnje od strane službenog lica u nameri iznuđivanja iskaza okrivljenog ili nekog drugog učesnika postupka, predstavlja krivično delo po odredbama krivičnog zakonodavstva. Takođe je čl. 89, st. 8. ZKP predviđeno da se prema okrivljenom na smeju upotrebiti sila, pretnja, obmana, obećanje, iznuda, iznurivanje i druga slična sredstva, da bi se došlo do njegove izjave ili priznanja ili nekog činjenja, koje bi se protiv njega moglo upotrebiti kao dokaz. Zatim, predviđeno je u čl. 149, st. 1. ZKP, da pritvorenik ima pravo na neprekidni noćni odmor svakog dana u tajanju od najmanje osam časova. Vremensko ograničenje prikupljanja obaveštenja od građana od 4 sata, treba da spreči da se prikupljanje obaveštenja pretvori u nekontrolisano policijsko pritvaranje, sa dugotrajnim i iscrpljujućim saslušanjem. Obaveštenja se ne smeju prikupljati prinudno i to je predviđeno u čl. 226, st. 4. ZKP, a što podrazumeva upotrebu sile, pretnje, obmane i druge nedozvoljene načine.

Činjenicu da je iskaz okrivljenog iznuđen, silom pretnjom ili sličnim sredstvom utvrđuje sud u dokaznom postupku po krivičnoj stvari u kojoj se takav iskaz pojavljuje kao dokaz. Neposredni psihološki ili fizički uticaji ili pritisci prema okrivljenom od strane onoga koji sasluša, takođe nisu dozvoljeni, kao ni medicinska sredstva koja bi uticala na svest i volju prilikom davanja iskaza. Iskaz okrivljenog uzet uz pomenute povrede

61 Zakonik o krivičnom postupku, („Službeni list SRJ”, br. 70/01, 68/02, „Službeni glasnik RS”, br. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07, 20/09, 72/2009), u tekstu označen sa ZKP.

krivičnog postupka, izdvaja se iz spisa predmeta, po čl. 178. ZKP i ne može se koristiti na glavnom pretresu i u postupku pravnih lekova.

Predviđeni su i slučajevi zabrane pribavljanja nekih dokaza, kao što je čl. 97. ZKP propisano da se ne mogu saslušati kao svedoci pojedine kategorije lica, čijim bi se iskazima povredila dužnost čuvanja tajne, zatim čl. 98. ZKP je predviđen krug lica koja su oslobođena dužnosti svedočenja, a takođe je čl. 100 ZKP predviđeno da svedok nije dužan da odgovara na pojedina pitanja, ako je verovatno da bi time izložio sebe ili lica iz čl. 98. ZKP, teškoj sramoti, znatnoj materijalnoj šteti ili krivičnom gonjenju.

Cilj ovog kratkog osvrtu, na ratifikovane međunarodne ugovore, ustavne odredbe i odredbe Zakonika o krivičnom postupku je bio da se ukaže da i u našem pravnom sistemu postoji jasna tendencija za uključivanjem u međunarodnu borbu protiv terorizma, uz poštovanje postavljenih standarda ljudskih prava i osnovnih sloboda, te da je važećom zakonskom regulativom, značajno izvršeno integrisanje međunarodnih odredbi u domaće zakonodavstvo.

ZAKLJUČAK

Usvojeni standardi zaštićenih ljudskih prava i osnovnih sloboda, ukazuju da borba protiv terorizma ne može biti opravdanje za drastična ograničenja ljudskih prava, te se ističe neophodnost za uspostavljanjem ravnoteže između zaštite opšteg interesa i zaštite prava pojedinaca. Ukoliko se radi suzbijanja terorističkih aktivnosti, nametne potreba za određenim ograničenjima radi zaštite opravdanih interesa, ta ograničenja moraju biti kontrolisana i u funkciji poštovanja osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Dakle, neophodno je postići srazmernost između akcija države u intervenciji protiv lica za koja se sumnja da su učesnici terorističkih organizacija i potrebe sprovođenja zakona u okolnostima datog slučaja. Upravo radi postizanja te srazmernosti se i postavlja zahtev kroz međunarodne dokumente da garantovana prava mogu biti predmet samo zakonom predviđenih ograničenja, što znači da u samom zakonu moraju biti utvrđeni uslovi pod kojima pojedina prava mogu da se ograniče. Terorizam upravo ide ka tome da ugrozi standarde koji predstavljaju opšteprihvaćene vrednosti, te zaštićena ljudska prava prevashodno zbog svog opšteg značaja, nikada ne bi smela biti dovedena u pitanje. Borba protiv terorizma i opasnost koju on nosi, posebno mere ograničenja prema licima za koja postoji sumnja da su bili učesnici u terorističkim aktima, ne smeju da se okrenu u korist ograničenja, odnosno izuzetka.

Nije dovoljno samo da ograničenja služe dozvoljenoj svrsi, već je potrebno i da su neophodna za postizanje te svrhe i od izuzetnog značaja je poštovanje principa: da ograničenja ne smeju da naruše samu suštinu prava. Merama usmerenim na suzbijanje terorizma nikada ne smeju biti ugrožena neka od zagwarantovanih prava koja imaju apsolutni karakter. Potrebno je da zakoni pruže potrebne garancije o poštovanju osnovnih ljudskih prava i da se zakonom propiše postupak i slučajevi u kojima može doći do eventualnih ograničenja i tek takav zakon može biti adekvatan instrument za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

LITERATURA

1. Allhoff, Fritz, "Terrorism and Torture", *International Journal of Applied Philosophy*, 2003, Internet: http://files.allhoff.org/research/Terrorism_and_Torture.pdf /20/09/2010.
2. Bassiouni, Cherif, "Human Rights in the Context of Criminal Justice: Identifying International Procedural Protections and the Equivalent Protections in National Constitutions", *3 Duke Journal of Comparativ and International Law*, New York, 1993.
3. Bassiouni, Cherif, *The Protection of Human Rights in the Administration of Criminal Justice*, A Compendium of UN Norms and Standards, New York, 1994.
4. Hanski, Raija i Šajnin, Martin, *Najvažniji slučajevi pred Komitetom za ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.
5. Hofman, Brus, *Unutrašnji terorizam*, Narodna knjiga i Alfa, Beograd, 2000.
6. Hudson, Rex, "The Sociology and Psychology of Terrorism: Who becomes a terrorist and why?", *A Report Prepared under an Interagency Agreement by the Federal Research Division*, Library of Congress Federal Research Division, Library of Congress, Washington 1999, Internet: <http://www.loc.gov/frd/frd/15/09/2010>.
7. Kambovski, Vlado, „Međunarodni standardi o ljudskim pravima – treća dimenzija kaznenog prava”, *Primena Međunarodnih krivičnih standarda u nacionalnim zakonodavstvima*, Udruženje za međunarodno krivično pravo, objavio, Intermex, Beograd, 2004.
8. Kegli, Čarls i Vitkof, Judžin, *Svetska politika*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Beograd, 2004.
9. Lazin, Đorđe, „Evropski procesni standardi i Zakonik o krivičnom postupku u pogledu lišenja slobode”, *Primena Međunarodnih krivičnih standarda u nacionalnim zakonodavstvima*, Udruženje za međunarodno krivično pravo, Intermex, Beograd, 2004.

10. Lič, Filip, *Obraćanje Evropskom sudu za ljudska prava*, Beogradski centar za ljudska prava, Misija OEBS u Srbiji, Beograd, 2007.
11. Lutz, James M. and Lutz, Brenda J., *Global Terrorism*, Routledge, 2004.
12. McCauley, Clark, “The Psychology of Terrorism”, Social Science Research Council, Internet: <http://essays.ssrc.org/sept11/essays/mccauley.htm/> 02/09/2010.
13. Norris, Pippa, Kern, Montague and Just, Marion, *Framing Terrorism: The News Media, The Government and the Public*, Routledge, New York, 2003.
14. Vasiljević, Tihomir i Grubač, Momčilo, *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Službeni glasnik, Beograd, 2002.
15. Whittaker, David J., *Terrorists and Terrorism in Contemporary World*, Routledge, New York, 2004.
16. Whittaker, David J., *The Terrorism Reader-Second Edition*, Routledge, 2003.

Međunarodni ugovori i zakoni

1. Drugi fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, („Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 4/01).
2. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda („Službeni list SCG”, br. 9/2003).
3. Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja, izmenjene i dopunjene Protokolom 2 uz Konvenciju („Službeni list SCG – Međunarodni ugovori”, br. 9/2003).
4. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, („Službeni list SFRJ”, br. 7/71).
5. Zakon o potvrđivanju međunarodne konvencije o suzbijanju finansiranja terorizma („Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 7/2002).
6. Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju terorizma („Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori”, br. 19/2009).

Dijana JANKOVIĆ

**INTERNATIONAL STANDARDS
IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM**

ABSTRACT

Terrorism as a phenomenon of the modern society threatens to jeopardise the most important achievements of the modern society. The international community devotes much attention to the fight against terrorism and a number of legal instruments and standards that illustrate the basic message have been formulated in international documents – and the message is that it is possible to fight against terrorism effectively only if principal standards of internationally protected human rights are fulfilled. The fight against terrorism must never lead to the abolition of values and freedoms that are imperilled by terrorist acts. Even if the need to impose certain restrictions for protection of legitimate interests arouses they must be controlled, while they should protect basic human rights and freedoms. Regulating formal conditions for human rights limitation is the way to control the fight against terrorism and prevent the unlimited space for violation of the established and guaranteed freedom standards. The paper refers to the provisions of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and the International Covenant on Civil and Political Rights, which provide some limitations to the guaranteed human rights as well as the limitation to their usage also exploring to what extent these restrictions are applied in the fight against terrorism.

Key words: terrorism, human rights, fundamental freedoms, standards of Council of Europe, Committee of Human Rights.

OSVRT NA SAVETODAVNU ULOGU MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE

APSTRAKT

U ovom radu dat je kratak prikaz i analiza savetodavnog postupka pred Međunarodnim sudom pravde kao i objašnjenje prirode i značaja savetodavnih mišljenja kao specifične odluke Međunarodnog suda pravde. Želja je bila da se šira javnost bliže upozna sa prirodom ovog postupka a da se stručnoj javnosti skrene pažnja na neke specifične elemente koji karakterišu savetodavne postupke, što ih u izvesnoj meri čini bliskim postupcima u rešavanju sporova između država. Savetodavna mišljenja iako neobavezujuća po svojoj prirodi, kao i odluke Suda, ipak imaju izvesnu težinu i značaj koji pre svega proizilazi iz značaja i autoriteta organa koji ih daje. Neobaveznost savetodavnih mišljenja, samo je polazna osnova u njihovom objašnjenju. Zbog činjenice da mišljenja poseduju veliki autoritet ovaj fenomen zahteva dodatna objašnjenja.

Gljučne reči: Međunarodni sud pravde, savetodavna mišljenja, postupak rešavanja sporova između država, savetodavni postupak, pravna priroda mišljenja, utvrđivanje činjenica.

UVOD

Interesovanje za savetodavna mišljenja Međunarodnog suda pravde (MSP)² u poslednje vreme je pojačana usled poznatih razloga koji su vezani, pre svega za činjenicu da se svojim savetodavnim mišljenjem, Međunarodni sud pravde izjasnio o jednom izuzetno važnom pitanju za Republiku Srbiju a tiče se

-
- 1 Senad GANIĆ, doktorant na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu i asistent na Državnom univerzitetu u Novom Pazaru za užu naučnu oblast Međunarodno javno pravo, e-mail adresa: senadius@yahoo.com i sganic@np.ac.rs
 - 2 Međunarodni sud pravde ustanovljen je članom 7. Povelje Ujedinjenih nacija. Sama Povelja Ujedinjenih nacija potpisana je u San Francisku 26.06.1945. godine a stupila je na snagu

legalnosti jednostrano proglašene nezavisnosti Kosova. Svakako da u institucionalnoj strukturi savremene međunarodne zajednice Međunarodni sud pravde zauzima posebno mesto koje mu je dodeljeno Poveljom Ujedinjenih nacija ali i činjenicom da ga sačinjava kolegijum najpriznatijih stručnjaka međunarodnog prava koji se u svom radu rukovode isključivo pravilima i principima međunarodnog prava. U tom smislu, od Suda se očekuje i da odgovori zahtevima koji su mu povereni i da kao „svetski sud“ bude brana svakom obliku kršenja međunarodnog prava ali i generator stabilnosti i garant ostvarenja i očuvanja mira u svetu, upravo pozivajući se na pravila i principe međunarodnog prava. Zato i ne čudi to što se od Suda očekuje da svojim odlukama razreši neka veoma složena pravna pitanja koja u isto vreme proizilaze iz ništa manje složenih političkih ambijenata. Jedna od takvih odluka od kojih se mnogo očekivalo, jeste i savetodavno mišljenje koje je Međunarodni sud pravde dao po pitanju Kosova. Ipak, čini se da se specifičnostima savetodavnog postupka i savetodavnim mišljenjima Međunarodnog suda pravde, u teoriji posvećivalo malo prostora. Sadašnji trenutak iz već poznatih i pomenutih razloga dokazuje da je to bilo neopravdano. U tom smislu, čini se korisnim ukazati na neke osobenosti savetodavnog mišljenja i savetodavnog postupka uopšte, kao i na njegovu specifičnost u odnosu na postupke u rešavanju sporova između država.

Ko se može obratiti Međunarodnom sudu pravde za savetodavno mišljenje?

Prema članu 96. Povelje Ujedinjenih nacija, odn. članu 65. Statuta Međunarodnog suda pravde, Savetodavno mišljenje od Međunarodnog suda pravde ne mogu tražiti države već samo organi i ustanove koji su na to ovlašćeni u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija. Povelja UN predviđa da „Generalna skupština ili Savet bezbednosti mogu tražiti od Međunarodnog suda pravde da dâ savetodavno mišljenje o svakom pravnom pitanju“.³ To su dakle dva od šest glavnih organa UN koja imaju izvorno ovlašćenje da traže mišljenje od Suda, dok drugi organi Ujedinjenih nacija i specijalizovane ustanove koje Generalna skupština može u svako doba na to da ovlasti, takođe mogu tražiti od Suda savetodavno mišljenje o pravnim pitanjima u okviru njihove nadležnosti.⁴

24.10.1945. godine. U funkcionalnom smislu, Međunarodni sud pravde je produžetak Stalnog suda međunarodne pravde koji je delovao u okviru sistema Društva naroda.

3 Član 96(1) Povelje Ujedinjenih nacija.

4 Član 96(2) Povelje Ujedinjenih nacija.

Pravo organa i ustanova da traže mišljenje Suda u skladu sa članom 96(2) Povelje Ujedinjenih nacija, ograničeno je u dvostrukom smislu. Pre svega, navedena tela na to moraju biti ovlašćena od strane Generalne skupštine, što znači da njihovo pravo da traže mišljenje proističe iz izvornih ovlašćenja koja u tom smislu ima Generalna skupština, i drugo ograničenje je to, što za razliku od Generalne skupštine i Saveta bezbednosti koji mogu tražiti savetodavno mišljenje o bilo kojem pravnom pitanju, pitanje drugih organa UN i specijalizovanih ustanova se mora kretati u okvirima njihove nadležnosti.

Koja se pravila primenjuju u savetodavnim procedurama?

Postupku za davanje savetodavnih mišljenja Statut Međunarodnog suda pravde posvećuje samo četiri člana (čl. 65-68). Ovo i iz razloga, jer je Statut dao Sudu široka ovlašćenja da može da uredi savetodavni postupak na način kako je uređen i postupak u parnicama tj. postupak za rešavanje sporova između država.

„Pri vršenju svojih savetodavnih funkcija Sud će se rukovoditi i odredbama ovog Statuta koje se primenjuju u kontradiktornom postupku ukoliko smatra da njihovoj primeni ima mesta“.⁵

Ova situacija je dovela do toga da je u praksi kako Stalnog suda međunarodne pravde (SSMP)⁶ tako i Međunarodnog suda pravde, savetodavni postupak postao kontradiktoran, stranački postupak, gde se čak dopustilo i imenovanje *ad hoc* sudija u situacijama kada se u savetodavnom postupku radilo o pravnim pitanjima, koja su u isto vreme predstavljala aktuelni spor između dve ili više država što je predviđeno i u članu 83. Poslovnika Suda.⁷

Ipak, bitna je razlika između savetodavnog i kontencioznog postupka. Najpre, u savetodavnom postupku „nema stranaka u pravom smislu te reči jer se uloga država i međunarodnih organizacija svodi na opskrbljivanje Suda potrebnim obaveštenjima, tj. države i međunarodne organizacije nastupaju kao *amicus curiae*“.⁸ Ipak, uočeno je još od strane starijih autora koji su se bavili

5 Član 68. Statuta MSP.

6 Stalni sud međunarodne pravde osnovan 1921. godine na osnovu člana 14. Pakta Lige naroda, sa sedištem u Hagu.

7 Juraj Andrassy, *Međunarodno pravosuđe*, Izdavački zavod Jugoslovenske znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1948, str. 65. i dalje.

8 Smilja Avramov i Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 2001, str. 595.

pitanjem savetodavne nadležnosti Stalnog suda međunarodne pravde, da se u jurisprudenciji tog Suda počela formirati nova vrsta savetodavnih mišljenja koja bi se mogla nazvati „savetodavnom arbitražom“.⁹ U toj „novoj vrsti savetodavnih mišljenja“ karakteristično je to da „države prestaju biti informatori... već se javljaju pred Sudom kao stranke koje iznose pred Sud direktno, svoje konačne zaključke“.¹⁰ Naime, uloga Saveta Društva naroda koji je dotle bio stranka pred Sudom u jednom periodu se menja i on postaje samo posrednik između stranaka, tj. država i Suda.¹¹ No bez obzira na ovo zapažanje koje je ispravno, države ipak nisu stranke u savetodavnom postupku a njihovo pojavljivanje u smislu koji je opisan, samo je jedan od legitimnih načina da u konkretnom slučaju predoče Sudu svoje stavove, bez menjanja njihove pozicije i uloge u samom postupku. Takođe, ne postoji tako jasna razlika na pismenu i usmenu fazu postupka kakva je prisutna kod postupaka u parnicama a i sam pismeni postupak je kraći, dok se dešava da usmeni bude i izostavljen.¹² Konačno, presuda u kontencioznom postupku obavezuje strane u sporu dok savetodavno mišljenje ne obavezuje, te se u toj činjenici krije i krucijalna razlika okončanja dva postupka.

Ipak, postoji izvesna snaga koju savetodavna mišljenja nesporno poseduju i koja im daju mnogo veću težinu nego što im je formalno priznata. Ta činjenica ukazuje na potrebu da se bar na kratko pozabavimo ovim fenomenom.

Kakva je pravna priroda savetodavnog mišljenja?

Savetodavno mišljenje u formalnom smislu ne obavezuje. No ukoliko bismo se zadržali samo na ovoj konstataciji koja nije netačna, savetodavno mišljenje bi u tom slučaju bila prosta pismena konstatacija rasuđivanja jednog sudskog organa bez ikakve težine ili uticaja na problem na koji se isto odnosi.

U stvarnosti, međutim, autoritet savetodavnog mišljenja daleko prevazilazi njegovu formalnu pravnu snagu. Ovo pre svega proizilazi iz činjenice autoriteta koji Sud ima a koji mu je dat kako u hijerarhizaciji organa Ujedinjenih nacija tako i autoritetom koji imaju lica koja obnašaju funkcije sudija Međunarodnog suda pravde. Ovo stoga što „Sud sačinjavaju skup nezavisnih sudija izabranih bez

9 Anka Gođevac, *Principi i pravila međunarodnog prava koja se izlučuju iz jurisprudencije Stalnog suda međunarodne pravde u Hagu*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1933, str. 14.

10 Ibid.

11 Ibid.

12 Smilja Avramov i Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, op. cit., str. 595.

obzira na njihovo državljanstvo, koja ispunjavaju uslove koji se za obavljanje najviših sudskih funkcija traže u njihovim odnosnim zemljama, ili su poznati pravni stručnjaci u međunarodnom pravu“.¹³ Ova činjenica, kao i to da član 9. Statuta Suda zahteva da u Sudu kao celini budu zastupljeni najvažniji oblici civilizacije i glavnih pravnih sistema sveta, govore u prilog nespornog autoriteta.

Pokrenuti jednu takvu „intelektualnu silu“ koja pri tom ne robuje nikome do samom međunarodnom pravu i koja je nezavisna od političkih upliva, (barem bi to tako trebalo da bude), trebalo bi značiti i spremnost da se ono što Sud u mišljenju bude rekao ozbiljno razmotri.¹⁴

*Da li se može napraviti paralela između savetodavnog
i kontencioznog postupka?*

Postupci u parnicama odnosno postupci u rešavanju sporova između država, pred Međunarodnim sudom pravde najčešće se okončavaju presudom. Sama presuda, kao što je slučaj i sa presudama u unutrašnjim pravnim sistemima, ima status presuđene stvari (*res iudicata*), pa se ne može dogoditi da se Sud ponovno izjašnjava o nečemu što je već jednom bilo predmet spora a okončano je pravnosnažnom presudom. Načelo *ne bis in idem* dakle, deluje i u odnosu na presude Međunarodnog suda pravde.

Za razliku od presuda, savetodavna mišljenja nisu odluke koje formalno proističu iz nekog spora, niti su odluke koje imaju status presuđene stvari. To znači da se može dogoditi da se pravno pitanje o kojem se Sud izjasnio kroz svoje savetodavno mišljenje, u budućnosti može javiti kao neko eventualno sporno pitanje u postupku u parnicama. Formalno-pravno, mišljenje koje je Sud dao, njega ne obavezuje u tom eventualnom budućem sporu. Ipak, veoma često se savetodavna procedura i savetodavni postupak uopšte po načinu na koji se odigrava i efektima koji se njime postiže, izjednačava sa kontencioznim postupcima, odnosno postupcima u rešavanju sporova između država.

Ono što karakteriše sporne postupke uopšte, pa i postupke za rešavanje sporova pred Međunarodnim sudom pravde, jeste utvrđivanje određenih činjenica koje su sporne među strankama u sporu. Na tako utvrđene činjenice sudovi zatim primenjuju pravo, odnosno odgovarajuću pravnu normu i na taj

13 Član 2. Statuta MSP.

14 Postoji bojazan od mogućeg političkog uticaja, barem kada su u pitanju ovlašćenja Saveta bezbednosti predviđena u članu 94(2) Povelje Ujedinjenih nacija. O tome: Attila Tanzi, “Problems of Enforcement of Decisions of the International Court of Justice and the Law of United Nations“, *European Journal of International Law*, No. 6, 1995, p. 542.

način okončavaju postupak. Činjenice koje se utvrđuju u postupcima za davanje savetodavnih mišljenja veoma često jesu itekako sporne među državama koje imaju interesa za određene savetodavne procedure, pa je od izuzetne važnosti za zainteresovane države da iskoriste svoje pravo obraćanja Sudu kako bi reagovala u sopstvenom interesu. Ovo i iz razloga, što Sud izuzetno obraća pažnju na sve svoje ranije odluke, pa, iako savetodavna mišljenja nisu obavezujuća i nemaju status presuđene stvari (*res iudicata*), vrlo je verovatno da će Sud ono što je utvrdio u savetodavnim mišljenjima uzeti kao konačni materijal koji može biti podloga u nekom eventualnom sporu između država. To je stoga što, kako to kaže Lauterpaht (*Hersch Lauterpacht*): „Sud sledi sopstvene odluke iz istog razloga kao što to čine svi sudovi, bilo da su vezani precedentnom doktrinom ili ne, najpre, zato što su te odluke riznice pravnog iskustva kojih se je zgodno držati; zato što one odslikavaju ono što je Sud u prošlosti već razmotrio kao ispravno pravo; zato što poštovanje odluka koje su donesene u prošlosti doprinosi izvesnosti i stabilnosti, a one su suština uređenog sistema sudstva: i (minoran i ne uvek prisutan razlog) zato što su sudije prirodno nevoljne da u odsustvu razloga koji bi ih primorali na suprotno, priznaju da ranije nisu bili u pravu.“¹⁵ Sve ovo što je rečeno važi i u odnosu na savetodavna mišljenja, pa ćemo se u tom smislu složiti sa Ankom Gođevac koja je još davno isticala da „pošto su stvarne situacije definitivno ustanovljene od izreke Mišljenja, Sud ne bi mogao drukčije da postupi no da pretvori u Presudu odluku koju je bio doneo u obliku mišljenja.“¹⁶

S obzirom na ono što je rečeno, čini nam se veoma interesantnim da se osvrnemo na jedan specifičan aspekt aktivnosti Međunarodnog suda pravde u vršenju njegove savetodavne nadležnosti. Reč je o nečemu što se često previđa a to je da se Sud u savetodavnim postupcima veoma često bavi i utvrđivanjem činjenica. Pre nego što ukažemo zašto je to važno, najpre želimo da dokažemo da on to i zaista čini. Ovo naročito i zbog toga što se očekuje da se Međunarodni sud pravde izjasni o jednom izuzetno važnim pitanjem za našu zemlju, pa se jedan dodatni osvrt na način na koji Sud rasuđuje čini itekako korisnim.

Može li Sud u savetodavnim postupcima da utvrđuje i činjenice?

Prema članu 96. Povelje UN, te članu 65. Statuta Suda, savetodavno mišljenje Suda može se tražiti u vezi s nekim pravnim pitanjem. Razjašnjenje

15 Hersch Lauterpacht, *The Development of International Law by the International Court*, Stevens & Sons, London, 1958, p. 14.

16 Citirala: Anka Gođevac u: *Principi i pravila međunarodnog prava koja se izlučuju iz jurisprudencije Stalnog suda međunarodne pravde u Hagu*, op. cit., str. 13.

kao i utvrđivanje činjeničnih pitanja, rezervisano je za parnične, tj. kontenciozne postupke i ta činjenica jeste jedna od razlika između savetodavnog i kontradiktornog postupka uopšte. Ipak, specifična pravna pitanja zahtevaju i specifičan pristup u njihovom razjašnjenju. Čini se da je granica koja omeđuje ove dve nadležnosti Suda u nekim slučajevima izbledela. Zato se s pravom postavlja pitanje: može li Sud u vršenju svoje savetodavne nadležnosti razjašnjavati i činjenična pitanja? Nesporno je da su, kako to ističe Rozen (*Shabtai Rosenne*), oba Suda u savetodavnim postupcima (kako SSMP tako i MSP) „utvrđivala relativno tačne činjenice na osnovu dokumentacije koja im je bila podneta.“¹⁷ Ipak, ovaj primer teško može biti posmatran kao konačan, budući da se Sud u postupku davanja savetodavnog mišljenja nikada nije suočio sa problemom utvrđivanja činjenica (kao glavnim pitanjem) u vezi sa kojima postoji neslaganje.¹⁸ I mada je Sud u svojoj praksi odbijao da iznese svoje mišljenje jer je našao da se pitanje koje mu je postavljeno ne može posmatrati kao isključivo pravno, ili pak, iz razloga što ne raspolaže informacijama i činjenicama potrebnim da bi dao svoje mišljenje, ne može se reći da je ta doslednost bila prisutna uvek.¹⁹ U slučaju *Statusa Istočne Karelje*, u mišljenju od 23. jula 1923. godine, SMMP je odbio da dâ savetodavno mišljenje ne samo stoga što je pitanje koje mu je postavljeno bilo predmet spora između Finske i SSSR, već i iz razloga odbijanja SSSR-a da učestvuje u ovom postupku, pa je ta situacija stvorila nemogućnost da Sud utvrdi činjenice koje bi predstavljale osnov za davanje odgovora na postavljeno mu pitanje.²⁰

Dešava se da pitanje bude formulisano na način da implicira čisto pravne probleme i Sud prihvati da da svoje savetodavno mišljenje, ali u obrazloženju i sveukupnoj elaboraciji mišljenja, Sud se itekako bavi činjenicama. Eklatantan primer vezano za ovaj problem nalazimo u savetodavnom mišljenju u *slučaju Zid*, tj. mišljenju o pravnim posledicama izgradnje zida na okupiranoj teritoriji Palestine iz 2004. godine. Da bi Sud dao odgovor na pitanje o tome kakve su pravne posledice izgradnje zida na okupiranoj palestinskoj teritoriji i kako sledi, morao je da se osvrne na brojne međunarodne dokumente. Među brojnim izvorima, bavio se i onim dokumentima koji garantuju osnovna ljudska prava i

17 Shabtai Rosenne, *The Law and Practice of the International Court*, 2nd revised edition, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1985, p. 701.

18 Ibid.

19 Videti: Branko Rakić, *Srbija pred Svatskim sudom*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009, str. 31-40.

20 Ibid, str. 36.

slobode. Utvrditi da li je došlo do povrede međunarodnih garancija i prava lica koja žive na teritoriji koja je razdvojena izgradnjom spornog zida i pratećom infrastrukturom i režimom, zahtevalo je ispitivanje i utvrđivanje činjenica koje su među „stranama“ koje su bile zainteresovane za ovaj postupak, bile itekako sporne. U čijem je vlasništvu zemljište kroz koje prolazi zid? Da li on preseca takozvanu zelenu liniju ili liniju koja čini granicu izraelskih i palestinskih teritorija? Da li se izgradnja zida može opravdati pravom na samoodbranu? Kakve sve to posledice ima na život ljudi koji tamo žive i sve ono što je rečeno u ovom savetodavnom mišljenju, činjenice su koje je Sud utvrđivao.²¹ Jer to je bio uslov *sine qua non* utvrđivanja pravnih posledica koje proizilaze iz jednog takvog stanja.

Primer savetodavnog mišljenja u kojem se Sud dotakao utvrđivanja činjenica koje su sporne, imamo i u *slučaju Zapadna Sahara*. U ovom slučaju od Suda se tražilo da iznese mišljenje o tome:

„1. Da li je Zapadna Sahara (Rio de Oro i Sekiet El Hamra) u vreme španskog osvajanja bila teritorija koja nije pripadala nikome (*terra nullius*)?“

Ako je odgovor na ovo pitanje negativan,

2. Koje su zakonske veze postojale između ove teritorije i Kraljevine Maroko i Mauritanije?“²²

Španija je tvrdila da se u ovom slučaju radilo o teritorijalnom sporu i da je pristanak države na sudsko rešavanje spora koji se odnosi na utvrđivanje teritorijalnog suvereniteta neophodan.²³ Sud je odbio ovaj argument koji je Španija iznela, istakavši da se sa zahtevom za davanje savetodavnog mišljenja nije tražilo odlučivanje o postojećim teritorijalnim pravima ili suverenitetu nad teritorijom.²⁴ Na primedbu Španije da pitanje koje je od strane Generalne skupštine upućeno Sudu nije pravno već faktičko, tj. činjenično ili čak pitanje čisto istorijskog ili akademskog karaktera, Sud je dao vrlo jasan i pragmatičan odgovor koji je u isto vreme odgovor i na ono na šta pokušavamo da skrenemo pažnju na ovom mestu.

„Istina je da u nameri da odgovori na pitanje, Sud će morati da ustanovi izvesne činjenice, pre nego bude u mogućnosti da proceni njihov pravni značaj.

21 Videti: Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 2004, pp. 188-190.

22 Western Sahara, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 1975, p. 14.

23 Ibid., p. 28, para. 43.

24 Ibid.

Kako god, mešovito pravno-činjenično pitanje nije ništa manje pravno pitanje u smislu člana 96. stava 1. Povelje i člana 65. stava 1. Statuta²⁵

Sud se zatim pozvao na stanovište koje je zauzeo u slučaju *Namibije* u kome je istakao, da je stav Suda takav, da u slučaju da postoje činjenična pitanja koja se provlače kroz pitanje, to ne menja karakter pitanja kao pravnog pitanja, onako kako to predviđaju odgovarajući članovi Povelje UN i Statuta Suda.²⁶

UMESTO ZAKLJUČKA

Od kakvog su značaja činjenice koje se utvrđuju u savetodavnim postupcima? Kada smo zaključili kako se Sud u svojoj nadležnosti za davanje savetodavnih mišljenja bavi i utvrđivanjem činjenica koje su čak i sporne, a kako bi u konkretnom slučaju mogao da sagleda kako to sam Sud kaže: „njihov pravni značaj“, onda želimo da istaknemo kakve posledice iz takve delatnosti Suda mogu da proisteknu.

Kao što je već istaknuto, savetodavna mišljenja Suda kao jedan autoritativan govor, s obzirom da je izrečen od strane najviše svetske sudske instance u ovom trenutku, izuzetno se poštuju. Ima kritičkih osvrta o tome kako se veliki broj mišljenja pre pretvorio u interesantne akademske rasprave nego što je imao uticaj na organizacije pa čak i u poverenje i prestiž Suda.²⁷ Ova situacija je bila posledica, kako se ističe, „nejednakosti između glasa potrebnog za traženje mišljenja i ključnog glasa potrebnog da mišljenje učini efektivnim“, što je svojevrsan „UN fenomen“.²⁸ Ipak, ova opaska mada za neke slučajeve opravdana, ne može umanjiti težinu koju mišljenja zaista imaju, mada ne smemo izgubiti iz vida da su savetodavna mišljenja ipak neobavezujuća. Kako je i sam Sud istakao u jednom od savetodavnih mišljenja, ni činjenica da ga neke organizacije ili organi pri organizacijama prihvataju kao obavezno, ne menja njegovu izvorno neobavezujuću prirodu.²⁹ Fenomen koji treba posmatrati ipak jeste mera u kojoj se savetodavna mišljenja poštuju i prihvataju

25 Ibid., p. 19, para. 16

26 Ibid.

27 Michla Pomerance, *The Advisory Function of the International Court*, The Johns Hopkins University Press, London and Baltimore, 1973, p. 369.

28 Ibid.

29 Judgments of the Administrative Tribunal of the International Labour Organisation Upon Complainants made against the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 1956, p. 84.

a ne obrnuto. Izreka u savetodavnom mišljenju nema status presuđene stvari (*res judicata*). To dalje znači da se može desiti da pitanje koje je razmatrano u savetodavnom postupku u budućnosti može biti predmet spora pred Međunarodnim sudom pravde. U toj situaciji, vrlo je verovatno da će se Sud držati stavova i principa kojih se je držao u savetodavnom postupku, a za očekivati je da će i činjenice koje je utvrdio u tom postupku tretirati kao konačne. Istina, postupci u parnicama su složeniji i pružaju više prostora dokazivanju, ali je logično da će strana kojoj na ruku ide i savetodavno mišljenje biti itekako u inicijalnoj prednosti. I mada se države ne mogu pojaviti kao podnosioci zahteva za davanje savetodavnog mišljenja, ovlašćena međunarodna organizacija ili telo Ujedinjenih nacija, mogu izneti pred Sud neko pitanje koje se svodi na aktuelni pravni spor između dve ili više država. To je jedan od razloga zašto su države itekako zainteresovane za neke savetodavne postupke koji su od značaja za njihove interese s obzirom da isti deriviraju iz nekog eventualnog sporenja sa drugim državama.³⁰ Konačno, vezano za *slučaj Zapadna Sahara*, „stanovište Suda o postojanju pravnih veza koje nisu zasnovane na suverenitetu Zapadne Sahare i Kraljevine Maroka i Mauritanije, je nesumnjivo ohrabrilu Kraljevinu Maroko u osvajanju teritorije Zapadne Sahare“.³¹ Marokanski je kralj Hasan naime, „dan nakon objavljivanja savetodavnog mišljenja Suda otpočeo sa zelenim maršem u cilju zauzimanja teritorije.“³² To je u skladu sa konstatacijom da „kada savetodavno mišljenje jednom bude dato, ono se vraća na političku arenu odakle je i bilo nametnuto“.³³ I još se kaže, da je „sudbina mišljenja u većini slučajeva predodređena uslovima koji su postojali u fazi pre postavljanja pitanja a da događaji nakon mišljenja služe da naprosto, zapečate tu sudbinu“.³⁴

Zanemariti činjenicu da se Sud u postupcima za davanje savetodavnih mišljenja bavi i utvrđivanjem činjenica, znači i izložiti se opasnosti da se propusti prilika da se u vremenu koje je za to predviđeno, Sudu dostave pismena saopštenja i informacije zainteresovanih država i organizacija i na taj način adekvatno reaguje u sopstvenom interesu. Na ovaj problem ukazuje i profesor Branko Rakić. On naime ističe, a to je bio i sekundarni razlog

30 Vesna Ćorić, Milica Matijević, Robert Sepi i Mario Reljanović, *Međunarodni sud pravde*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2008, str. 48, fusnota. br. 93.

31 Ibid., str. 121.

32 Ibid.

33 Michla Pomerance, *The Advisory Function of the International Court*, op. cit., p. 330.

34 Ibid.

nedavanja savetodavnog mišljenja u slučaju *Istočne Karelje*, da se u velikom broju savetodavnih postupaka radi zapravo o tome „da li Sud raspolaže dovoljnim informacijama i dokazima koji mu omogućuju da donese sud o spornim činjeničnim pitanjima čije utvrđivanje mu je neophodno da bi mogao da dâ mišljenje na način koji odgovara njegovom sudskom karakteru“.³⁵ U tom smislu, on ističe i važnost obraćanja pažnje na ovu aktivnost Suda, pogotovo stoga što se očekivalo da Sud da savetodavno mišljenje o tome: „Da li je jednostrano proglašenje nezavisnosti od strane privremenih organa samouprave na Kosovu u skladu sa međunarodnim pravom?“³⁶

LITERATURA

1. Avramović Smilja i Kreća Milenko, *Međunarodno javno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 2001.
2. Andrassy Juraj, *Međunarodno pravosuđe*, Izdavački zavod Jugoslovenske znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1948.
3. Gođevac Anka, *Principi i pravila međunarodnog prava koja se izlučuju iz jurisprudencije Stalnog suda međunarodne pravde u Hagu*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1933.
4. Judgments of the Administrative Tribunal of the International Labour Organisation Upon Compliants made against the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 1956.
5. Lauterpacht Hersh, *The Development of International Law by the International Court*, Stevens & Sons, New York, 1958.
6. Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opnion, *ICJ Reports*, 2004.
7. Pomerance Michla, *The Advisory Function of the International Court in the League and U.N. Eras*, The Johns Hopkins University Press, London and Baltimore, 1973.
8. Povelja Ujedinjenih nacija (Sl. list DFJ, 69/45)
9. Rakić Branko, *Srbija pred Svetskim sudom*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2009, str. 31-40.
10. Rosenne Shabtai, *The Law and Practice of the International Court*, 2nd revised edition, Martinus Nijuhoff Publishers, Dordrecht, 1985.

35 Branko Rakić, *Srbija pred Svetskim sudom*, op. cit., str. 37.

36 Pitanje koje je Međunarodnom sudu pravde na predlog Srbije postavila Generalna skupština Ujedinjenih nacija u skladu s rezolucijom A/RES/63/3, ibid., str. 13.

11. Statut Međunarodnog suda pravde (Sl. list DFJ, 69/45).
12. Tanzi Attila, “Problems of Enforcement of Decisions of the International Court of Justice and the Law of United Nations“, *European Journal of International Law*, No. 6, 1995, str. 542.
13. Ćorić Vesna, Matijević Milica, Sepi Robert i Reljanović Mario, *Međunarodni Sud pravde, organizacija, postupak, slučajeve*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2008.
14. Western Sahara, Advisory Opinion, *ICJ Reports*, 1975.

Senad GANIĆ

**REVIEW OF THE ADVISORY ROLE
OF THE INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE**

ABSTRACT

This paper presents a brief review and analysis of advisory proceedings before the International Court of Justice as well as an explanation of the nature and importance of advisory opinions as specific decisions of the International Court of Justice. The intention was to make the public more familiar with the nature of these proceedings drawing attention of the professional public to some specific elements that characterize advisory procedures, which in a sense make them closer to the proceedings in resolving disputes between states. Although not binding by their nature as are decisions of the Court, advisory opinions have, however, some weight and importance that primarily stem from the importance and authority of the body that provides them. A non-binding effect of advisory opinions is just a starting point in explaining them. Actually, it is the fact that opinions have a great authority and this requires some further explanations.

Key words: International Court of Justice, advisory opinion, process of resolving disputes between states, advisory process, legal nature of opinions, establishment of facts.

DA LI JE DIPLOMATIJA DANAS ODRŽIVA?

APSTRAKT

Istraživanje pitanja održivosti diplomatije danas polazno je pretpostavilo da diplomatija nije vlasništvo države. Oslanjanjem na potvrđena znanja da je diplomatija oduvek bila svojina svake društvene ličnosti i svakog društva prvo je preduzeto sabiranje pokazatelja i nalaza zašto se danas diplomatija ne može staviti na listu takozvanih „neodrživih vrsta”, kao što ne može ni država, jedan od njenih teritorijalnih suverenih preduzetnika. Pregled teorijske građe o uslovima održivosti diplomatije saopšten je u drugom delu rada. Treći deo posvećen je vraćanju razumevanja današnje diplomatije u njeno stvarno ležište društvenog preduzetništva i društvene moći. Zaključna razmatranja svode nalaz da novi oblici diplomatskog delovanja različitih preduzetnika građanskog i trgovačkog društva kao neteritorijalnih suverena globalne vladavine ne samo što čine diplomatiju održivom, nego povlače i promenu ukorenjenog mišljenja strukture organizacije sporazumnog upravljanja globalnim poslovima.

Ključne reči: diplomatija, diplomatska teorija, vladavina, društveno preduzetništvo, društvena moć, država, međunarodno organizovanje, neteritorijalni suvereni, nevladine organizacije, Internet vladavina.

UVOD

Diplomatiju danas upražnjavaju brojni delatnici. Sve je više ulagača (*multi-stake holder diplomacy* – MSD).² Mnoštvo je zainteresovanih za sporazumno upravljanje globalnim poslovima.³ Oni svoje odnose određuju na korenito nov način.⁴ Stoga pitanje o održivosti diplomatije može izgledati neumesno.

- 1 Prof. dr Jelica Stefanović-Štambuk, redovni profesor Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu. E-mail adresa: vzorin@gmail.com
- 2 Brian Hocking, “Changing the terms of trade policy making: from the ‘club’ to the multistakeholder model”, *World Trade Review*, vol. 3, no. 1, 2004, pp. 3-26.
- 3 Minu Hemmati, *Multi-stakeholder Processes for Governance and Sustainability: Beyond Deadlock and Conflict*, Earthscan, London, 2002.
- 4 Brunkhorst, Hauke, “Globalising Democracy without a State: Weak Public, Strong Public, Global Constitutionalism”, *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 31, no. 3,

Međutim, danas održivost diplomatije⁵ dovodi u pitanje stvarnost praksi nasilja. Neophodno je postalo pribegavanje suočavanju sa suzbijanjem nasilja. Činjenja i starih i novih preduzetnika namnožila su nasilništva od mesnih do globalne ravni.⁶ Odbijanje sporazumevanja skrivilo je mnoštvo nevolja i isključiva upravljanja iz ležišta. Propušteno rano otklanjanje trvenja, varničenja i propuštanje prilika udruženog delovanja obnovljeno podučavaju da zrno predohrane više vredi od „tone” kasnijih rešenja.

Neuspesi jednostranog, dvostranog, i višestranog delovanja, posebno „koalicija voljnih”, opet potvrđuju da nijedan drugi put do diplomatije nije bolji u otklanjanju problema. Činjenice su i da neminovnost okretanja diplomatskom delovanju, posle prvobitno odbijenog sporazumevanja, zahteva dodatne napore u otklanjanju u međuvremenu nanizanih prepreka. Naknadni povratak pregovaranju neumitno se odvija u neuporedivo nepovoljnijim okolnostima od ranije propuštenih. Zbirno, pritisak poraznih posledica opasnih praksi odbacivanja sporazumnog upravljanja rešavanjem i predohranom razmnoženih „problema bez pasoša”⁷ iznova privodi čovečanstvo diplomatiji.

Smene naleta verovanja u neumitni kraj diplomatije i protivudara tvrdnji o obnovi poverenja u njenu važnost, održivost i nezamenljivost nisu novina. Tačno je da u propinjanju i opadanju naleta jednih i protivudara drugih nema pravilnosti, nema ravnomernosti. Dešava se da sticajem nenadanih preokreta jedni mogu prevagnuti nad drugima. Skorije su dva puta izrazito odskočila ubeđenja da je diplomatija nepotrebna u odnosu na mišljenja o njenoj održivosti.

Potres 11/9, izazvan takozvanim „padom” Berlinskog zida 9. novembra 1989. godine, bio je prvi sveži izgovor zašto se iznenadne i posvemašne

2002, pp. 675-690; Edward Keene, *Beyond the Anarchical Society*, Cambridge University Press, New York, 2002.

5 Costas M. Constantinou, James Der Derian (eds.), *Sustainable Diplomacies*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010.

6 Martha Finnemore, *The Purpose of Intervention*, Cornell University Press, New York, 2003; Sebastian Rosato, “The Flawed Logic of Democratic Peace Theory”, *American Political Science Review*, vol. 97, no. 4, 2003, pp. 585-602; James P. Rubin, “Stumbling into War”, *Foreign Affairs* (September/October), 2003, pp. 46-66; Ian Johnstone, “US-UN Relations after Iraq: The End of the World (Order) as We Know It?”, *European Journal of International Law*, vol. 15, no. 4, 2004, pp. 813-838; Gerry Simpson, *Great Powers and Outlaw States*, Cambridge University Press, New York, 2004.

7 Kofi A. Annan [2002], “Problems without Passports”, *New Perspectives Quarterly*, vol. 27, no. 3, 2010; Internet: http://www.digitalnpq.org/global_service/nobel%20laureates/09-16-02.html 09/10/2010.

promene, i njihove posledice, ne mogu odmah objasniti. Istovremeno se zagovaralo izvesnim da budućnost više ne treba smišljati. Budućnost je, navodno, prestala da traži umotvorine mašte zbog konačne prevage željene budućnost demokratije, napretka, slobode, i mira. Zato je mišljenju izdat nalog da otpiše diplomatiju.

Tvrđeno je da diplomatija više nije potrebna. Takvu presudu je, navodno, donelo „čovečanstvo”. Tobaž, posle dugih i pogubnih lutanja, ono je presudilo da diplomatiji više nema mesta u poslu upravljanja poslovima među posebnim organizovanim društvima. Govorilo se da su najzad u ovom poslu ostali samo „najpametniji i najbolji” upravljači: tržište – „nevidljiva ruka mira”⁸ – koju nije „vidljiva ruka mira” – demokratija (u suverenoj teritorijalnoj nacionalnoj državi).

Potres 9/11, proizveden terorističkim napadima izvedenim u Sjedinjenim Američkim Državama 9. septembra 2001. godine, postao je opravdanje pokretanju „rata protiv terorizma”. Taj rat pridružen je kao razlog više isključivanju diplomatije iz ukupnog upravljačkog delovanja. Diplomaciju su otpisivale teorije, nalozi, i preduzeta poslovanja, i posle 11/9, i posle 9/11 – glavinom, najpre „nevoljnog šerifa”,⁹ a onda „umornog Titana, upornog Hegemona”,¹⁰ tih „čudno globalnih SAD”.¹¹

Odvijanje presvrstavanja vrednosti, težnji, obrazaca, oblika i praksi čovečanstva – podupirano je, omogućeno i osnaženo informacionim tehnologijama i njihovim vrhunskim dometom *Internetom, Mrežom* kao „političkom alatom koja olakšava nove političke odnose”.¹² Ovim je dodatno potkrepljivano zaključivanje o nepotrebnosti diplomatije. Krenuli su da kolaju proglasi o njenom „kraju” i zbog „tehnološke” zastarelosti. Objave neumitnog

-
- 8 Patrick J. Mcdonald, *The Invisible Hand of Peace: Capitalism, The War Machine, and International Relations Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
 - 9 Richard N. Haass, *The Reluctant Sheriff: The United States After the Cold War*, Council on Foreign Relations Press / Brookings Institution Press, New York, NY / Washington, DC, 1997; Fraser Cameron, *U.S. Foreign Policy After the Cold War: Global Hegemon or Reluctant Sheriff?*, Routledge, New York, 2002.
 - 10 Ian Roxborough, “Weary Titan, Assertive Hegemon: Military Strategy, Globalization and U.S. Preponderance”, *The Paradox of a Global USA* (eds.) Bruce Mazlish, Nayan Chanda, Kenneth Weisbrode, Stanford University Press, Stanford, CA, 2007, pp. 122-147.
 - 11 *The Paradox of a Global USA* (eds.) Mazlish, Bruce, Nayan Chanda, Kenneth Weisbrode, Stanford University Press, Stanford, CA, 2007.
 - 12 Michael Dartnell, “Weapons of Mass Instruction: Web Activism and the Transformation of Global Security”, *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 32, no. 3, 2003, pp. 477-499.

nestanka diplomatije usled prevaziđenosti previđale su da je ona ne samo najstarija društvena mreža globalnog opštenja, već u tom opštenju i jedina mreža sporazumnog upravljanja zajedničkim poslovima. Posrednik opštenja, *via media* diplomatije, bilo je posebno ovlašćeno lice – osoba opremljena verovnicima (akreditivima, punomoćjima) – a ne računar.

Tačno je da zahvaljujući opštenju posredovanom računarima – mrežama podloženim tehnologijom – svakom pojedincu postaje moguće da kao preduzetnik zauzme mesto u diplomatiji – društvenoj mreži globalnog opštenja i jedinoj mreži sporazumnog upravljanja. Diplomacija kao najstarija društvena mreža podrazumevala je preduzetništvo od trenutka nastanka. Potom je dopušteno diplomatsko preduzetništvo, pod zajednički prihvaćenim uslovima, pripadalo uzajamno odgovarajuće priznatim delatnicima. Države su diplomaciju preuzele samo za sebe tek u devetnaestom veku. Zapozele su je zauzevši je kao isključivu svojinu opštenja među sobom i to jedino u svom društvu, društvu država, odnosno međunarodnom društvu. Svezivanje diplomatije i suverene teritorijalne države zaplelo je u čvorove pojednostavljenja, netačnosti, pogrešnog razumevanja i trenutno stanje i nerazložne procene budućnosti i jedne i druge.

Naredna analiza pokušava da razveže pojedine od tih čvorova. Preduzeta u ovom cilju vodila se traženjem odgovora na postavljeno istraživačko pitanje o održivosti diplomatije danas. Polazna pretpostavka bila je da diplomatija nije vlasništvo države. Ukoliko bi se prihvatio ovaj način razmišljanja o pravu svojine nad diplomacijom ispostavilo bi se da je ona uvek bila, jeste i biće svojina svake društvene ličnosti i svakog društva. Tačnost postavljene pretpostavke jemče postojeće srede teorijski i empirijski pribavljene potvrde.

Stoga su u ovom izlaganju prvo saopšteni pokazatelji i nalazi zašto se danas diplomatija ne može staviti na listu takozvanih „neodrživih vrsta”, kao što se osnovano na takvoj listi ne može nalaziti ni država kao jedan od teritorijalno suverenih preduzetnika diplomatije. Pregled stvorene teorijske građe o znanju uslova održivosti diplomatije saopšten je u drugom delu rada. Treći deo posvećen je vraćanju razumevanja današnje diplomatije u njeno stvarno ležište. Stvarno ležište diplomatije čini svaka društvena ličnost i sva ljudska društva (i istorijska i geografska). Danas se to ležište obnovljeno teorijski osvetljava. Dva njegova najvidljivija saznanja rezultata su zamisli društvenog preduzetništva i društvene moći. Zaključna razmatranja odvojena su za predstavljanje primera diplomatskog delovanja jednog od današnjih preduzetnika održive diplomatije, a to su neteritorijalni suvereni. Svedeno je predočeno da u postojećim uslovima novi oblici diplomatskog delovanja različitih preduzetnika građanskog i

trgovačkog društva kao nedržavnih suverena globalne vladavine, čine diplomatiju održivom i zahtevaju promenjeno mišljenje strukture organizacije sporazumnog upravljanja.

ZAŠTO DIPLOMATIJA DANAS NE MOŽE BITI NA LISTI NEODRŽIVIH VRSTA”?

Danas je na delu – pomognuto i mrežama opštenja posredovanih računarima – vraćanje najstarije društvene mreže globalnog opštenja svetskom društvu. Diplomacija se opet podružljava. „Socijetizuje” se.¹³ Diplomacija se i „privatizuje”.¹⁴ Prestaje da bude podržavljena.

Stvarno postojeće, zamišljene, umišljene i izmišljene zajednice, raznolike sredine i raznorodne prakse umrežavajuće su prevezane informacionim tehnologijama. Čine da mnogi na „planeti žive u... zamišljenim svetovima (a ne samo izmišljenim zajednicama) i time su sposobni da ospore, a nekada, čak, i podriju umišljene sveteve zvaničnog mišljenja i preduzetnički mentalitet koji ih okružuje”.¹⁵ Informacione tehnologije ne mogu biti stavljane za određujuće (determinante) ponašanja. Međutim, nemoguće je poricati njihov udeo upliva u sredini svih do sada usađenih okvira i ugneždenih praksi, svih promena koje se zbiraju pod zaglavljem globalizacije.

Zapaža se da napuštanje strogo okomite organizacije moći (hijerarhije) – uspostavljene na načelu podređenosti vrhu svakog ko je u organizacijskom redosledu ispod njega – posebno ugrožava nacionalne diplomatske sisteme. Zaboravlja se, pri tome, da hijerarhijska organizacija nacionalnog diplomatskog sistema nije oduvek postojala. Nije oduvek diplomatska mreža u inostranstvu (sve misije i predstavništva jedne države u svetu) bila podređena centrali u ministarstvu inostranih poslova (kako se najopštije naziva poseban odeljak u vladi zadužen za organizovanje i upravno održavanje diplomatskog delovanja države). Nije oduvek ni unutar centrale, kao ni unutar svake misije i

13 Elizabeth Riddell-Dixon, “Democratizing Canadian Foreign Policy? NGO Participation for the Copenhagen Summit for Social Development and the Beijing Conference on Women”, *Canadian Foreign Policy*, vol. 11, no. 3, 2004, pp. 99–118.

14 Virginia Haufler, “International Diplomacy and the Privatization of Conflict Prevention”, *International Studies Perspectives*, vol. 5, no. 2, 2004, pp. 158–163; Brian Hocking, “Privatizing Diplomacy”, *International Studies Perspectives*, vol. 5, no. 2, 2004, pp. 147–152.

15 *Planet TV: A Global Television Reader* (eds.) Lisa Parks, Shanti Kumar, New York University Press, New York, 2003, p. 41.

predstavništva u nacionalnoj diplomatskoj mreži u inostranstvu, raspodela nadležnosti za odlučivanje bila kruto uspravna od vrha ka dnu. Posledično, preduzumljivost (inicijativnost) u pokretanju predloga odluka nižih nivoa, čak i kada su bili ovlašćeni, sprečavana je, ili, tačnije kažnjavana.

Hijerarhija nije ugrađena u diplomatiju. Nije nužna ni u nacionalnim diplomatskim sistemima. Skorije je uvedena kao organizacijsko načelo. Plod je posebne organizacione teorije. Pobrana je njenim upražnjavanjem u cilju podizanja rezultata delovanja. Drugi svetski rat učinio je ovu vrstu organizacije potrebnom. Hladni rat napravio je da bude nužna. Potom je okoštala. Završnica industrijskog društva, sazdanog na upravljanju raspodelom proizvedenih stvari i zvanja, bila je hraneća podloga hijerarhijske organizacije nacionalnih diplomatskih sistema.

Neodrživo je tvrditi da su nacionalni diplomatski sistemi osuđeni na izdisaj, pod padom hijerarhija, u nastajućem informacijskom društvu. Današnje nacionalne diplomate u prestonicama država gde službuju predstavljajući svoje države, ne samo što govore da to rade, već, zaista, i igraju uloge „priredivača dnevnog reda” (*agenda setters*), „pokretača pitanja” (*issue raisers*), „graditelja koalicija” (*coalition builders*), „graditelja režima ili poretka” (*regime or order builders*) i „pokretača kolektivnog delovanja” (*catalysts of collective action*). Brajan Hoking (Brian Hocking) je još 1995. godine¹⁶ obratio pažnju na promene u načinu na koji diplomate nazivaju svoje stare i imenuju nove poslove. Uvide je složio u zamisao „diplomacije pokretanja promena” (*catalytic diplomacy*).

Preimenovanja starih i nalaženja naziva novih poslova koja su diplomate preduzimale, poslužila su Hokingu kao potpora razvijanju razumevanja odvijajuće promene. Suprotno predrasudama o zastarelosti diplomatije, usled prevaziđenosti razvojem nastajućih novina, zaključio je da diplomate i diplomatija drže korak s promenama. Ovim načinom nastupanja ne samo što otklanjaju opasnost predviđanog sumraka, zalaska i kraja diplomatije, već prave i korak više. Diplomate postavljaju diplomatiju u položaj prethodnice sistemskih izmena. Hoking je utvrđene nove poslove, a ne tek nove nazive starih poslova, ocenio kao otelotvorenje razvojnog prebacivanja diplomatije od sledbenika promena na pravac pokretača promena. Diplomacija preduzimanjem novih poslova postaje „pokretač promena” (*katalizator*). Ovim se podešenim prilagođavanjima oni koji upražnjavaju diplomatiju bore protiv njenog nestanka sa popisa društvenih praksi i ljudskih delatnosti.

16 Brian Hocking, *Beyond Diplomatic “Newness” and “Decline”: The Development of Catalytic Diplomacy*, DPDSP, no. 10, University of Leicester, Leicester, UK, 1995.

Saopšteni nalaz nije odbrana diplomatije lično zainteresovane strane za njeno održanje. Mnoštvo govora o diplomatiji koju će promene zbrisati sa liste „živih vrsta”, nevično je znanju diplomatske teorije i diplomatske prakse. Diplomate, uvek strahujući od raširenih pretećih govora, umeju da podlegnu strepnjama. Strepe, u ovom slučaju, da njihovo zanimanje postaje nepotrebno. Neprijatno iznenađenje doživljavaju kada im državni činovnici, koji se bave finansijama, izlože kako sve veštine koje diplomate poseduju mogu biti nabavljene kod privatnih organizacija, iz izvora spoljnih državnoj organizaciji, i to neuporedivo jeftinije. Pomodno se te prakse nazivaju „outsorsingom” (*outsourcing*) ili „iznajmljivanjem na strani” (*contracting out*) umesto starim, znanim izrazom najam.

Suštinski, time na površinu isplivava „neprijatna” istina. Ispostavlja se da države pribegavaju „outsorsingu” zato što više nisu kadre da snose trošak diplomatije – te cene koju su svojevremeno stavile svom suverenitetu. Računaju da bi bez zanimanja diplomata prošle novčano povoljnije sa diplomatijom koja im je neophodna. Državama bi danas bilo isplativije – jer bi postigle uštede u javnim finansijama – da se vrate starim praksama unajmljivanja pojedinaca za predstavljanje, komuniciranje i globalno upravljanje poretkom i promenom. Takve prakse postojale su pre nego što su države prisvojile *jus legationis* (pravo poslanstva) uzevši diplomatiju samo pod svoje preuzimanjem podizanja diplomata kao državnih činovnika i zauzimanjem diplomatskih službi kao nacionalnih.

Poruke ove vrste, finansijskog zvaničnika jedne velike sile, čule su se i na konferenciji posvećenoj opasnostima koje prete održanju diplomatije, organizovanoj 1997. godine u Wilton Parku (Wilton Park) podseća Pol Šarp.¹⁷ Konferencija je održana pod pokroviteljstvom ministarstva inostranih poslova Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Severne Irske (Foreign and Commonwealth Office). Tema je glasila *Diplomatija: profesija u životnoj opasnosti?* (Diplomacy: Profession in Peril?). Pogrešno je, međutim, u odbrani poistovećivati zanimanje, poziv diplomate sa diplomatijom kao društvenom praksom sporazumnog opštenja radi udruženog upravljanja zajedničkim poslovima. Izjednačavanje diplomatije sa diplomatama, tim „starim cehom” (udruženjem zanatlija) koji je obavljaju,¹⁸ previđa da održivosti diplomatije i

17 Paul Sharp, “For Diplomacy: Representation and the Study of International Relations”, *International Studies Review*, vol. 1, no. 1, 1999, p. 42.

18 Alan K. Henrikson, “Diplomacy for the Twenty-first Century: ‘Re-crafting’ the Old Guild”, *Wilton Park Paper*, Wilton Park, UK, 1998; Alan K. Henrikson, “Diplomacy for the 21st Century: Re-Crafting the Old Guild”, *Current Issues in International Diplomacy and Foreign Policy* (eds.) Colin Jennings, Nicholas Hopkinson, vol. 1, Wilton Park, Wilton Park, UK, 1999, pp. 5-47.

diplomata idu na ruku promene i sposobnost ovog „starog ceha” (gilde) da ih predvodi, bez očajavanja i straha.

Promene su najpodesnija sredina diplomatije. Diplomacija je društvena praksa globalnog opštenja. Podignuta je na uverenom i uverljivom delovanju. Upravo ova kakvoća dela najneophodnija je u okolnostima najneugodnije neizvesnosti. Moć u diplomatiji predstavlja sposobnost ubeđenog i ubedljivog odlučivanja i delovanja kada su prilike nepregledne, mogućnosti nejasne, posledice nepredvidljive, a opasnosti nemerljive. Uspeh diplomatije je moći odlučivati i delovati, postizanjem uvida, ostvarivanjem razgovetnosti, odmeravanjem rizika, i otklanjanjem prepreka idući im u susret, a ne okretanjem glave i sklanjajući se u bekstvo od njih. Diplomacija se uvek kreće duž neizvesnosti. Stalno se obavlja usred različitosti.

Diplomacija ne opada zbog promena. Opada, po pravilu, zbog manjka i odsustva promena. Slabi i zbog izopačujućih izmena kojih se poduhvataju tašti ignoranti poslušujući u njoj. Nedostatak promena roditelj je izopačenja diplomatije. Džordž Frost Kenan (George Frost Kennan) izopačenja proizvedena popunjavanjem nacionalnih diplomatskih sistema ignorantima u diplomatiji, ma koliko u čemu drugom bili stručni, i njihovo preuzimanje vođenja i upražnjavanja diplomatije nazvao je „diplomacijom bez diplomata”.¹⁹ Lorna Lojd pokazaće da popunjavanje nacionalnih diplomatskih sistema političkim nameštenicima nije izum samo država koje su se korenito razračunavale u unutrašnjim promenama sa diplomatama „bivšeg režima”, već raširena opasnost i u sredeanim demokratijama.²⁰

Ocene Kenana i Lojdove imaju istorijske prethodnice. Bilo je, u prvim decenijama prošlog veka, glasova sličnih njihovim. Čuo se tada, među upozoravajućim glasovima, najjasnije Pol Kambon (Paul Cambon, 1843–1924). Dugo godina Pol Kambon bio je ambasador Francuske u Španiji. Službovao je kao ambasador Francuske još duže u Ujedinjenom Kraljevstvu (od 1898. do 1920). Mlađi brat Pola Kambona, Žil Kambon (Jules Cambon, 1845–1935) takođe je bio diplomata. Službovao je ne samo kao ambasador Francuske u Vašingtonu, Madridu (1902–1907) i Berlinu (1907–1914). Obavljao je u

19 George F. Kennan, “Diplomacy without Diplomats”, *Foreign Affairs*, vol. 76, no. 5, 1997, pp. 198–212.

20 Lorna Lloyd, “Diplomats: A Breed Apart or Anyone Goes? The Question of Political Appointees as Heads of Mission?”, *Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association*. Town & Country Resort and Convention Center, San Diego, California, USA, March 22, 2006, Internet: http://www.allacademic.com/meta/p99311_index.html 15/12/2009.

organizaciji francuskog diplomatskog sistema posebno važnu dužnost generalnog sekretara Ministarstva spoljnih poslova. Autor je jedne od najuglednijih studija o diplomatiji između dva svetska rata. Objavljena je 1926. godine.²¹ Književni dar Žilu Kambonu potvrđeno je priznat izborom u Francusku akademiju nauka. Ispisivane stranice o diplomatiji iskoristio je da sabere, na jednom mestu, svoja znanja o dva najvažnija izvršioca poslova unutar nje – ambasadorima i o pregovaračima. Ova studija nije previše kasnila za drugim izdanjem uglednog britanskog rada o diplomatskoj praksi iz pera Ernesta Satoua.²²

Uprkos posvećenosti zanimanju diplomate i punom poznavanju prakse, Pola Kambona sustiglo je, na razmeđu XIX i XX veka osećanje, blisko danas raširenom, da su dani diplomatije odbrojani. Neskriveno je pokazao roditeljsku brigu kada mu je sin imenovan na položaj u jednoj od diplomatskih misija Francuske. Priznao je kako sve više žali što je svom detetu dopustio da odabere odumiruće zanimanje. Krajem prošlog, dvadesetog veka, Endru Roberts (Andrew Roberts) zajedljivo je pitao „da li je najzad došao dan da se proda Ministarstvo spoljnih poslova?”²³ Žaoka u ovom pitanju pokrivena je tobožnjim zanimanjem za tržišno vrednu nekretninu, kakva je zgrada ministarstva spoljnih poslova Ujedinjenog Kraljevstva (*Foreign and Commonwealth Office*, FCO). Takva nedobronamernost bila je čak pohvalnija od neskriveno pokazane zlobive, a nekoristoljubive brige u pitanju „da li je FCO odslužio svoje?”, koje pojedinicima u toj zemlji izrazito nije dalo mira početkom 2006.²⁴

Zanimanje diplomate koje toliko dugo odumire, kao i ustanove sistema diplomatije za koje se jednako tvrdi da odumiru – posebno nacionalni diplomatski sistemi, uključujući i centralu (ministarstvo) i diplomatsku mrežu (diplomatske misije, stalne misije, konzularna predstavništva i druge jedinice službenog opštenja država u inostranstvu) – mora, konačno, izazvati nepoverenje prema tačnosti izricanih sudova, „najava neumitne smrti”. Odrični odgovori samopouzdanih profesionalaca i znalaca diplomatije dočekuju ovakva predviđanja i pitanja, pouzdano u opticaju više od dva veka. Odrični odgovori glasili su i nekada, kao i sada. Suštinski su isti.

21 Jules Cambon, *Le diplomate*, Hachette, Paris, 1926.

22 Ernest Satow, Sir, *A Guide to Diplomatic Practice* (2nd rev. edn.), Longmans, Green & Co, London & New York, vols. I, II, 1922.

23 Michael Jay, “Foreign Policy and the Diplomat: The End of the Affair?”, *FCO*, July 27, 2006, Internet: <http://www.fco.gov.uk> 27/05/2007.

24 *Isto*.

Diplomatija nije vrsta delatnosti koja izumire. Njoj ne pretila opasnost nestanka kao „ugroženoj vrsti”. Takvi odgovori pokazali su se tačnim. Naravno, kada su bili dopunjeni zahtevima da se diplomatija uvek mora određeno prilagođavati. Prilagođavanje iziskuje njen hod u susret zahtevima svake nove revolucije u tehnologijama komuniciranja. Izjašnjavanje Majkla Džeja, na obnovljena skorija prorokovanja sudnjeg dana koji je stigao diplomatiji, bilo je slično starim, dugo ponavljanim, a dokazno tačnim pobijanjima. Izvestio je sumnjičave da je diplomatija živa i zdrava. Saopštio je i dodatak. Biće još dugo u tome stanju. Nacionalne diplomatske mreže i ministarstva inostranih poslova, među njima bez izuzetka i britansko, i nadalje će biti bitna ukoliko se „prilagode svetu i globalnim izazovima koji su temeljno različiti od onih od pre samo dvadesetak godina”.²⁵

Koliko mreže, mrežne organizacije stvarno istiskuju hijerarhije neizvodljivo je meriti. Može se meriti dužina senke koju na stvarni život baca, potiskivanjem zamisli hijerarhije, zamisao (koncept) mreže u današnjim teoretizacijama. Teorije sada svuda otkrivaju mreže – od organizacije čovekovog tela i mišljenja do uređenja prirode – kao što su ranije svuda i u svemu videle okvire, sisteme, a u naučnom proučavanju međunarodnih odnosa se, za istu stvar, ispomagale anarhijom.

Ponovo su stvarno u poslovanja diplomatije – kao prve i najstarije društvene mreže, i jedine mreže sporazumnog društvenog upravljanja zajedničkim poslovima – zašli i pripadnici građanskog, i pripadnici trgovačkog društva. Proces njenog činjenja obuhvatnom, uključujućom mrežom globalnog društva pokriva razloge zauzimanja diplomatske teorije za zahvatanje pažnjom razumevanja zašto se i kako diplomatija održava kao društvena praksa.

TEORIJSKO OZNAČAVANJE USLOVA I IZVORA ODRŽIVOSTI DIPLOMATIJE

Glavnina zaokupljenih pronicanjem u zašto je i kako diplomatija održiva kao društvena praksa posebno je za olakšavanje svog poduhvata zahvalna Hedliju Bulu (Hedley Bull, 1932–1985).

Bul se nesporno svrstava među najuticajnije mislioce u međunarodnoj teoriji. Najpoznatije je ime „druge” generacije Engleske škole u teoriji međunarodnih odnosa. Diplomatska teorija drži ga nezaobilaznim teoretičarem koji je uspostavio funkcionalistički pristup proučavanja diplomatije. Bulovim

25 *Isto.*

posredovanjem diplomatska teorija ponovo je došla u posed svog nasleđa. To je znanje praksi diplomatije u okolnostima različitih oblika vladavine. Tako se obnovljeno bilo u stanju da raspolaže saznanjem uslova diplomatskog opštenja bez postojanja ne samo nacionalne države, suverene teritorijalne države, nego bez postojanja države uopšte. Hedli Bul otkrio je da je proizvod diplomatije „vladavina bez vlade” (“*governance without government*”), odnosno vladanje bez vlasti vlade.

Dve sastavnice Bulovog razumevanja diplomatije, i to ne samo izloženog u *Anarhičnom društvu*,²⁶ uživaju, po pravilu, najvišu vrednost. *Prva* je smeštanje diplomatije u mrežu ustanova koje proizvode međunarodne odnose. *Druga* je izdvajanje funkcija pripisanih diplomatiji. Posebno se ispostavilo značajnim Bulovo stavljanje na popis funkcija koje diplomatija kao ustanova vrši u međunarodnom društvu „smanjivanje učinaka trvenja” i „simbolizovanje postojanja društva država”.²⁷ Ovim razvrstavanjem funkcija diplomatije vratio je u pogon znanja ostvarena u diplomatskoj teoriji do prve polovine XVIII veka.

Diplomatska teorija počela je da podiže mišljenje diplomatije od razmeđa napuštanja srednjevekovlja i počinjanja građenja modernosti. Tada je sve ono što danas nazivamo diplomatijom mislila i nazivala ustanovom, službom ili dužnošću ambasadora – kao vodećom u obrazovanju međunarodnog društva. Celovito je razvila razumevanje odnosa ustanove, službe ili dužnosti ambasadora i međunarodnog društva. Bul je izdvajanjem „smanjivanja učinaka neminovnih trvenja”, kao funkcije diplomatije, najsažetije iskazao objašnjenje njene vodeće uloge u obrazovanju međunarodnog društva. Martin Vajt (Wight) joj je dodelio tu ulogu „najviše ustanove”, „pogonskog postrojenja” međunarodnog društva. Bul je dodeljenu ulogu potkrepio objašnjenjem. Ovim je u ležište diplomatske teorije vraćeno znanje koje je ostvario još Vikfor (Wicquefort). Vikforu dugujemo nalaz da je ustanova ambasadora (današnja diplomatija) po funkcijama koje vrši za međunarodno društvo ono što je politika za unutrašnje društvo, dok je diplomatski sistem za evropske poslove isto što i ustavno uređenje za evropske republike.²⁸

Ulogu neprekidnog pregovaranja – a neprekidno pregovaranje je istorijski drugo po redu ime diplomatije tokom građenja modernosti – u smanjivanju

26 Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, London, 1977.

27 Hedley Bull, *nav. rad.*, pp. 171–172.

28 Abraham de Wicquefort [1681], *L'Ambassadeur et ses Fonctions*, Pierre Marteau, Cologne, 1690.

učinaka trvenja među suverenima, pre Vikfora je naglašavao kardinal Rišelje (Richelieu). On je i tvorac naziva „neprekidno pregovaranje”²⁹ – tog „srednjeg”, „drugog” istorijskog imena pre odomaćenja današnjeg imena diplomatija. Posle Rišeljea – kada se već ukorenio naziv neprekidno pregovaranje – Kalijer (Callières)³⁰ je, kao i Bul, isticao njegovu funkciju „smanjivanja učinaka neminovnih trvenja među suverenima”.

Bul je stavljanjem „simbolizovanja” postojanja međunarodnog društva na popis funkcija ustanove diplomatije, kako njenim celokupnim učinkom, tako i pojedinim ustanovama³¹ obnovio znanje o jednoj takvoj ustanovi – o diplomatskom koru (*corps diplomatique*) „telu javnih ministara koji služuju u prestonici jedne države” – a „javni ministri” su današnje diplomate. Navedeno određenje diplomatskog kora sastavio je Peke (Pecquet).³² Posredstvom Bula, otkrivena je putanja vraćanja mišljenja u prošlost do Pekea i njegovog uvida da „diplomatski kor simbolizuje postojanje međunarodnog društva”. Tim putem je probijena jedna od središnjih trasa za današnje istraživanje simboličke funkcije diplomatije.³³

Kada se na okupu drže prethodna saznanja, onda se preglednije snalazi u predelu ovog sveta. *Svetski poredak*, izlazi, daju presece rasutih brojnih središta (centara, polova) okupljanja. Unutar njih države, i njihova moć, žive uporedo sa nedržavnim delatnicima. Među njima su međunarodne organizacije, nevladine organizacije, multinacionalna preduzeća, rađajuće vlasti, neuspešne države, terorističke mreže, verske zajednice, ustanovljene crkve, iseljenici, mreže pristaša raznoraznih zahteva i zamisli, epistemološke zajednice. Sredina sveta obiluje vladavinskim oblicima. Svi svetski vladavinski oblici utiču na međunarodni sistem. Međunarodni sistem čine suverene nacionalne države. Suverene nacionalne države su ključna delatnička jedinica međunarodnog

29 Richelieu, Cardinal Duc de [1639], *Testament politique*, Bibliothèque de Philosophie politique et juridique: Textes et Documents, Université de Caen, Centre de Philosophie politique et juridique, Caen, 1985.

30 François de Callières, *De la manière de négocier avec les souverains: De l'utilité des Négociations, du choix des Ambassadeurs & des Envoyez, & des qualitez necessaires pour réüssir dans ces emplois*, La Compagnie, Amsterdam, 1716.

31 Bull, *nav. izd.*: pp. 171-172.

32 Antoine Pecquet, *Discours sur l'art de négocier*, Nyon, Paris, 1737.

33 Mai'a K. Davis Cross, *The European Diplomatic Corps: Diplomats and International Cooperation from Westphalia to Maastricht*, Basingstoke; Palgrave Macmillan, New York, 2007; *The Diplomatic Corps as an Institution of International Society* (eds.) Paul Sharp, Geoffrey Wiseman, Palgrave Macmillan, Basingstoke / New York, 2007.

sistema. Nacionalizam je, u ovom sistemu, okupljajuća silnica naroda u nacionalnu državu.

Svetski sistem naseljavaju i drugačiji oblici okupljanja od suverenih nacionalnih država. Pokrivaju ga delovanjem različite silnice – koje te skupine drže na okupu. One su drugačije od nacionalizma, kao okupljajuće silnice u suverenu nacionalnu državu. Delovanja svetskih vladavinskih oblika, i silnica koje njih drže na okupu, prekoračuju nekadašnje odeljenosti svetskog sistema od međunarodnog sistema. Delotvorno zadiru i u međunarodno društvo. Međunarodno društvo države su stvorile za sebe. Upliv svetskih vladavinskih oblika utiče na „razlivanje” (a ne samo na perforiranje, poroznost) teritorijalnih granica država. Odsečne granice, nepropusne međe pređašnjeg, tobož, izoštrenog odvajanja država, i čvrste linije razdvajanja njihovog društva i svetskog društva više se ne mogu umišljati.

Državne granice više i ne štite. Sve manje odvajaju. Ipak, one ne nestaju. Bivaju nejednakim sredstvima i čuvane i branjene. Učinci odbrane su neistovetni. Odomaćila se predstava, predočena dole priloženim grafičkim prikazom, da su delovanja oblikujućih silnica svetskog društva, i delovanja raznolikih oblika vladavine i raznorodnih preduzetnika svetskih poslova, udruženo doveli do trostranog izmeštanja vlast iz središta države. Međutim, previđa se da sva ta izmeštanja povratno jačaju državu, što je grafičkim prikazom obuhvaćeno.

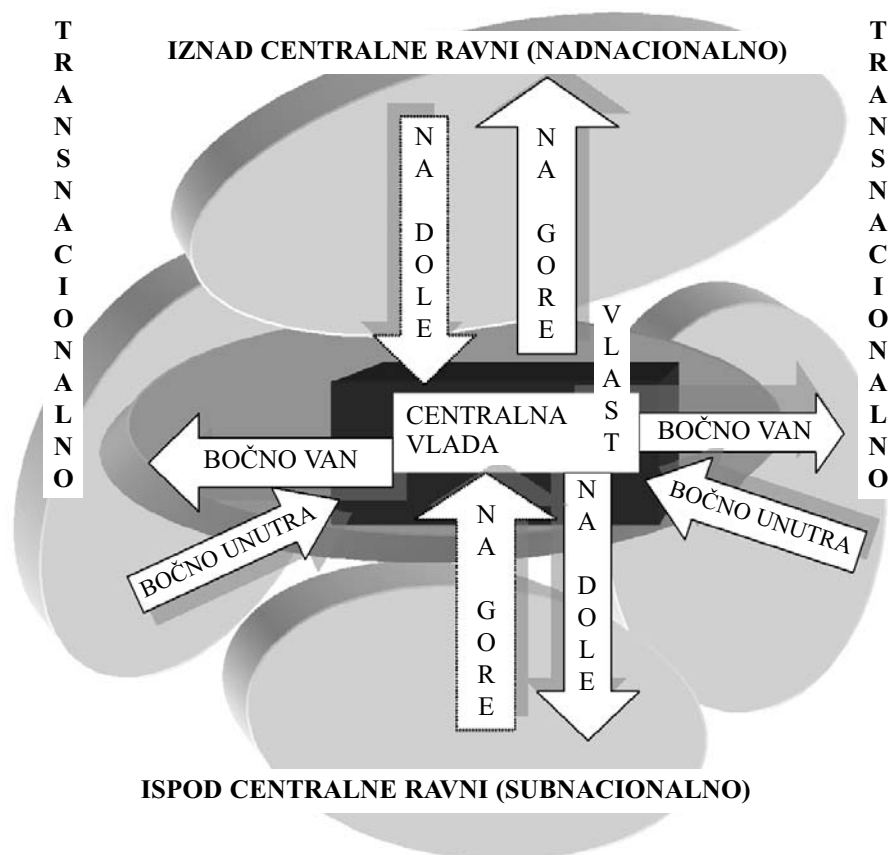
Vlast središne (centralne) nacionalne vlade, prema zaključivanju zagovornika njenog krunjenja, nekada je bila isključiva i celovita na sveukupnom prostoru države. Danas se, tvrde oni, istovremeno već izmestila. Biva i dalje menjana. Pomeru se „na gore” – u nadržavne (nadmacionalne / supranacionalne) oblike okupljanja – „bočno” – u oblike vodoravnih povezanosti društava preko granica nacionalne države (prekogranično, odnosno transnacionalno) – i „na dole” – u oblike upravljačke vezanosti unutrašnjeg društva ispod ravni središne (centralne) vlade nacionalne države (subnacionalno).

Raslojavanje nekada, navodno, isključive, sveukupne vrhovne nadležnosti središne vlade izvodi odlučivanje iz granica njene vlasti. Čili oblik vladavine nazivan suverenom teritorijalnom državom, ili nacionalnom državom. Vlast središne vlade biva razučena. Izdeljene nadležnosti prenete su na ravni odlučivanja iznad, ispod i na stranu od nje. Probijanje, na ovaj način, „tvrdih” granica suverene nacionalne države raznelo je „čvrste” linije njenog pređašnjeg shvatanja kao prostora neokrnjene i potpune vlasti središne vlade, i teritorijalnog prostora prilazno zatvorenog pristupu spoljnih mešanja.

Pojmom „vladavine” (*governance*) izveden je pokušaj saznanjog opkoračenja stvarno probijenih zatvarajućih granica nacionalnih država. Probili su ih ne samo spoljni izlasci ministarstava i uprava domaćih vlada u neposredno odlučivanje sa ministarstvima i upravama drugih vlada. Izveli su to i pristupi domaćih društava kako društvima, tako i vladama preko granica – onim društvima i vladama spolja. Probijene granice čine delovanja domaćih društva spoljno sve osamostaljenijim, a unutrašnje organizovana odlučivanja sve samostalnije oslojenijim u odnosu na vlast središnjih vlada. Stvarnost je učinila neodrživim ranija tvrdokorno razdvojena shvatanja domaćeg i međunarodnog života, unutrašnje i spoljne politike, javne i privatne sfere. Oborila je pređašnje, na njima povučene, nepropusne granice između uzdignutih odvojenih građevina teoretizacija i istraživanja uporedne politike i međunarodnih odnosa.

Saznajno povučene međe, prema zamišljanju preprečujućih teritorijalnih granica država, odeljenog domaćeg i spoljnog, unutrašnjeg i međunarodnog, javnog i privatnog, počele su da padaju. Padaju i istraživački i teorijski pod obarajućim delovanjem stvarne propusnosti državnih granica. Dalje, pred našim očima neverodostojna rascepljenost odelitog domaćeg i međunarodnog života, unutrašnje i spoljne politike, i privatne i javne sfere pojmovno pokušava da bude uklanjana zamišlju „slojevite vladavine” (*multi-level governance*). Višeslojnost odlučivanja, obuhvaćena zamišlju slojevite vladavine, pridružuje domaćem međunarodno, unutrašnjem spoljno, javnom privatno, a uporednu politiku međunarodnim odnosima.³⁴

34 Jelica Stefanović-Štambuk, „Teorijski i istraživački problemi međunarodnih studija: slučajevi evropske integracije i diplomatije”, *Politička revija*, god. 7, br. 4, 2008, str. 1183–1208; Jelica Stefanović-Štambuk, „Regioni u ‘starom’ i ‘novom’ regionalizmu: uspostavljanje novog ‘nivoa analize’ svetske politike”, *Srpska politička misao*, god. 25, br. 3, 2009, str. 103–133; Jelica Stefanović-Štambuk, „Predviđanja težišnih pravaca međunarodnih odnosa posle globalne krize”, *Srpska politička misao*, god. 28, br. 2, 2010, str. 297–333.

Slika 1. Osipanje hijerarhije vladanja u nacionalnoj državi trostranim izmeštanjem vlasti iz njene centralne vlade

Pređašnje odvojeno posmatranje ravni upravljanja, uz isključivo držanje središnje vlade mestom vlasti i odlučivanja – kojoj je u celosti podvrgnuto i podređeno domaće ili unutrašnje društvo, obuhvaćeno granicama države (hijerarhija kao kičma suvereniteta) – postupno se zamenjuje.³⁵ Posmatranje se usredsređuje na uočavanje dodirnih tačaka među upravljačkim ravnama. Vezivanje ravni upravljanja daje sazajniji model slojevite vladavine, ili višeslojne vlasti. Verodostojniji je stvarnom odvijanju procesa odlučivanja. Pomaže njihovom tačnijem vođenju ka mogućnostima postizanja razumevanja.

35 Alexander Wendt, “The State as Person in International Theory”, *Review of International Studies*, vol. 30, no. 2, 2004: pp. 289–316.

Nalažene dodirne tačke različitih ravni istovremenog odvijanja povezanih procesa donošenja odluka, delimično omogućavaju saznavno savladavanje drugačije stalno prisutnih protivrečnih neobičnosti (paradoksalnosti). Tako su se ispostavljali protivrečnim istovremenost procesa donošenja sve više odluka u višestranim ustanovama (ne samo centralizovanje odlučivanja u nadležnoj ustanovi kakva je Evropska unija), na jednoj strani, i procesa uvećanja brojnosti odluka organa ispod središnje vlade države, u oblastima (regionima), preko opština do gradova i drugih mesnih jedinica, na drugoj strani.

Protivrečnim je viđeno i istovremeno, na jednoj strani, sve upadljivije udruženo odlučivanje središnjih vlada nacionalnih država i sprovođenje donetih odluka, a, na drugoj strani, sve učestaliji upliv stranih vlada i društava na odlučivanje organa vlasti ispod središnjih vlada u unutrašnjim društvima i delovanje sa njima i domaćim privatnim organizacijama. Protivrečnim je nalaženo ne samo često rešavanja središnjih vlada da udruženo odlučuju i deluju sa domaćim privatnim organizacijama (javno-privatna partnerstva), već i da na njih delom prenose ovlasti za odlučivanje, a nekada u celosti i sprovođenje odluka u pojedinim oblastima.

Postupno je pretežno obuhvatno posmatranje ovih različitih, a povezanih ravni odlučivanja i sprovođenja odluka kao jedinstvene vladavine, ostvarivane prilagođeno potrebama upravljanja različitim oblastima društvenog života.³⁶ Odeljeno mišljenje različitih ravni odlučivanja i upravljanja bilo je razlog teškoća da se saznavno savladaju. Teškoće sidrenja razumevanja i objašnjavanja delovanja raznorodnih logika i protivrečnih silnica svake od ravni, ispoljene su i jezički. Hvatane su, ne uvek preterano spretno, priređivanim kovanicama, poput onih Džejmisa Rozenaua (James Rosenau) o istovremenoj „fragmegraciji” i „glokalizaciji”,³⁷ ili zvučnim metaforama, sličnim „dalekim blizinama”.³⁸

Jedino saznanje štiti ispitivanje kako se istovremeno i udruženo, ali odvojeno a neodvojivo, vrši vladavina na svim ravnama od svetske i

36 Knud E. Jørgensen (ed.) *Reflective Approaches to European Governance*, Macmillan, Basingstoke, 1997.

37 James N. Rosenau, “‘Fragmegrative’ Challenges to National Security”, *Understanding U.S. Strategy: A Reader* (ed.) Terry Heyns, National Defense University, Washington, DC, 1983, pp. 65–82; James N. Rosenau, “New Dimensions of Security: The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics”, *Security Dialogue*, vol. 25, no. 3, 1994, pp. 255–282; Jelica Stefanović-Štambuk, *Diplomatija u međunarodnim odnosima*, Fakultet političkih nauka / Čigoja štampa, Beograd, 2008, Prvi deo.

38 James N. Rosenau, *Distant Proximities: Dynamics Beyond Globalization*, Princeton: Princeton University Press, 2003.

nadnacionalne do unutrašnje i u pojedinim organizacijama društva. Štedi ga ne samo plitkih opisa postignutih nevešto skovanim složenicama koje paraju uho, a kao reči pojmovi nisu suštinski prodorne. To saznanje je i spas od površinskog grebanja koje pruža samo privid ostvarenog razumevanja suštine. Obezbeđuje najveću zaštitu od dugo negovanog pogrešnog predstavljanja suštine unutrašnje i međunarodne politike. Model višeslojnog vladanja, odnosno slojevite vladavine podesan je ne samo za razumevanje Evropske unije kao „preklapanja nadležnosti više slojeva ravni vlada i uzajamnog delovanja učesnika duž tih ravni”.³⁹ Pogodan je i za prodor ka razumevanju kako se stvarno vrši međunarodna i svetska politika.

Usađeno je, zbog lišenosti hijerarhijske strukture, određivanje međunarodne politike kao razlikujuće od unutrašnjih, domaćih ili nacionalnih politika država. Otuda potiče obeležjenost međunarodne politike anarhijom. Anarhija, nalažena da vlada međunarodnom oblašću, nije označavala nered. Nije podrazumevala odsustvo svake uređenosti, niti je povlačila neprekidne sukobe. Anarhičnošću međunarodne politike označavano je nepostojanje hijerarhijske strukture vlasti kakva je uzimana za određujuću veličinu razumevanja unutrašnje politike. Objedinjene obe logike – i logike hijerarhije unutrašnjeg organizovanja, i logike anarhija međunarodnog ustrojstva – izražava ustaljeno značenje pojma suverenitet. Suverenitet je držan načelom sveopšteg organizovanja. Time je bio spona orazličene unutrašnje i međunarodne politike.

Osipanje suvereniteta jedino posledično povlači stvarno smanjivanje veštačke orazličenosti unutrašnje i međunarodne politike, odnosno pripadanja i jedne i druge samo državi. Činjenje te veštačke orazličenosti vraća ličnosti (pojedinu sa svim njegovim vezama) deo slobode delovanja koje mu je ta orazličenost uzela. Uzvratno je pojedincu za uzetu slobodu preostalo isključivo izvršavanje obaveza koje mu je naložila država. Prema svojevremenoj zapovesti jednog demokrate, predsednika SAD Kenedija, pojedincu je takva izdata naredba glasila: „ne pitaj šta država može učiniti za tebe, nego šta ti možeš učiniti za državu”.⁴⁰

39 Gary Marks, Liesbet Hooghe, Kermit Blank, “European Integration from the 1980s: State-Centric versus Multi-Level Governance”, *Journal of Common Market Studies*, vol. 34, no. 3, 1996, pp. 341-378; Liesbet Hooghe, Gary Marks, *Multi-level Governance and European Integration*, Rowman and Littlefield, Lanham, 2001.

40 John F. Kennedy, “Inaugural Address”, 1961, Internet: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=8032> 15/09/2010.

DRUŠTVENO PREDUZETNIŠTVO I DRUŠTVENA MOĆ KAO PRESUDNI USLOVI ODRŽIVOSTI DANAŠNJE DIPLOMATIJE

Amnesti Internešnel (*Amnesty International*), Grinpis (*Greenpace*), Internešnel Alert (*International Alert*), Global svedok (*Global Witness*) ili Doktori bez granica (*Doctors Without Borders*) zbog raznolikosti preduzetih bavljenja nasilnim sukobima nisu mogli umaći pažnji istraživača. Njihovo preduzetništvo Brauer (Brauer) i Hejvud (Haywood) izdvojili su kao poseban soj preduzetništva. Pomenute preduzetnike svrstali su između postojećih profitnih i neprofitnih (neoporezivih) društvenih preduzetnika.⁴¹

Našli su da je spoj trgovačkih i društveno-kulturnih i društveno-političkih stremljenja prepoznatljiva osobenost ovog posebnog soja preduzetništva između profitnog i neprofitnog.⁴² Pored toga što se svaki od početno nabrojanih preduzetnika bavio nasilnim sukobima osoben je po uspehu koji je ostvario prisustvom u područjima gde su se sukobi javljali. Najpre, svaki od njih prelomno je popravio uslove života stanovništva pogođenog nasiljem. Dalje, kako bi mogao da deluje i bude u tome uspešan, svaki od prethodno pomenutih preduzetnika morao je prikupiti sredstva za svoj posao. To je iziskivalo strogo nadziranje utrošaka pribavljenog novca. Jedino su opremljeni na ovaj načini svi pobrojani preduzetnici bili u stanju da najveći mogući deo priliva sredstava ulože u vršenje svojih zadataka. Konačno, svakog je, u nekom trenutku, pokrenuo ili pojedinac ili grupa izrazito preduzetničkih shvatanja. Brauer i Hejvud drže se da su ti pojedinci ili grupe osnivača bili posvećeni uvođenju novina i stvaranju tržišta za ponudu svojih usluga i sredstava.⁴³

DRUŠTVENO PREDUZETNIŠTVO NETERITORIJALNIH SUVERENA

Tokom 2009. i 2010. godine pažljivi posmatrači stvarnosti, među kojima su i Brauer i Hejvud, uvode društveno preduzetništvo u proučavanje međunarodne i svetske društvenosti na velika vrata.

41 Jurgen Brauer, Robert Haywood, "Non-state Sovereign Entrepreneurs and Non-territorial Sovereign Organizations", *Working Paper* no. 2010/09, United Nations University-World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER), Helsinki, 2010, p. 2.

42 *Isto*, p. 2.

43 *Isto*, p. 3.

Akademsko proučavanje društvenog preduzetništva neosporno traje skoro dve decenije.⁴⁴ Nažalost, objavljen je skroman broj tekstova u vodećim časopisima o rukovođenju i preduzetništvu u međunarodnom i svetskom društvu.⁴⁵ Najopštije, preduzetništvu je dodeljena vrednost određenog motora. Pripisuje mu se stavljanje u pogon glavine ostvarenog rasta poslovnog sektora; i uzima se za pokretačku snagu brzog širenja društvenog sektora.⁴⁶ Jedinstveno obeležje je da većinu, inače skromnog broja objavljenih tekstova o društvenom preduzetništvu, čine teorijski radovi.⁴⁷

Društvenom preduzetništvu još uvek se prilazi upotrebom analitičkog modela uspostavljenog u ispitivanju trgovačkog preduzetništva. Uobičajeno se ova dva soja preduzetništva podvrgavaju poređenjima.⁴⁸ Dva soja preduzetništva poseduju sličnosti i razlike. Pronicanje u društveno preduzetništvo zahteva produbljeno i sređeno ispitivanje njegovih osobnosti. Pogotovo je to neminovno radi postizanja delotvornog razumevanja njegovih posledica. Stoga se u ovom poslu poređenja nužno traže odvagana ograničenja i vladajućeg i ostalih analitičkih modela trgovačkog preduzetništva.⁴⁹ Obuhvat ispitivanja i zahvat u iskustva društvenog preduzetništva zavise od upotrebljavanog analitičkog modela. Posledično, posebna važnost pridaje se odabiru najpodesnijeg modela analize.

Pored nezadovoljavajuće niskog broja empirijskih istraživanja i napora da se iskustvo društvenog preduzetništva ispita, činjenica je da i vršena istraživanja najčešće pate od manjka izričito sročениh pretpostavki, dok im je metodološka slabost odsustvo nužne strogosti u izboru metoda.⁵⁰ Prevaga konceptualnih radova nad istraživačkim, kao i metodološke manjkavosti istraživanja društvenog partnerstva, potkrepljuju sud o još uvek „embrionom stanju” njegovog proučavanja.⁵¹ Dalja istraživanja mogla bi se popraviti usađivanjima multivarijantnih metoda. Oni bi poslužili kao dopune ranije pretežno korišćenih

44 Jeremy Short, C. Todd, W. Moss, G. T. Lumpkin, “Research in social entrepreneurship: past contributions and future opportunities”, *Strategic Entrepreneurship Journal*, vol. 3, no. 2, 2009, pp. 161-194.

45 *Isto.*

46 James Austin, Howard Stevenson, Jane Wei-Skille, “Social and Ceommercial Entrepreneurship: Same, Different, or Both?”, *Entrepreneurship: Theory and Practice*, vol. 30, no. 1, 2006, pp. 1-22.

47 Jeremy Short, C. Todd, W. Moss, G. T. Lumpkin, *nav. rad.*

48 James Austin, Howard Stevenson, Jane Wei-Skille, *nav. rad.*

49 *Isto.*

50 Jeremy Short, C. Todd, W. Moss, G. T. Lumpkin, *nav. rad.*

51 *Isto.*

tehnika studija slučajeva.⁵² Pored toga, u sprovedenom pregledu stanja oblasti utvrđeno je da je ona oblikovana presecima polja zajedničkih zanimanja naučnika koji ispituju rukovođenje, preduzetništvo, javno/neprofitno rukovođenje i društvena pitanja.⁵³ Pitanja u svakom od naznačenih polja mogu biti probitačna za dalje napredovanje znanja o društvenom preduzetništvu i konceptualno i istraživački. Jedna od preporuka naučnicima je da se late ključnih tema u strateškom preduzetništvu i svoje istraživanje smeste u ramove uspostavljenih teorija. Raspoložive su im od teorije kontingencije, preko teorije stvaranja, teorije otkrića, teorije rasejavanja novina, teorije izvorne zavisnosti do sličnih teorijskih podloga istraživanja strategijskog preduzetništva.⁵⁴

Napredak postoji u prihvatanju mogućnosti većeg stepena povezivanja proučavanja društvenog preduzetništva sa disciplinama društvenih nauka.⁵⁵ Pokazano je, na primer, da se određene praznine u istraživanju društvenog preduzetništva i društveno preduzetnog ponašanja u Ujedinjenom Kraljevstvu mogu otkloniti primenom dnevnog reda geografskih istraživanja na društveno preduzetništvo. Mogućnost takvog rada otvara priznavanje da društveno preduzetništvo ima svoje posebne strane zasnovane mestom. Opseg širenja žiže na odnose društveno preduzetnog ponašanja i prostora društvene preduzetnosti postoji i u takozvanim diskursima današnjice, naročito „održivog” grada i „spojene” zajednice.⁵⁶

Potanko istraživanje uloge društvenog preduzetništva iziskuje otklanjanje problema društvene isključenosti i nastojanja da se stvore prostori osnaživanja grupa istisnutih na same obode društva ili onih koje su potpuno izbačene.⁵⁷ Može se zaključiti da je društveno preduzetništvo prodrlo i u naučnu oblast geografije. Zaleđe prethodnog zaključka je dokazivanje vrednosti učvršćivanja tema preduzetništva u njen istraživački dnevni red. Procenjuje se da istraživači geografije, razmatrajući tu temu upotrebom svojih „prostornih lupa”, mogu doprineti razvoju višedisciplinarnog rada na razumevanju i objašnjavanju društvenog preduzetništva.⁵⁸

52 *Isto.*

53 *Isto.*

54 *Isto.*

55 Sarah-Anne Muñoz, “Towards a geographical research agenda for social enterprise”, *Area*, vol. 42, no. 3, 2010, pp. 302-312.

56 *Isto.*

57 *Isto.*

58 *Isto.*

Poseban broj časopisa *Preduzetništvo: teorija i praksa*, objavljen jula 2010. godine, posvećen je pitanju društvenog preduzetništva.⁵⁹ Više okupljenih autora nejednako se opredelilo za podesne prilaze sveukupnom poslu. Pojedini su, sledeći Kuna (Kuhn), nastojali da opojme (konceptualizuju) društveno preduzetništvo kao polje delovanja u predparadigmatskom stanju kome trenutno manjka izgrađena epistemologija.⁶⁰ Moguće je upotrebom pristupa neofunkcionalističke teorije izdvojiti „mikrostrukture” legitimacije obeležavajuće za razvoj društvenog preduzetništva kako njegovih ključnih delatnika, tako i diskursa i ničućih narativnih logika.⁶¹ Preovlađujući diskurs društvenog preduzetništva za sredstvima bogate delatnike predstavlja građu legitimisanja u procesu „refleksivnog izomorfizma”.⁶²

Zanimljivo je kako se usredsređivanjem na marketing u strategiji, dijalog i ničuću spojnu logiku paradigmi nastajućih tržišta / preduzetništva izrodila potreba onih koji se bave tržištima da istražuju preduzetništvo, a društveno preduzetništvo posebno. Društveno preduzetništvo – shvaćeno kao soj preduzetništva koji vodi uspostavljanju novih društvenih preduzeća i neprestanosti uvođenja novina u već postojeća – odjednom je postalo predmet koji je zaokuplja mnoge i postaje tema žive rasprave, iako se u njega nije mnogo proniklo.⁶³ Pokazano nezadovoljstvo nedovoljnim razumevanjem ovih danas nesravnjivo važnih organizacija ponukalo je na opojmljenje društvenog preduzetništva kao višestране umotvorine (konstrukta). Izraz preduzetnički uključuje koloplet ponašanja u postizanju društvenog zadatka (misije), suvislog jedinstva svrhe i delovanja u suočavanju sa moralnom slojnošću (kompleksnošću), sposobnost prepoznavanja prilika za stvaranje društvene vrednosti i prinovljavanje (inovativnost), proaktivnost i preuzimanje rizika kao ključnih obeležje donošenja odluka.⁶⁴

Društveno preduzetništvo može se odrediti i kao „proizvod pojedinaca, organizacija i mreža koje dovode u pitanje uvrežene strukture baveći se

59 *Entrepreneurship: Theory and Practice*, Special Issue: Social Entrepreneurship, vol. 34, no. 4 (July), 2010.

60 Alex Nicholls, “The Legitimacy of Social Entrepreneurship: Reflexive Isomorphism in a Pre-Paradigmatic Field”, *Entrepreneurship: Theory and Practice: Special Issue: Social Entrepreneurship*, vol. 34, no. 4, 2010, pp. 611-633.

61 *Isto*.

62 *Isto*.

63 Gillian Mort, Sullivan, Jay Weerawardena, Kashonia Carnegie, “Social Entrepreneurship: towards conceptualisation”, *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, vol. 8, no. 8, 2003, pp. 76–88.

64 *Isto*.

promašajima – i uočavajući nove prilike – u ustanovljenim uređenjima koje uzrokuju postojeće neodgovarajuće obezbeđivanje ili nejednaku raspodelu društvenih i sredinskih dobara”.⁶⁵ Ovakvim određenjem povlači se razlika društvenog preduzetništva u odnosu na trgovačko. Smitovsko mišljenje sveta pomaže da se shvati kako trgovačko preduzetništvo pribavlja nenameravane javne dobiti. Društveno preduzetništvo, pak, ciljajući na obezbeđivanje javnih dobiti, ima kao urod i lične dobiti društvenih preduzetnika i kada njima ne teže, ili ne računaju da ih svojim delovanjem pribave.⁶⁶ Učinak društvenog preduzetništva ne moraju, i nisu jedino nenameravane lične dobiti društvenih preduzetnika. Mogu to biti i nenameravane javne dobiti. Takve su, na primer, koristi poslodavaca od poboljšanog pružanja zdravstvene zaštite stanovništvu.⁶⁷

Osobenost današnjeg društvenog preduzetništva je da društveni preduzetnici stavljaju na kocku vlastita ekonomska sredstva opstanka. Oni ih ulažu kao posedovane sposobnosti za prikupljanje novca radi stvaranja onog „društvenog” proizvoda ili usluge koju „prodaju”. Čistunstvo prebacivanja društvenim preduzetnicima već samog slogana „prolaziti dobro, radeći dobro”, a pogotovo upiranje prstom na današnji ne mali broj društvenih preduzetnika organizovanih radi sticanja profita, proističe iz posebnih gledanja na društveno ispravno i društveno korisno delovanje i prihvatljive načine ličnog i grupnog uživanja njihovog učinka. Više zadužbina danas ima cilj oživljavanje društvenog preduzetništva. Iako je tako, čini se da nijedna od njih još uvek nije uspostavila „inkubator” društvenog preduzetništva.⁶⁸ Pored često pominjanih zadužbina kao što su Ašoka (*Ashoka*), Šwab (*Schwab*) ili Skol (*Skoll*) podizanje društvenog preduzetništva i izvođenje sposobnih društvenih preduzetnika postavili su, na primer, sebi kao zadatak i posebni godišnji forumi. Decembra 2009. godine, jedan takav Forum društvenog preduzetništva pokrenut je, na primer, sa zadužbinom Kemka (*Nand & Jeet Khemka Foundation*).

MOĆ: NI ČVRSTA, NI MEKA, NI PAMETNA, NI ISTRAJNA, NI STRUKTURALNA, NI NORMATIVNA NEGO DRUŠTVENA

Sržno pronicanje u „tegobno” doba globalne vladavine zahtevalo je da se pogleda šta je u „oku uragana”. Tu leži uzrok, ili, tačnije, snop uzroka koji

65 Jurgen Brauer, Robert Haywood, *nav. izd.*, p. 3.

66 *Isto*, p. 3.

67 *Isto*, p. 3, fn. 5.

68 *Isto*, p. 3.

vezuju grupe nevolja pouzdano neprekidno očitih od 2008. godine. Mesta predahu za razmišljanje o uzrocima, međutim, više nema. Pretnje novih sunovrata ukoliko se nešto odmah ne preduzme prestižu jedna drugu.

Samo isečak iz jednog dela dana poslovanja globalne vladavine čini, na primer, pronalaženje onoga što je u isti mah lekovito preduzimati i za nošenje sa pretećim izgledima promena klime i odvijajućim prirodnim nepogodama od razornih zemljotresa, poplava i vulkanskih erupcija, i za otklanjanje najneposrednijih terorističkih pretnji bezbednosti i piratskih otmica, i trajno onemogućavanje širenja nuklearnog naoružanja i krijumčarenja nuklearnog materijala kako ne bi u njegov posed došli pojedinci, grupe i organizacija spremni da ih bez zazora upotrebe, ali i kako izlaziti na kraj sa stalnim rastom troškova energenata i neprekidno gomilajućim rizicima za njihovu neometanu i bezbednu proizvodnju i dopremanje, a naći i trajne načine postizanja energetske sigurnosti za sve.

Parag Kana (Parag Khanna) političku budućnost sveta – predviđanu iz ugla teorije koju je sastavio uviđanjem prožimanja prošlosti i sadašnjosti u ponovo podsticanoj oblasti geopolitike⁶⁹ – omeđio je uzajamnim delovanjima država najviše zahvaćenim problemima, uzroka terorizma, uplivom Grupe 20 (G20), načinima rešavanja sukoba u takozvanom „luku kriza” i mogućnošću uobličavanja „sveta bez granica”. Bio je uveren da je za sve lek diplomatija. Njemu je ona istovetna „globalnoj vladavini”. Ispitivanje nazvano „Globalnom vladavinom” (*Global Governance*) Kana je pokrenuo u okviru Programa američke strategije (*American Strategy Program*). Grupa za oblast spoljne politike u Novoj američkoj zadužbini (*New American Foundation*) kao nezavisnom, nestranačkom rezervoaru istraživača (*think tank*), bavi se ovim proučavanjem.

Predmet istraživanja je „budućnost diplomatije, ne samo iz ugla zbivanja u međuvladinim odnosima i Ujedinjenim nacijama i stalnim ustanovama kakva je Svetska banka, nego više kako svi važni delatnici u današnjem svetu, poput News Corp i Ruperta Mardoka, Bila Gejtsa i Gejtsove zadužbine, Bila Klintonu i Klintonove inicijative, Svetskog ekonomskog foruma, Ujedinjenih nacija, vlade Sjedinjenih Država – postoje kao igrači u veoma slojevitom diplomatskom klupku”.⁷⁰ Nabrojane nedržavne delatnike globalnih poslova Kana je „kao igrače

69 Parag Khanna, *The Second World: Empires and Influence in the New Global Order*, Random House, New York, NY, 2008; Parag Khanna, “Redrawing the map for a safe, secure world”, *TED Blog*, September 28, 2009, Internet: http://www.paragkhanna.com/2009/09/redrawing_the_map_for_a_safe_s.html, 15/ 02/2010.

70 Parag Khanna, “Redrawing the map for a safe, secure world”, *nav. izd.*

u veoma slojevitom diplomatskom klupku” mogao da posmatra zahvaljujući novom obrascu mišljenja. Nova paradigma, odnosno izmenjeni obrazac proučavanja međunarodnih odnosa vraća nedržavne delatnike u stvarnost stvarnih međunarodnih odnosa i svetske politike u čijem pravljenju moćno učestvuju.

Ova nova paradigma sročena je sredinom sedme decenije prošlog veka.⁷¹ Izvedena u društvu liberalnih teoretizacija međunarodnih odnosa. Objedinjujuće je povezala pojedine sastavnice koje su već ranije bile u opticaju.⁷² Dobivši uobličenje sredinom sedme decenije prošlog veka postala je najozbiljniji takmac vladajućoj realističkoj teoretizaciji međunarodnih odnosa u objašnjavanju svetske politike. Ostala je i najozbiljniji suparnik njenoj prinovi neorealizmu, a potom i novijem neoklasičnom realizmu.

Među novim obrascima diplomatije koje je Kana razabrao u „isprepletanom klupku” su načini na koje prepoznati učesnici saraduju, potom pitanja oko kojih saraduju, i konačno ciljevi kojima su posvećeni. Zaključio je da diplomatija, koja se zove „globalna vladavina”, predstavlja „budućnost razumevanja kako se, zapravo, vlada svetom”.⁷³

Ustaljeni govor o „polovima moći”, od neminovnost jedinog (*uni-pole*) do poželjnosti ili nepoželjnosti više polova moći (multipolarizma) u suočavanju sa stvarnošću globalnih problema, sada politički predvodnici i „epistemičke zajednice” njihovih savetnika i prvaka pojedinih međunarodnih organizacija zamenjuju stavljanjem u pročeđe svog rečnika reči multilateralizam, „polovi rasta” (*poles of growth*) i „čvorišta” (*hubs*). Robert Zelik (Robert Zoellick), predsednik Svetske banke, nije zastao na povlašćivanju multilateralizma G20. Nije se zaustavio ni na ohrabrivanju SAD i Kine da svoj sadašnji diplomatski bilateralizam, vođen pod radnim naslovom „strateški i ekonomski dijalog”, pretvore u G2, savladavinu svetom (kondominijum). Dao se na smišljanje novog multilateralizma i predložio spajanje raznorodnih multilateralizma u „lige mreža”.⁷⁴

Spojenost današnjih problema, a razdvojenost mišljenja i delovanja, iskoristio je i jedan mlađi istoričari kao „odskočnu dasku” za podizanje svog ugleda.

71 Helen V. Milner, Andrew Moravcsik (eds.), *Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics*, Princeton University Press, Princeton, 2009.

72 Helen V. Milner, “Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics: Research Frontiers”, in *Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics* (eds.) Helen V. Milner, Andrew Moravcsik, Princeton University Press, Princeton, 2009, pp. 3-27.

73 Parag Khanna, “Redrawing the map for a safe, secure world”, *nav. izd.*

74 Robert Zoellick, “The End of the Third World? Modernizing Multilateralism for a Multipolar World”, April 14, 2010, Internet: <http://go.worldbank.org/MI7PLP8U015/5/2010>.

Prepakovao je regionalizam i multilateralizam – u pogodnom trenutku za izmenu pravca mišljenja o bitnosti praksi regionalizma i multilateralizma u rešavanju nagomilanih nevolja – kao nekakvu sasvim novu diplomatiju, „diplomatiju 2.0”.⁷⁵ Izbacujući u opticaj tako označenu „novu verziju” diplomatije, navodno delo vlastite oštroumnosti, uključio se i on u rasprave o suvislosti diplomatije, preporučujući se kao znalac za odgajanje „nove generacije međunarodnih javnih službenika nazvanih diplomatama, potrebnijih današnjem svetu više no ikad”.⁷⁶

Neuporedivo važniju, stvaralački vanredno plodnu podlogu teoretizacije globalne vladavine ponudio je Peter van Ham (Peter van Ham). Učinio je to uvođenjem zamisli „društvene moći” (*social power*) i preduzimanjem ispitivanja na koji način moć „posluje” u međunarodnoj politici.⁷⁷ Mada je zamisao moći možda najprepoznatljivija u pokušajima objašnjavanja međunarodne politike, rasprave o njoj i neslaganja nisu zgasnula ni danas. Vladaju i u disciplini međunarodnih odnosa, i među stvaraocima politike. Tako je već ranijem dubokom neslaganju oko materijalne, strukturne, ideacione i normativne moći pridružena gomila novih sporenja isturanjem zamisli „meke” (*soft*) moći nasuprot „čvrstoj” (*hard*). Ubačena zamisao samo je dolila „ulje na vatru” i razgorela nova sporenja među nedovršenim. Postojećem poprištu zamisli „vrsta” moći van Ham je prišao iz novog ugla. Nije se priključio nekoj od sukobljenih strana. Umesto zauzimanja mesta u jednom od rovova uveo je zamisao „društvene moći” u razmatranje delovanja moći u međunarodnoj politici.

„Društvenu moć” odredio je kao sposobnost postavljanja merila (standarda) i stvaranja legitimnih normi i vrednosti. Ključne strane društvene moći sveo je kao 3S, odnosno na engleskom jeziku 3C. Nađene ključne strane društvene moći su *središnost*, *slojevitost* i *sveobuhvatnost* (*centrality*, *complexity*, *comprehensivness*). Besplodno nadmudrivanje oko najpodesnijeg kvaliteta moći (čvrsta, meka, istrajna, lepljiva, strukturna, normativna, proizvodna, pametna) je presečno. Moći je vraćena odnosnost u vlasititoj sredini. To je društvo gde ona izvire, stvara se, i deluje.

Slojevitost društvene moći van Ham je pokazao predočenom raznovrsnošću njenog ispoljavanja u raznorodnim okolnostima. Izdvojio je oblike ispoljavanja društvene moći u kulturi, ustanovama, pravu i sredstvima javnog obaveštavanja

75 Kenneth Weisbrode, “Diplomacy 2.0”, *Project Syndicate: A World of Ideas*, Project Syndicate, 24 March 2010, Internet: <http://www.project-syndicate.org/commentary/weisbrode2/English> 25/03/ 2010.

76 *Isto*.

77 Peter van Ham, *Social Power in International Politics*, Routledge, London / New York, 2010.

(masovnim medijima). Geografski njenu ulogu posmatrao je iz ugla Evropske unije, Sjedinjenih Američkih Država, Bliskog Istoka i Kine. Odomaćeno razlikovanje „čvrste” (*hard*) i „meke” (*soft*) moći potanko je odmerio ispitivanjem njihove slojevitosti u odnosima uloga sredstava javnog obaveštavanja i novih tehnologija komuniciranja.

Naročitu pažnju posvetio je istraživanju prožimajućeg delovanja vladinih i nevladinih delatnika politike u ramljenju javnog govora (diskursa), postavljanju dnevnog reda, kalupljenju identiteta i u, krajnjem učinku, određivanju ishoda političkih procesa. Širokim opsegom studija slučajeva zahvatio je bitna pitanja kulture i popularne kulture, sredstava javnog obaveštavanja, javne diplomatije i pravljenja marke (brendiranja).

Osobitu pažnju van Ham je posvetio društvenoj moći nedržavnih delatnika. Uključio je u tu nevladine organizacije, sredstva javnog obaveštavanja i potrošače. Suštinski je ostvario uvid u način vršenja moći u mnoštveno slojevitoj stvarnosti današnjeg sveta. Držeći da je društvena moć ključ razumevanja sadašnje međunarodne politike i globalne vladavine poduhvatio se tumačenja ubrzano menjajućeg društvenog sistema i u tim izmenama presudnog krunjenja nekadašnjih „izvesnosti”. Time je dobio gradivnu jedinicu zasnivanja stvaralačkog načina konceptualizacije nastajućeg poretka. Dokazao je da više nije moguće održati zabludu kako se i dalje možemo provlačiti kroz stvarnost upotrebom starih načina mišljenja. Istovremeno, ponudio je način pomeranja ka korenitom menjanju misaonog vidokruga u koji je do sada bilo uterivano gledanje sveta. Napravljenim dopunama pridoneo je Šarpovom (Sharp) 2009. godine započetom poduhvatu obnavljanja „diplomatskog mišljenja” (*diplomatic thinking*) i diplomatske teoretizacije međunarodnih odnosa⁷⁸ zgaslo od 1919. godine kada je diplomatska teorija stavljena u stegu tada pokrenute akademske discipline međunarodnih odnosa.⁷⁹

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA: NOVI NEDRŽAVNI SUVERENI GLOBALNE VLADAVINE KAO DANAŠNJI BITNI PREDUZETNICI ODRŽIVE DIPLOMATIJE

Pored novih društvenih preduzetnika u sporazumnom upravljanju poslovima globalnog društva, otklanjanju sukoba, isticanju društvenih

78 Paul Sharp, *Diplomatic Theory of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge / New York, 2009.

79 Videti detaljnije Jelica Stefanović-Štambuk, *Diplomatija u međunarodnim odnosima*, nav. izd, str. 60-99.

vrednosti kao temelja normi umesto posedovane količine moći i prinude za primoravanje na činjenja podobna vlasitim interesima i temeljnog otklanja politike sile u današnjem sporazumevanju, a ne tek njenog pukog ograničavanja ili umeravanja, su i novi nedržavni suvereni globalne vladavine. Jedan takav upečatljiv preduzetnik neteritorijalne suverene globalne vladavine je i Internet preduzeće za dodeljena imena i brojeve (*Internet Corporation for Assigned Names and Numbers – ICANN*).

Internet preduzeće za dodeljena imena i brojeve je privatno, neprofitno preduzeće za javnu dobrobit. Registrovano je u Kaliforniji. Deluje prema saveznom zakonu Sjedinjenih Američkih Država. Sjedinjene Države nemaju neposrednu moć donošenja odluka u poslovanju ICANN-a. Sva ovlašćenja pripadaju Odboru ovog preduzeća. Odbor broji petnaest članova sa pravom glasa. Većinu članova odabira Komitet za imenovanja nastojeći „da obezbedi da se ICANN Odbor sastavi od članova koji skupno pokazuju raznolikost geografije, kulture, veština, iskustva i vidokruga”.⁸⁰ Nacionalnost i državnost namerno su zaobiđene. Nema u ICANN-u mogućnosti da i jedan „zvaničnik nacionalne vlade ili višenacionalne jedinice uspostavljene ugovorom ili drugom vrstom sporazuma među nacionalnim vladama”⁸¹ može službovati kao direktor.

Zadatak ovog preduzeća je da „usklađuje, u celokupnoj ravni, globalne Internet sisteme jedinstvenih oznaka”,⁸² i posebno osigura postojani i bezbedan rad Internet sistema jedinstvenih oznaka.⁸³ Opseg delovanja ICANN-a je globalan. To je vrhovno telo pravljenja pravila u osmišljavanju i dodeljivanju imena Internet domena. Ovaj posao presudan je za postojanost Interneta. Ukoliko se javi nepostojanost Sistema imena domena (DNS) ICANN može obrazovati upravljački tim za određivanje kakvu radnju treba preduzeti za osiguranje ili obnovu postojanosti sistema telefonije.

Stabilnost sistema telefonije nadzire Međunarodna unija za telekomunikacije (*International Telecommunications Union – ITU*). Ustanovljena je kao međuvladina organizacija u sistemu Ujedinjenih nacija. Pravila članstva ne dopuštaju da ijedan nedržavni učesnik postane, čak, ni pridruženi član. Pravo glasa u nadzornim organima ITU imaju samo države članice. Mnogi tvrde da je ITU kao struktura tipična za Vestfalski sistem usklađivanja država. Zadatak ITU u oblasti održavanja telefonske mreže gotovo je ravan onom koji ICANN ima u

80 *ICANN Factsheet*, Internet: <http://www.icann.org/en/factsheets/fact-sheet.html> 17/04/2010.

81 *Isto*.

82 *Isto*.

83 *Isto*.

pogledu održavanja Interneta. Oprečno praksi akreditovanja građanskog i trgovačkog društva kao posmatrača u međuvladinim organizacijama, kakva je i ITU, ICANN je u ovoj uobičajenoj strukturi vladavine sve preokrenuo.

Vlade članice postavljaju jednog „akreditovanog” predstavnika u Vladin savetodavni komitet ICANN-a.⁸⁴ Vladin savetodavni komitet može odabrati jednog od članova za jedno mesto od šest takvih mesta bez prava glasa u Uredu službenika za vezu. Tako ICANN kao privatno preduzeće preuzima ulogu glasanja suverena u ITU, a suvereni u njemu dobijaju neglasajući posmatrački položaj „sektorskog člana”.⁸⁵ Nezavisno od ove razlike u odlučivanju pravila ICANN-a su jednako provodiva u državama kao što su i pravila ITU. Zaključak je neizbežan.

Pošto država više nije vrhovna, ova organizacija vladavine se ne može pomiriti sa Vestfalski zamišljenom suverenom državom.⁸⁶ Nema nikakvog usađenog razloga zašto bi ITU trebalo da bude u stanju da vrši suvereni nadzor nad Internetom.⁸⁷ Time se ne spočitava da je njena vladavinska struktura prespora da se prilagodi novoj tehnologiji koja je premrežila planetu.⁸⁸ Izveštava se jedino da pošto tehnologiji još uvek treba način da se organizuje ili bude organizovana, to se ICANN pojavio pružajući pouzdanu Internet vladavinu. Legitimnim su ga učinile stručnost, delotvornost i zajedničke vrednosti, a ne demokratski proces.⁸⁹ Mada ICANN posebno vodi računa o procesu odlučivanja pokretanom „odozdo na gore”, i svojom otvorenošću uvidu korisnicima i njihovom nadzoru, to nisu presudni činioci njegove legitimizacije.

Posao ICANN-a je dodeljivanje slogova (*suffixes*) za države i teritorije u imenu domena. Tako je Palestini dodeljen slog *ps*, Hong Kongu *hk*, Tajvanu *tw*, Vatikanu *va*. Prilikom donošenju ovih odluka u razmatranju se nije ulazilo u pitanje jesu li to teritorijalni suvereni ili ne. Zanimljivo je kako je ICANN postupio kada su privremene vlasti Kosova proglasile nezavisnu suverenost februara 2008. godine i iskoristile Svetski ekonomski forum (World Economic Forum), u junu iste godine, da dobiju podršku za zahtev da im bude dodeljen slog (*suffix*) u imenu vlastitog Internet domena. Prva odluka ICANN-a bila je

84 Jurgen Brauer, Robert Haywood, “Non-state Sovereign Entrepreneurs and Non-territorial Sovereign Organizations”, *nav. izd.*, p. 11.

85 *Isto*, p. 11.

86 *Isto*, p. 11.

87 *Isto*, p. 11.

88 *Isto*, p. 11.

89 *Isto*, p. 11.

da odluku o tome prepusti drugoj nedržavnoj organizaciji globalne vladavine Međunarodnoj organizaciji za standardizaciju (*International Organization for Standardization – ISO*).

Međunarodna organizacija za standardizaciju je svetski „najveći graditelj i izdavač međunarodnih standarda”.⁹⁰ Mrežno je organizovana.⁹¹ Članice su nacionalni instituti za standardizaciju iz 163 zemlje. Samo jedan institut iz jedne zemlje može biti u članstvu ISO. Članstvo je podeljeno u tri vrste. Prvo su to „tela u članstvu” (*member body*).⁹² To je nacionalno telo „najreprezentativnije u standardizaciji u svojoj zemlji”.⁹³ Ono ima „pravo da učestvuje u radu i uživa sva glasačka prava u svakom tehničkom i javnom komitetu ISO”.⁹⁴ Drugu grupu čine „dopisni članovi” (*correspondent members*).⁹⁵ Takav član je obično, poput Angolskog instituta za norme i kvalitet (IANORQ), nacionalna organizacija u nekoj zemlji koja još uvek nije u potpunosti razvila delatnost nacionalnog standardizovanja.⁹⁶ Iako nema pravo da učestvuje ni u tehničkom, ni u političkom razvojnom radu „dopisni član” ima pravo da u potpunosti bude obaveštavan o radu koji mu je od interesa.⁹⁷ Treću grupu članica ISO-a predstavljaju „pretplaćeni članovi” (*subscriber members*).⁹⁸ Radi se o telu za standardizaciju uspostavljenom u zemlji privredno izuzetno malog obima. Zato takvo telo plaća umanjenu članarinu koja mu ipak omogućava da drže korak u procesu međunarodnog standardizovanja. Ovakva vrsta člana u ISO je Ured za standarde Antigva i Barbuda (ABBS).⁹⁹

Suštinski ISO „obrazuje most između javnih i privatnih sektora”.¹⁰⁰ Budući da su u članstvu organizacije instituti koji su bilo u sastavu vladine strukture u

90 *About ISO*, Internet: <http://www.iso.org/iso/about.htm> 17/04/ 2010.

91 *Isto*.

92 *ISO members*, Internet: http://www.iso.org/iso/iso_members/memeber_bodies.htm 17/04/2010.

93 *Isto*.

94 *Isto*.

95 *Isto*.

96 *Isto*.

97 *Isto*.

98 *Isto*.

99 *Isto*.

100 *About ISO*, Internet: <http://www.iso.org/iso/about.htm> 17/04/ 2010.

pojedinoj zemlji, ili su ta tela vlade zemalja u kojima su uspostavljena zadužile za posao standardizovanja, bitno je da su u članstvu i one jedinice koje su isključivo potekle iz privatnog sektora i ostale u njemu, a uspostavljene su nacionalnim partnerstvima industrijskih udruženja.¹⁰¹ Osobenost delovanja ISO je što omogućava postizanje opšte saglasnosti (konsenzusa) o rešenjima koja istovremeno zadovoljavaju zahteve i poslovnog sveta i obuhvatnije potrebe društva.¹⁰²

Tako je ovakvoj nevladinoj organizaciji ISO, takođe nevladina organizacija ICANN prepustila donošenje odluke o zahtevu privremenih ustanova Kosova za dodelu oznake vlastitog Internet domena.¹⁰³ Odluku o ispunjenosti uslova ISO je doneo saglasno standardu ISO3166-1. Ovaj standard utvrđuje koje se jedinice kvalifikuju za poštanske brojeve, oznake novčanih jedinica, i ostale oznake. Abhazija, Transdnjestrovlje, Somalilend i Južna Osetija već su 23. septembra 2008. godine uvršćene na popis budućih primalaca oznaka u Sistemu imena domena (Domain Name System – DNS). Nijedan od tih podnosilaca nije nastao bez nasilja kao ni Kosovo. Tako je sistem imena domena (DNS) postao jedan od znakova državnosti, a činjenica je da imena domena u ovom sistemu dodeljuju dva nedržavna delatnika.¹⁰⁴

Nije ICANN jedini primerak preduzetnika neteritorijalne, nedržavne globalne vladavine. Kada globalna tržišta prihvate novčanu jedinicu jedne države kao vlastitu radi se, takođe, o obliku nedržavne globalne vladavine.¹⁰⁵ Sjedinjene Američke Države nisu imale neposrednu nadležnost nad tim što su dolar kao njihovu novčanu preuzimali za zakonito sredstvo plaćanja pored mreža kriminalaca i globalnih trgovaca i prodavaca nafte i nezavisne države poput Paname (od 1904), Ekvadora (2000), Istočnog Timora (2000) i El Salvadora (2001).¹⁰⁶ Dolar je, na primer, postao sredstvo plaćanja 1959. godine na tada od Ujedinjenog Kraljevstva još uvek zavisnim Britanskim devičanskim ostrvima, a 1973. godine i Turskim i Kaiko ostrvima.¹⁰⁷ Dodatno je dolar sredstvo plaćanja u mnogim ratom razrovanim društvima, od Avganistana,

101 *Isto.*

102 *Isto.*

103 Jurgen Brauer, Robert Haywood, “Non-state Sovereign Entrepreneurs and Non-territorial Sovereign Organizations”, *nav. izd.*, p. 10.

104 *Isto.*, p. 11.

105 *Isto.*, p. 12, fn. 20.

106 *Isto.*

107 *Isto.*

preko Kambodže do Urugvaja, kao i u turističkim odredištima širom sveta. Male države koje nisu članice Evropske unije poput Vatikana, Monaka i San Marina uzele su evro kao svoju novčanu jedinicu zbog platnih unija sa državama članicama EU, dok su Andora, Crna Gora i Kosovo evro jednostrano usvojile kao „svoju” novčanu jedinicu.¹⁰⁸

Pažljiviji pregled postojećih preduzetnika nadržavne globalne vladavine koji poseduju određeni stepen suverene moći umnožice broj primeraka. Mada se neki neće složiti da je Vindous (*Windows*) operativni sistem preduzeća Majkrosoft (*Microsoft*) suštinski nadržavni, suvereni, standard globalne vladavine,¹⁰⁹ ne treba prevideti da ga je ovo preduzeće nametnulo uspevši da zaustavi neometani radi s piratskim kopijama ovog operativnog sistema u Kini.¹¹⁰ Osim toga, isto preduzeće je isposlovalo da tela koja postavljaju globalne standarde proglase različite verzije Vindousa (*Windows*) globalnim standardom. Ovaj ishod smatra se značajnim jer tela koja su takve odluke donela nisu državna, niti pripadaju udruženim državama, odnosno međuvladinim organizacijama, organizacijama koje su zajedno napravile vlade suverenih teritorijalnih država.¹¹¹

Mada je još uvek uveliko neshvaćena praksa da se nadržavni delatnici prihvataju sastavljanja globalnih normi, postavljanja standarda i pravljenje pravila koja su i samouređujuća i samonamećuća što sve zajedno jeste njihovo upuštanje u nadržavnu suverenu globalnu vladavinu,¹¹² još više je neshvaćeno da u njihovom sporazumnom upravljačkom preduzetništvu leži odgovor ko danas čini diplomatiju održivom jer se poduhvata njenog upražnjavanja.

Pitanje zašto organizacije poput ICANN-a nisu nevladine organizacije (*non-governmental organizations* – NGOs) nego su neteritorijalne suverene organizacije (*non-territorial sovereign organizations* – NSOs) zahteva, u svođenju obavljenog razmatranja, obrazloženi zaključak. Utemeljni odgovor pružili su Brauer i Hejvud. Njihov ključni uvid je da su nevladine organizacije podvedene pod državu i podvrgnute su njoj, ili su pak podređene višedržavnim (međuvladinim organizacijama).¹¹³ Neteritorijalne suverene organizacije uveliko nadmašuju po nadležnostima nevladine organizacije.

108 *Isto.*

109 *Isto*, p. 12.

110 *Isto*, p. 12, fn. 21.

111 *Isto*, p. 12.

112 *Isto.*

113 *Isto.*

Nevladine organizacije niti su nadležne za pravljenje pravila, niti poseduju vrhovnu vlast.¹¹⁴ Neosporno je da i Amnesti Internešnel (*Amnesty International*) i Grinpis (*Greenpace*) jesu uticajni delatnici globalnog građanskog društva. Međutim, nepobitno je i da za razliku od neteritorijalnih suverenih organizacija (*non-territorial sovereign organizations* – NSOs) one nemaju legitimni izvor iz koga mogu izvoditi vlastito pravljenje pravila, niti uživati merodavnost za provođenje pravila pošto u svom predmetnom domenu nemaju vrhovnu vlast.¹¹⁵ Važno je, ipak, slično obeležje da su i nevladine organizacije (NGOs) i neteritorijalne suverene organizacije (NSOs) neteritorijalne i prekogranične.

Posledično dolazi i neizbežna logička prerada sistematike organizacija, i to na način na koji su je izveli Braueru i Hejvudu,¹¹⁶ a olakšava razumevanje da je diplomatija danas održiva jer je praksa sporazumnog opštenja i udruženog upravljanja brojnih preduzetnika vladavine, a ne samo teritorijalnih suverena, odnosno nacionalnih država i njihovih zajedničkih organizacija. Zato je jedan od bitnih zaključaka u razumevanju održivosti diplomatije danas usredsređeno razumevanje promenjene strukture njenih delatnika i preduzetnika, među kojima je i predložena Brauerova i Hejvudova. Ona se može smatrati povoljnim početkom razvijanja razumevanja odvijajućeg strukturiranja današnje održivosti diplomatije preduzetništvom brojnih delatnika zainteresovanih za sporazumno udruženo uređivanje i upravljanje životom u svetu u kome kolaju „problemi bez pasoša”. Stoga podnetim Brauerovim i Hejvudovim sređivanjem činilaca strukture organizacija današnjeg diplomatskog delovanja zaključujemo izloženu analizu održivosti diplomatije danas.

Strukturu organizacije današnje održive diplomatije čine delovanja narednih njenih preduzetnika, sledstveno predlogu Brauera i Hejvuda:

Prvo, državnih organizacija (teritorijalnih ili omeđenih organizacija); jedinične organizacije države (jedne ili svih država); višedržavne organizacije (poput Evropske unije – EU, Afričke unije – AU, Međunarodne organizacije za civilno vazduhoplovstvo /*International Civil Aviation Organization* – ICAO/; Međunarodne unije za telekomunikacije /*International Telecommunications Union* – ITU/; Svetske trgovinske organizacije /*World Trade Organization* – WTO),

114 *Isto.*

115 *Isto.*

116 *Isto.*

Drugo, neteritorijalnih organizacija (nedržavnih ili neomeđenih); neteritorijalnih nesuverenih organizacija (ranije nazivane nevladinim organizacijama); organizacija građanskog društva (na primer Grinpis /*Greenpeace*/); organizacija trgovačkog društva (na primer, Međunarodnog udruženja avio prevoznika /*International Air Transport Association – IATA*/, Svetskog putničkog i turističkog saveta /*World Travel and Tourism Council – WTTC*),

Treće, nedržavnih suverenih organizacija (*non-state sovereign organizations – NSOs*); suverenih organizacija građanskog društva (poput Pokreta međunarodnog komiteta Crvenog krsta i Crvenog polumeseca, Međunarodnog olimpijskog komiteta, Međunarodnog saveza udruženja fudbala /*Fédération Internationale de Football Association – FIFA*/); suverenih organizacija trgovinskog društva (kao što su ICANN, ISO).¹¹⁷

LITERATURA

1. Annan, Kofi A., “Problems without Passports”, *New Perspectives Quarterly*, vol. 27, no. 3 (Internet: http://www.digitalnpq.org/global_service/nobel%20laureates/09-16-02.html 09/10/ 2010).
2. Hocking, Brian, *Beyond Diplomatic “Newness” and “Decline”: The Development of Catalytic Diplomacy*, DPDSP, no. 10, University of Leicester, Leicester, U.K, 1995.
3. Brunkhorst, Hauke, “Globalising Democracy without a State: Weak Public, Strong Public, Global Constitutionalism”, *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 31, no. 3, 2002, pp. 675-690.
4. Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Macmillan, London, 1977.
5. Callières, François de, *De la manière de négocier avec les souverains: De l'utilité des Negotiations, du choix des Ambassadeurs & des Envoyez, & des qualitez necessaires pour réüssir dans ces emplois*, La Compagnie, Amsterdam, 1716.
6. Cambon, Jules, *Le diplomate*, Hachette, Paris, 1926.
7. Costas M. Constantinou, James Der Derian (eds.), *Sustainable Diplomacies*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010
8. Cross, Mai'a K. Davis, *The European Diplomatic Corps: Diplomats and International Cooperation from Westphalia to Maastricht*, Palgrave Macmillan, Basingstoke / New York, 2007.

117 *Isto*, p. 12.

9. Dartnell, Michael, “Weapons of Mass Instruction: Web Activism and the Transformation of Global Security”, *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 32, no. 3, 2003, pp. 477–499.
10. Finnemore, Martha, *The Purpose of Intervention*, Cornell University Press, New York, 2003.
11. Haass, Richard N., *The Reluctant Sheriff: The United States After the Cold War*, Council on Foreign Relations Press / Brookings Institution Press, New York, NY / Washington, DC, 1997.
12. Haufler, Virginia, “International Diplomacy and the Privatization of Conflict Prevention”, *International Studies Perspectives*, vol. 5, no. 2, 2004, pp. 158–163.
13. Hemmati, Minu *Multi-stakeholder Processes for Governance and Sustainability: Beyond Deadlock and Conflict*, Earthscan, London, 2002.
14. Henrikson, Alan, “Diplomacy for the 21st Century: Re-Crafting the Old Guild”, in *Current Issues in International Diplomacy and Foreign Policy* (eds.) Colin Jennings, Nicholas Hopkinson, vol. 1, Wilton Park, Wilton Park, UK, 1999, pp. 5–47.
15. Henrikson, Alan K., “Diplomacy for the Twenty-first Century: ‘Re-crafting’ the Old Guild”, *Wilton Park Paper*, Wilton Park, UK, 1998.
16. Hocking, Brian, “Changing the terms of trade policy making: from the ‘club’ to the multistakeholder model”, *World Trade Review*, vol. 3, no. 1, 2004, pp. 3–26.
17. Hocking, Brian, “Privatizing Diplomacy”, *International Studies Perspectives*, vol. 5, no. 2, 2004, pp. 147–152.
18. Hooghe Liesbet, Marks Gary, *Multi-level Governance and European Integration*, Rowman and Littlefield, Lanham, 2001.
19. Jay, Michael, “Foreign Policy and the Diplomat: The End of the Affair?”, *FCO*, July 27, 2006, Internet: <http://www.fco.gov.uk/27/05/2007>.
20. Johnstone, Ian, “US-UN Relations after Iraq: The End of the World (Order) as We Know It?”, *European Journal of International Law*, vol. 15, no. 4, 2004, pp. 813–838.
21. Jørgensen, Knud E., (ed.), *Reflective Approaches to European Governance*, Macmillan, Basingstoke, 1997.
22. Keene, Edward, *Beyond the Anarchical Society*, Cambridge University Press, New York, 2002.
23. Kennan, George F., “Diplomacy without Diplomats”, *Foreign Affairs*, vol. 76, no. 5, 1997, pp. 198–212.
24. Lloyd, Lorna, “Diplomats: A Breed Apart or Anyone Goes? The Question of Political Appointees as Heads of Mission?”, *Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association*. Town & Country Resort and Convention Center. San Diego, California, USA, March 22, 2006, Internet: http://www.allacademic.com/meta/p99311_index.html 15/12/2009.

25. Marks, Gary, Hooghe Liesbet, Blank Kermit, “European Integration from the 1980s: State-Centric versus Multi-Level Governance”, *Journal of Common Market Studies*, vol. 34, no. 3, 1996, pp. 341-378.
26. Mazlish, Bruce, Nayan Chanda, Kenneth Weisbrode (eds.), *The Paradox of a Global USA*, Stanford University Press, Stanford, CA, 2007.
27. Mcdonald, Patrick J., *The Invisible Hand of Peace: Capitalism, The War Machine, and International Relations Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
28. Parks, Lisa, Shanti Kumar (eds.), *Planet TV: A Global Television Reader*, New York University Press, New York, 2003.
29. Pecquet, Antoine, *Discours sur l’art de négociier*, Nyon, Paris, 1737.
30. Richelieu, Cardinal Duc de [1639], *Testament politique*, Bibliothèque de Philosophie politique et juridique: Textes et Documents, Université de Caen, Centre de Philosophie politique et juridique, Caen, 1985.
31. Riddell-Dixon, Elizabeth, “Democratizing Canadian Foreign Policy? NGO Participation for the Copenhagen Summit for Social Development and the Beijing Conference on Women”, *Canadian Foreign Policy*, vol. 11, no. 3, 2004, pp. 99–118.
32. Rosato, Sebastian, “The Flawed Logic of Democratic Peace Theory”, *American Political Science Review*, vol. 97, no. 4, 2003, pp. 585–602.
33. Rosenau, James N., “‘Fragmenegrative’ Challenges to National Security”, *Understanding U.S. Strategy: A Reader* (ed.) Terry Heyns, National Defense University, Washington, DC, 1983, pp. 65–82.
34. Rosenau, James N. “New Dimensions of Security: The Interaction of Globalizing and Localizing Dynamics”, *Security Dialogue*, vol. 25, no. 3, 1994, pp. 255-282.
35. Rosenau, James N., *Distant Proximities: Dynamics Beyond Globalization*, Princeton University Press, Princeton, 2003.
36. Roxborough, Ian, “Weary Titan, Assertive Hegemon: Military Strategy, Globalization and U.S. Preponderance”, *The Paradox of a Global USA* (eds.) Bruce Mazlish, Nayan Chanda, Kenneth Weisbrode, Stanford University Press, Stanford CA, 2007, pp. 122–147.
37. Rubin, James P., “Stumbling into War”, *Foreign Affairs* (September/October) 2003, pp. 46–66.
38. Satow, Sir Ernest, *A Guide to Diplomatic Practice* (2nd rev. edn.), Longmans, Green & Co, London & New York, vols. I, II, 1922.
39. Sharp, Paul, “For Diplomacy: Representation and the Study of International Relations”, *International Studies Review*, vol. 1, no. 1, 1999, pp. 33–57.
40. Sharp, Paul, *Diplomatic Theory of International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge / New York, 2009.

41. Sharp, Paul, Geoffrey Wiseman (eds.) *The Diplomatic Corps as an Institution of International Society*, Palgrave Macmillan, Basingstoke / New York, 2007.
42. Simpson, Gerry, *Great Powers and Outlaw States*, Cambridge University Press, New York, 2004.
43. Stefanović-Štambuk, Jelica, *Diplomatija u međunarodnim odnosima*, Fakultet političkih nauka / Čigoja štampa, Beograd, 2008.
44. Stefanović-Štambuk, Jelica, „Teorijski i istraživački problemi međunarodnih studija: slučajevi evropske integracije i diplomatije”, *Politička revija*, god. 7, br. 4, 2008, str. 1183-1208.
45. Stefanović-Štambuk, Jelica, „Regioni u ‘starom’ i ‘novom’ regionalizmu: uspostavljanje novog ‘nivoa analize’ svetske politike”, *Srpska politička misao*, god. 25, br. 3, 2009, str. 103-133.
46. Stefanović-Štambuk, Jelica, „Predviđanja težišnih pravaca međunarodnih odnosa posle globalne krize”, *Srpska politička misao*, god. 28, br. 2, 2010, str. 297-333.
47. Stefanović-Štambuk, Jelica. „Održivost: uporište preuređivanja diplomatske teorije”, *Godišnjak FPN*, br. 4, 2010 (u štampi).
48. Wendt, Alexander, “The State as Person in International Theory”, *Review of International Studies*, vol. 30, no. 2, 2004, pp. 289-316.
49. Wicquefort, Abraham de [1681], *L’Ambassadeur et ses Fonctions*, Pierre Marteau, Cologne, 1690.

Prof. dr Jelica STEFANOVIĆ-ŠTAMBUK

DIPLOMACY: IS IT STILL SUSTAINABLE?

ABSTRACT

Providing the answer to chosen research question on sustainability of diplomacy today is guided by the leading assumption that state is not the sole owner of diplomacy. Relying on ordered existing construction of theoretically and empirically gathered evidence that from its beginnings diplomacy has belonged to every social person and every society the first part of the analysis is used for summing up the indicators and findings why diplomacy could not be enlisted as one of “extinct species”, nor the state for that matter as one of its territorially sovereign entrepreneur. The account of theoretically produced body of knowledge on conditions of sustainable diplomacy is given in the second part. The focus in the third part is on the ongoing turn in understanding of diplomacy. It is growingly realized that its real lair is every social personality and all human societies (historic and geographic). This lair is now theoretically revisited. There are two most visible cognitive results gained. These are

the concepts of social entrepreneurship and social power. Concluding remarks are taken for presenting exemplary diplomatic action of one among several of nowadays agile non-territorial sovereigns who by being entrepreneurial in global governance by agreement makes diplomacy sustainable. In wrapping up not only the finding that under existing conditions new forms of diplomatic action of different civil and commercial society entrepreneurs as non-territorial sovereigns make diplomacy sustainable is underlined, but also that it entails the change in entrenched thinking on organisational structure of assenting governance of global affairs.

Key words: diplomacy, diplomatic theory, governance, social entrepreneurship, social power, state, international organization, non-territorial sovereigns, nongovernmental organizations, Internet governance.

MULTILATERALNI TRGOVINSKI SISTEM I REGIONALNE EKONOMSKE INTEGRACIJE

APSTRAKT

Posljednjih godina regionalni trgovinski sporazumi postaju značajna karakteristika multilateralnog trgovinskog sistema i važan instrument trgovinske politike zemalja članica Svjetske trgovinske organizacije. Povećavajući trgovinu i priliv stranih investicija i uključujući zemlje u razvoju u svjetsku ekonomiju, regionalne integracije mogu imati važnu ulogu u promovisanju trgovine i jačanju ekonomskog razvoja. Mnogi regionalni sporazumi su dali značajan doprinos ekonomskom blagostanju kao i političkoj stabilnosti. Međutim, širenje regionalnih trgovinskih sporazuma i razvoj složene mreže preferencijalne trgovine, nazvane “spaghetti bowl” fenomen, vode skretanju trgovine što umanjuje ekonomsku efikasnost. S obzirom na to da je regionalizam nova realnost, multilateralni sistem se tome mora prilagoditi. Pravila Svjetske trgovinske organizacije mogu i trebaju biti promijenjena kako bi obezbijedila da regionalni sporazumi budu dizajnirani i primijenjeni tako da dopunjavaju multilateralni proces, a ne da ga podrivaju. Korak naprijed u tom pravcu je razvoj Akcionog plana o regionalizmu Svjetske trgovinske organizacije.

Ključne riječi: regionalni trgovinski sporazumi, multilateralni trgovinski sistem, Svjetska trgovinska organizacija.

UVODNE NAPOMENE

Regionalizacija svjetske privrede snažno obilježava sadašnju epohu. Mnogi istraživači argumentuju da se proces globalizacije odvija prvenstveno regionalno. U posljednjih deset godina prisutan je snažan trend porasta broja regionalnih trgovinskih sporazuma širom svijeta a naročito

1 Biljana Savić, viši stručni saradnik u Glavnoj banci RS, Centralne banke BiH, e-mail adresa: bsavic@bl.cbbh.ba

u Zapadnoj Hemisferi i Azijsko-Pacifičkom regionu. Postoji trend rasta broja među-regionalnih sporazuma i trend ka uspostavljanju bar dva izražena čvorišna sistema unutar multilateralnog trgovinskog sistema. Jedan sistem čini EU kao središte, drugi konstelacija sporazuma koje promovišu SAD, a s obzirom na novu regionalnu aktivnost Japana u nastajanju je i treće čvorište regionalnih trgovinskih sporazuma (Regional Trade Agreements – RTAs). U posljednjoj deceniji snažno je porastao broj investicija između između EU, Japana i SAD. Procesi ekonomske integracije dešavaju se između ova tri najrazvijenija regiona („trijade”) zbog čega se prije može govoriti o trijadizaciji, a ne o globalizaciji svjetske privrede.

REGIONALNE EKONOMSKE INTEGRACIJE

Regionalne ekonomske integracije nastaju procesom pojačanog povezivanja dvije ili više nacionalnih privreda u jedno ekonomsko-političko područje u kojem se smanjuju prepreke i povećava slobodno kretanje ljudi, robe i kapitala. Motivi za nastajanje integracije su: korišćenje efekata ekonomije obima, povećanje blagostanja, sigurnost stanovništva, povećanje proizvodnosti i efikasnosti, a uslovi koji vode njihovom nastajanju su savremena tehnologija, mobilnost proizvodnih faktora, roba i usluga, savremeni komunikacijski sistemi itd. Regionalne integracije imaju različite institucionalne oblike, od najjednostavnijih do najsloženijih. Najniži oblik regionalne integracije je *sporazum o preferencijalnoj trgovini*, kojim se ugovornice sporazumijevaju da u međusobnoj trgovini primijenuju niže carinske stope od onih koje se primijenuju na uvoz iz ostalih ili „trećih zemalja” *Parcijalna ili nepotpuna carinska unija* je sporazum zemalja kojim one zadržavaju inicijalne carinske stope, a prema svim ostalim zemljama uvode zajedničku carinsku tarifu. Zona slobodne trgovine (Free Trade Area – FTA) podrazumijeva bescarinsku trgovinu između zemalja članica pri čemu svaka zemlja članica samostalno određuje carine na uvoz iz zemalja nečlanica ovog sporazuma. *Carinska unija* je sporazum između zemalja o ukidanju carina u međusobnoj trgovini i uvođenju zajedničke carinske tarife prema trećim zemljama. Efekti stvaranja carinske unije se vremenom iscrpljuju i zato regionalna integracija teži sve višim oblicima. *Zajedničko tržište* podrazumijeva sporazum zemalja kojim se, pored carinske unije, obezbjeđuje i sloboda kretanja faktora proizvodnje i zajednička politika spoljnoekonomskih odnosa. Najuspješniji primjer zajedničkog tržišta je EU. *Nepotpuna ili djelimična ekonomska unija* podrazumijeva sporazum zemalja, kojim zajedničko tržište prati i harmonizacija fiskalne, monetarne, industrijske, regionalne, transportne i

drugih oblasti ekonomske politike. *Potpuna ili kompletna ekonomska unija* nastaje sporazumom zemalja da kreiraju zajednički novac, da vode jedinstvenu ekonomsku politiku i da obrazuju nadnacionalne institucije sa nadnacionalnim ovlaštenjima i predstavlja posljednji korak ka punoj ekonomskoj integraciji.

Grafikon 1. Značajnije regionalne ekonomske integracije u svijetu

Izvor: WTO.

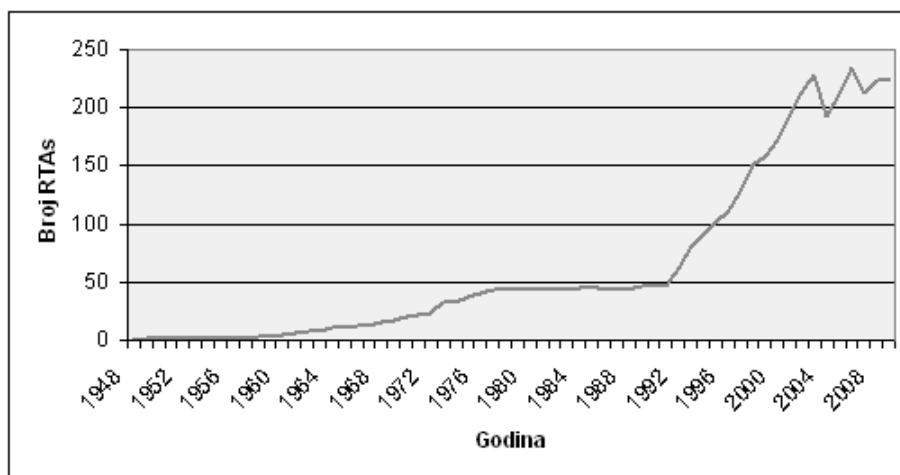
U periodu od 1948. do 1994. godine u GATT-u je registrovano 124 RTAs, koji su obuhvatali trgovinu robom, što znači da je godišnji prosjek RTAs prijavljenih GATT-u bio samo 3. Zanimljiv je podatak da su danas na snazi ostala samo 36 RTAs, što je posljedica evolucije samih sporazuma (konsolidacija u šire grupacije ili produbljivanje integracije). Od osnivanja Svjetske trgovinske organizacije (World Trade Organisation – WTO) prijavljeno je dodatnih 240 RTAs koji se odnose na trgovinu robom i uslugama, tako da je godišnji prosjek prijavljenih RTAs za WTO godine mnogo veći i iznosi 20. U vremenu od osnivanja GATT-a do februara 2010. godine, GATT/WTO ukupno su prijavljena 462 regionalna trgovinska sporazuma. Od toga 345 RTAs je prijavljeno pod čl. XXIV GATT-a, 31 pod klauzulom Enabling i 86 pod čl. V GATS-a, a na snazi su 271 RTAs. Predviđa se da će se broj RTAs povećati na 400 ukoliko u toku 2010. godine budu primijenjeni sporazumi koji su potpisani, ali nisu još stupili na snagu; RTAs o kojima se trenutno pregovara, kao i oni koji su u fazi predlaganja.²

Strah da se Urugvajaska runda pregovora neće uspješno okončati dao je dodatni podsticaj porastu broja RTAs 1990-ih godina. Tako je u periodu od 1990.

² http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm 20/07/2010.

do 1994. godine zaključeno 26 novih sporazuma u Zapadnoj hemisferi.³ Međutim, i nakon uspješnog zaključenja Urugvajске runde nastavljen je snažno rastući trend broja RTAs. Problemi u ostvarivanju ciljeva Doha Razvojne Agende dali su dodatni podsticaj članicama WTO da se opredjeljuju na zaključivanje RTAs. Skoro sve WTO članice učestvuju bar u jednom trgovinskom sporazumu, a neke od njih čak u dvadesetak ili više. Samo u periodu od januara 2005. godine do decembra 2006. godine registrovano je 55 novih sporazuma. Od ukupnog broja regionalnih trgovinskih sporazuma prijavljenih u GATT/WTO, u periodu od 1948. godine do 15. septembra 2008. godine, na snazi su 223 regionalna trgovinska sporazuma, što ilustruje grafikon 2.

Grafikon 2. Regionalni trgovinski sporazumi na snazi, 2008. godine

Izvor: WTO, http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/summary_e.xls 21/07/2010.

GLAVNI TRENDOVI I KARAKTERISTIKE SADAŠNJEG REGIONALIZMA

U literaturi postoji saglasnost oko toga da se sadašnji regionalizam koga nazivaju „treći talas regionalizma” ili „novi regionalizam”, bitno razlikuje od regionalizma 1960-ih godina. Regionalizam 1960-ih i 1970-ih godina je obično uključivao zemlje sličnog nivoa razvoja, iz geografske blizine i s fokusom na

3 Radovan Kovačević, „Tranzicija i trgovinska politika”, Institut za spoljnu trgovinu, Beograd 2001, str. 167.

liberalizaciju robne trgovine kroz smanjivanje carina i mjera na granicama između članica. Regionalizam je bio bazično koncipiran kao instrument nacionalne razvojne politike s obzirom da je bio orijentisan na prevazilaženje ograničenosti veličine tržišta.

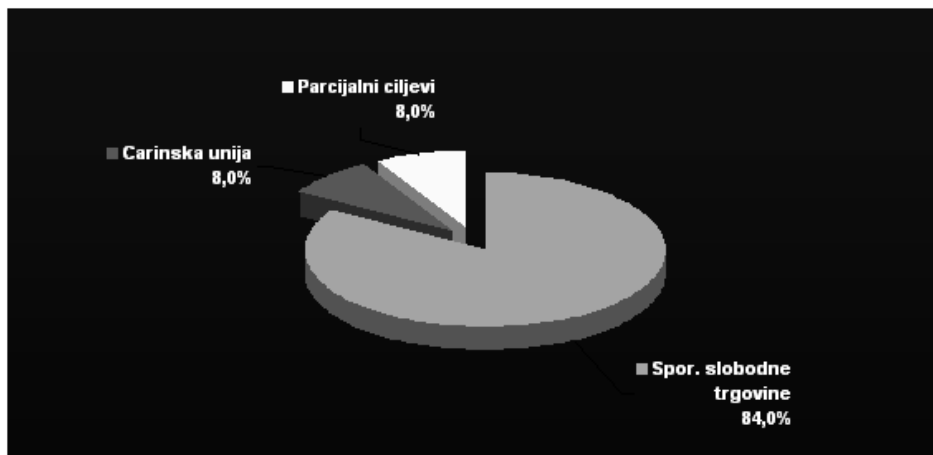
Danas to više nije tako; regionalizam nije više koncipiran kao instrument kome je primarna uloga da podržava nacionalne razvojne strategije i politike, već sami sporazumi predstavljaju razvojnu opciju koja unapređuje konkurentnost i efektivno uključivanje u međunarodnu ekonomiju radi uvećanja dobrobiti za sve njihove članice. RTAs danas karakteriše rastući nivo sofisticiranosti, kao inovativnosti i geografske neuslovljenosti u pogledu izbora partnera. Većina zemalja bira preferencijalne partnere izvan regionalnih granica, tako da je broj među-regionalnih sporazuma u stalnom porastu (trgovinski sporazum između Čilea i Republike Koreje, SAD sa Singapurom i Vijetnamom, pregovori Japana i Meksika itd.).

Prema podacima WTO, u strukturi regionalnih trgovinskih sporazuma, koji su na snazi samo 12% čine među-regionalni sporazumi; taj se udio kod sporazuma koji su potpisani i u fazi su pregovaranja povećao na 43%, te kod sporazuma koji su u fazi predlaganja na 52%. Sa izuzetkom Evrope, gdje EU predstavlja okosnicu regionalizacije, u svim ostalim regionima prisutan je rastući trend među-regionalnih sporazuma. Geopolitička slika RTAs pokazuje rastući broj sporazuma između razvijenih i zemalja u razvoju (North-South RTAs), kao i porast broja sporazuma između zemalja u razvoju (South-South RTAs). Regionalni i subregionalni sporazumi između ZUR doprinijeli su unapređenju saradnje između ovih zemalja. Ne računajući sporazume između ekonomija u tranziciji, najveći broj regionalnih sporazuma je zaključen između razvijenih zemalja i ZUR, a zatim slijede sporazumi zaključeni između samih ZUR. Od ukupnog broja RTAs registrovanih do decembra 2006. godine, koji obuhvataju trgovinu robom 27% čine Sjever-Jug sporazumi, a 25% Jug-Jug sporazumi. Istovremeno, 44% ukupnog broja sporazuma prijavljenih za trgovinu uslugama odnosi se na Sjever-Jug, a 33% na Jug-Jug sporazume.⁴

Rastući trend ovih sporazuma dovodi do povećanja zabrinutosti zbog posljedica koje mogu imati na razvojne mogućnosti ZUR i mogućih efekata skretanja trgovine na treće zemlje. Prema tipu zaključenog sporazuma, svi regionalni trgovinski sporazumi se mogu kategorizovati u sporazume slobodne trgovine, carinske unije i sporazume sa parcijalnim ciljevima.

4 Roberto Fiorentino, Luis Verdeja, Christelle Toqueboeuf, *“The Changing Landscape of Regional Trade Agreements: 2006 Update”*, op. cit., pp. 9–10.

Grafikon 3. Regionalni trgovinski sporazumi na snazi prema tipu sporazuma (decembar 2006)

Izvor: Roberto Fiorentino, Luis Verdeja, Christelle Toqueboeuf, “*The Changing Landscape of Regional Trade Agreements: 2006 Update*”, WTO, Geneva 2007, p. 6.

U 2006. godini 84% svih RTAs koji su na snazi predstavljali su sporazumi o slobodnoj trgovini (Free Trade Agreements – FTAs), što upućuje na zaključak da FTAs najbolje odražavaju potrebe i ciljeve trgovinske politike zemalja. Ostalih 16% RTAs su carinske unije (8%) i sporazumi sa parcijalnim ciljevima (8%).⁵ Danas samo 10% sporazuma koji su na snazi odnosi se na carinske unije, a ostalih 90% na sporazume oslobodnoj trgovini i sporazume sa parcijalnim ciljevima.⁶

U strukturi RTAs koji su potpisani, u procesu su pregovaranja i predloženi, prevladavaju zone slobodne trgovine sa čak 92%, zatim slijede sporazumi s parcijalnim ciljevima 7%, te carinske unije sa samo 1%, što ilustruje grafikon 4.

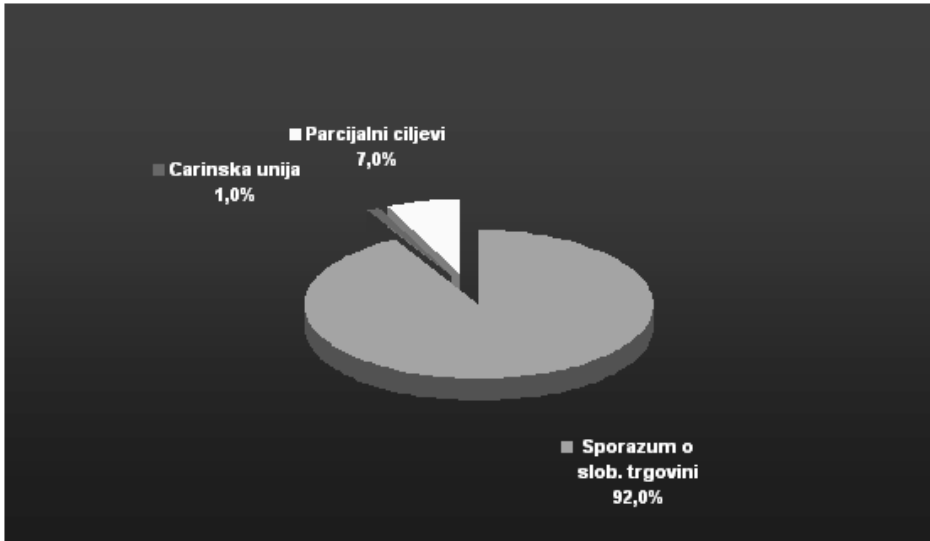
Upoređivanjem podataka iz grafikona 3. i 4., uočava se da se u strukturi RTAs prema tipu sporazuma, povećalo učešće sporazuma o slobodnoj trgovini na račun carinskih unija.⁷ Postoji više razloga koji dovode do toga da zemlje preferiraju zone slobodne trgovine u odnosu na carinske unije, a najvažniji je

5 Ibid., p. 6.

6 http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm/21/07/2010.

7 Fiorentino Roberto, Verdeja Luis, Toqueboeuf Christelle, “*The Changing Landscape of Regional Trade Agreements: 2006 Update*”, Discussion Paper No 12, WTO, Geneva 2007, pp. 6–8.

Grafikon 4. Regionalni trgovinski sporazumi – potpisani, u pregovaranju i predloženi prema tipu sporazuma (decembar 2006)

Izvor: Roberto Fiorentino, Luis Verdeja, Christelle Toqueboeuf, “*The Changing Landscape of Regional Trade Agreements: 2006 Update*”, op. cit., p. 6.

činjenica da ZST omogućavaju svojim članicama da vode sopstvenu trgovinsku politiku prema trećim zemljama (na primjer NAFTA). S druge strane, carinske unije podrazumijevaju gubitak autonomije nad dijelom nacionalnih trgovinskih politika članica, uspostavljanje zajedničke vanjske carine i harmonizaciju vanjske trgovinske politike. Za sve zemlje članice u okviru CU postoji zajednička spoljnotrgovinska politika (na primjer Mercosur). U pogledu konfiguracije RTAs prisutan je trend rasta broja bilateralnih sporazuma. Prema podacima WTO iz decembra 2006. godine, bilateralni sporazumi čine 80% svih RTAs koji su na snazi; 94% koji su potpisani i u fazi su pregovaranja, te čak 100% RTAs koji su u fazi predlaganja.⁸

Značajno obilježje sadašnje regionalizacije je pojavljivanje atipičnih konfiguracija regionalnih trgovinskih sporazuma. Sve je izraženiji porast broja bilateralnih sporazuma u kojima su obe strane RTAs. Ti među-blokovski sporazumi (“bloc-to-bloc”) nose nove izazove i još više komplikuju ocjenjivanje

8 Ibid., p. 8.

kompatibilnosti sporazuma sa članom XXIV GATT-a, posebno kada se radi o RTAs između dvije carinske unije. Takve inicijative predstavljaju pregovori između Mercosura i EU, CARICOM-CACM, SACU-SADC, Mercosur – Andean Community itd. Analize ovih pregovora ukazuju na izuzetnu složenost koja tokom pregovaranja prati pokušaje usklađivanja pozicija između grupa sa različitim setom pravila. Kada je riječ o nekim regionalnim inicijativama ovi sporazumi mogu biti posmatrani kao poželjan mehanizam koji vodi ka progresivnoj multilateralizaciji regionalizma, što bi mogao biti slučaj sa Afričkom unijom, koja uključuje različite podregionalne sporazume.

WTO I REGIONALNI TRGOVINSKI SPORAZUMI

Kontroverzni su stavovi o kompatibilnosti regionalnih trgovinskih sporazuma sa sistemom multilateralne trgovine. Pristalice regionalizma smatraju ih kompatibilnim sa multilateralnim trgovinskim sistemom i mišljenja su da član XXIV GATT / WTO eksplicitno dozvoljava postojanje regionalnih sporazuma. Pri tome, sporazum mora obuhvatiti skoro cjelokupnu trgovinu sa svim zemljama članicama WTO; zona slobodne trgovine se mora uspostaviti do određenog datuma, a najkasnije deset godina od datuma stvaranja regionalne integracije i nije dozvoljeno podizanje novih prepreka na trgovinu sa zemljama koje nisu članice integracije.⁹

Finger (Michael Finger) smatra da su mnoga mišljenja u literaturi, koja traže jačanje discipline u ovoj oblasti pogrešno protumačena, jer se ne uzima u obzir političko-ekonomska stvarnost. S jedne strane, politički ciljevi jačaju želju zemalja da pristupe regionalnim sporazumima, što je teško urediti, a s druge strane postoji podsticaj zemljama koje su izvan sporazuma da brane svoja pregovaračka prava pristupa tržištima zemalja članica, postignuta kroz multilateralne runde pregovora. Najsnažniji instrument za smanjenje diskriminacije bi bila pažljiva analiza efekata preferencijalnih trgovinskih sporazuma, što će pomoći da se motiviše zemlje za buduća smanjenja vanjskih carina zemalja članica. Pred ove sporazume postavlja se zahtjev da olakšaju trgovinu unutar regije, ali da pri tome ne postavljaju barijere drugim članicama WTO, koje nisu članice određene regionalne integracije. Posebna pažnja u istraživanjima treba da bude posvećena posljedicama koje sporazumi mogu imati na sistem prava i obaveza koje je propisala WTO. Fingerova analiza navodi na zaključak da su GATT/WTO pravila koja pomažu da se dostigne dogovorena

9 Radovan Kovačević, „Tranzicija i trgovinska politika”, Beograd 2001, str. 156.

liberalizacija trgovine mnogo efikasnija nego pravila koja pokušavaju da propišu liberalizaciju. Glavni pokretač WTO je reciprocitet i članovi imaju snažnu podršku da brane pregovaračke koncesije tržišnog pristupa.¹⁰

Efekti i neto koristi od integracije mjere se saldod stvaranja trgovine (trade creation) između zemalja članica i efekata skretanja ili gubitka tokova trgovine (trade diversion) sa trećim zemljama. Do stvaranja trgovine dolazi kada domaću proizvodnju zamjenjuje uvoz iz zemlje članice datog sporazuma, u kojoj se dati proizvod proizvodi uz niže troškove. Do skretanja trgovine dolazi kada se uvoz iz zemlje sa nižim troškovima koja je izvan regionalnog trgovinskog sporazuma, zamjenjuje uvozom iz zemlje sa višim troškovima, koja se nalazi u okviru regionalnog trgovinskog sporazuma. Stvaranje trgovine povećava blagostanje zemalja članica i pri tome ne nanosi gubitke zemljama nečlanicama. Na suprot tome, skretanje trgovine stvara troškove kako za zemlju izvoznicu izvan regionalnog sporazuma, kojoj će se smanjiti izvoz, tako i za zemlju uvoznicu u okviru regionalnog sporazuma.

Efekat stvaranja trgovine i efekat skretanja trgovine objasnio je još 1950. godine kanadski ekonomista, Jakob Viner. Globalno posmatrano, skretanje trgovine predstavlja neefikasnu upotrebu resursa. Koristi od stvaranja trgovine umanjene za gubitke od skretanja trgovine predstavljaju statičke koristi od ekonomske integracije. Dinamičke koristi od ekonomske integracije su mnogo značajnije. Ekonomska integracija stvara dinamičke koristi ukoliko dovodi do ekonomije obima, brzih tehnoloških promjena i mobilnosti faktora proizvodnje na zajedničkom, širem tržištu.

Za većinu zemalja regionalni trgovinski sporazumi postaju glavni instrument trgovinske politike, što u mnogim slučajevima dovodi do pomjeranja resursa sa multilateralnih trgovinskih ciljeva ka preferencijalnim sporazumima. Većina novih sporazuma uključuje liberalizaciju trgovine uslugama. Mnogi savremeni RTAs obuhvataju liberalizaciju i harmonizaciju mnogo širih oblasti od tradicionalnih trgovinskih pitanja, kao što su carine i kvote i predstavljaju primjere „duboke integracije”.¹¹ Ti RTAs uključuju trgovinska pitanja koja su inkorporirana u multilateralni trgovinski sistem u Tokio i Urugvajskoj rundi, kao što su usluge, javne nabavke, pravo na intelektualnu svojinu, sanitarne i fitosanitarne oblasti i tehničke prepreke trgovini. Osim toga, neki noviji RTAs

10 Bernard Hoekman, “*Economic development and WTO after Doha*”, WB, Washington DC 2002, pp. 22–23.

11 Robert Z. Lawrence, “*Regionalism, Multilateralism and Deeper Integration*”, Washington DC, Brookings Institution 1996, p. 18.

pokrivaju i oblasti, koje su bar djelimično uspostavljene u okviru Doha Razvojne agende. U WTO kontekstu te se oblasti vezuju za Singapurska pitanja, jer se o njima diskutovalo na Ministarskoj konferenciji WTO u Singapuru, 1996. godine, i uključuju transparentnost u javnim nabavkama, trgovinske olakšice, investicije i konkurenciju. Iako mnoga od ovih pitanja predstavljaju ključne elemente modernih RTAs, WTO daje veoma malo smjernica o tome koji će tip angažovanja u RTAs biti kompatibilan sa WTO obavezama. U oblasti trgovine robom i uslugama, odredbe WTO – član XXIV GATT-a, član V GATS-a i *Enabling klauzula*, jasno navode šta se traži u pogledu liberalizacije od strane potpisnica sporazuma, te između potpisnica sporazuma i trećih strana. Ove mjere služe da zaštite integritet multilateralnog trgovinskog sistema time što zabranjuju članicama sporazuma da teret prilagođavanja prebace na treće strane.

Međutim, za mnoga regulatorna pitanja trgovinske politike, kao što je pravo intelektualne svojine i javne nabavke, ne postoje jasne WTO odrednice u pogledu upravljanja RTAs. Ekonomski uticaj koji ti „duboki” regionalni sporazumi imaju na multilateralni trgovinski sistem je složen i nedovoljno poznat. Takođe se postavlja pitanje kompatibilnosti različitog regulatornog okvira, odnosno ono što je WTO (1995) nazvala institucionalna komplementarnost. Ukoliko RTAs kreiraju različita regulatorna pravila koja olakšavaju razvoj novih disciplina na multilateralnom nivou onda su RTAs kamen izgradnje multilateralnog trgovinskog sistema i obrnuto, ako sprečavaju razvoj novih disciplina, onda su prepreke multilateralnom trgovinskom sistemu. RTAs, mogu olakšati ili obrnuto sprečavati razvoj novih WTO mjera. Brojni analitičari smatraju da RTAs predstavljaju glavnu prijetnju WTO i multilateralnom sistemu kojim ona upravlja. U izvještaju za 2005. godine navodi se da su RTAs jedan od važnijih izazova s kojima se WTO suočava i da oni zbog svoje skale i preferencijalne trgovine sa ZUR dovode do toga da MFN postaje “Least Favoured Nation”. Profesor Jagdish Bhagwati smatra da RTAs predstavljaju „kamen spoticanja” slobodne trgovine. Bhagwati ističe da umnožavanje RTAs dovodi do slabljenja multilateralizma kroz ograničavanje privilegije MFN samo na članice sporazuma. Pored toga, trgovina se dodatno komplikuje čak i između članica zahtjevom domaćeg sadržaja i pravilima porijekla robe. Time RTAs stvaraju proizvodnu mrežu zemalja koja nije konzistentna sa principom ekonomske efikasnosti. Tu pojavu unakrsne preferencijalne trgovine, gdje proizvodi koji ulaze u jednu zemlju i imaju različit tretman u zavisnosti od njihovog porijekla, Bhagwati je nazvao “Spaghetti-bowl” fenomen.¹²

12 Pandey Sanjay, “*Spaghetti Bowl Phenomenon and Crucification of Multilateralism: Task ahead for WTO*”, Amity Law School, Working Paper Series 78, India, December 2006, pp. 2–7.

WTO ima zadatak da obezbijedi da se stvaranje i implementacija RTAs odvija na način koji neće dovesti do podrivanja multilateralnog sistema nego će ga dopunjavati. Zbog toga je u februaru 1996. godine formiran Komitet za regionalne trgovinske sporazume WTO (Committee on Regional Trade Agreements – *CRTA*). Komitet ima zadatak da utvrđuje da li su regionalne grupacije konzistentne sa WTO pravilima, kakvo dejstvo mogu imati na multilateralni trgovinski sistem i kakve mogu biti relacije između regionalnog i multilateralnog uređenja. Prije nego što je Doha runda suspendovana, u okviru Pregovaračke grupe o pravilima (Negotiating Group on Rules), postignut je dogovor o „mehanizmu transparentnosti” RTAs i usvojen je Nacrt odluke o mehanizmu transparentnosti za RTAs (Draft Decision on Transparency Mechanism for Regional Trade Agreements) u julu 2006. godine. Potpisnici sporazuma će dostavljati WTO informacije o pokrivenosti, carinskim koncesijama, pravilima porijekla i uvoznoj statistici. Paskal Lami smatra da napredovanje u pogledu mehanizma transparentnosti predstavlja važan korak u pravcu kretanja ka tome da „regionalni trgovinski sporazumi postanu „kamen izgradnje a ne kamen spoticanja svjetske trgovine”.¹³ Prilikom otvaranja Konferencije, „Multilateralizacija regionalizma”, 10. septembra 2007. godine u Ženevi, naglasio je da poenta nije u tome da se raspravlja da li je regionalizam dobar ili loš već u tome da se utvrdi „na koji način RTAs djeluju i kakve imaju posljedice na otvaranje trgovine i stvaranje novih ekonomskih mogućnosti i to kako u pogledu regionalne trgovine Sjever-Jug tako i u pogledu trgovine Jug-Jug”.¹⁴

ZAKLJUČAK

Regionalni trgovinski sporazumi su po samoj prirodi diskriminatorni, jer su dizajnirani s ciljem da omoguće prednosti zemljama potpisnicima, čime se narušava osnovni princip multilateralnog trgovinskog sistema o nediskriminaciji učesnika u trgovini, poznat kao princip najpovlaštenije nacije. Efekti regionalnih ekonomskih integracija na globalnu trgovinsku liberalizaciju i ekonomski rast su veoma složeni i u mnogim aspektima nedovoljno razjašnjeni. U zavisnosti od načina kreiranja sporazuma, ove integracije mogu

13 Ian Townsend, “*The WTO Doha Development Round: where next for world trade?*” Research Paper 06/43 2006, House of Common Library, London, p. 38.

14 Pascal Lamy: “*Proliferation of regional trade agreements ‘breeding concern’*”, 10 September 2007, WTO News:speeches-DG, Internet: <http://www.wto.org/English/news/18/07/2010>.

podrivati multilateralni trgovinski sistem ukoliko nanose štetu trgovinskim interesima ostalih zemalja. Međutim, omogućavajući svojim članicama da pregovaraju o pitanjima i oblastima koje nisu još uključene u pregovorima u okviru WTO, regionalni trgovinski sporazumi mogu i podržavati multilateralni trgovinski sistem. U okviru regionalnih integracija pregovaralo se o pitanjima usluga, intelektualne svojine, investicija, standarda zaštite životne okoline i politike konkurencije prije nego što su ovo postale teme diskusija u okviru WTO. Zbog toga je neophodno sistematski pratiti načina na koji su regionalni trgovinski sporazumi dizajnirani i utvrđivati interese i snage koje mogu usmjeriti trgovinske relacije u pravcu multilateralizma. U tom smislu značajan je i prijedlog da WTO treba da razvije Akcioni plan o regionalizmu.¹⁵ Potrebno je izvršiti značajne promjene WTO pravila kako bi ona bila u mogućnosti da odgovori na realnost „novog regionalizma” i da se kreativno i konstruktivno angažuje u njegovom usmjeravanju ka multilateralizmu.

LITERATURA

1. Bhagwati Jagdish, “*Rechaping the WTO*”, Far Eastern Economic Review, Jan/Feb 2005.
2. Baldwin Richard, “Multilateralising regionalism: The WTO’s next challenge,” 29 February 2008, Internet: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/959/26/07/2010>.
3. Fiorentino Roberto, Verdeja Luis, Toqueboeuf Christelle, “*The Changing Landscape of Regional Trade Agreements: 2006 Update*”, Discussion Paper No 12, WTO, Geneva 2007.
4. Hoekman Bernard, “Economic development and WTO after Doha”, WB, Washington DC 2002.
5. Kovačević Radovan, „*Tranzicija i trgovinska politika*”, Institut za spoljnu trgovinu, Beograd 2001.
6. Lamy Pascal, “*Proliferation of regional trade agreements ‘breeding concern’*”, 10 September 2007, WTO News:speeches-DG, Internet: <http://www.wto.org/English/news/18/07/2010>.
7. Lawrence Robert Z., “*Regionalism, Multilateralism and Deeper Integration*”, Washington DC. Brookings Institution, 1996.
8. Majluf Luis Abugattas, “Swimming in the Spaghetti bowl: Challenges for Developing Countries under the New Regionalism”, UN Study Series No 27, 2004.

15 Baldwin Richard, “Multilateralising regionalism: The WTO’s next challenge”, 29 February 2008, p. 3. Internet: <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/959/26/07/2010>.

9. Melot Jaime de, “*Regionalism and Developing Countries*”, *Journal of World Trade* 41(2) 2006.
10. Pandey Sanjay, “*Spaghetti Bowl Phenomenon and crucification of Multilateralism: Task ahead for WTO*“, Amity Law School, Working Paper Series 78, India, December 2006.
11. Townsend Ian, “*The WTO Doha Development Round: where next for world trade?*”, Research Paper 06/43, House of Common Library, London 2006.
12. UN, Conseil Economique et Sociale, “*Multilatéralisme et régionalisme dans une ère nouvelle: une interaction permanente*”, Bangkok 2004.
13. UNCTAD, Trade and Development Report, “*The ‘New Regionalism’ and North-South Trade Agreements*”, New York and Geneva 2007.
14. WTO Public Forum 2006, “*What WTO for the XXIst Century*“, Geneva 2007.
15. WTO Public Forum 2008, “*Trading into the Future*“, Geneva 2009.
16. Internet: http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/summary_e.xls 21/07/2010.

Biljana SAVIĆ

**MULTILATERAL TRADING SYSTEM
AND REGIONAL ECONOMIC INTEGRATIONS**

ABSTRACT

Development in recent years suggests that Regional Trade Agreements have become a very prominent feature of the Multilateral Trading System and an important trade policy instrument for WTO Members. Regional agreements can play an important role in promoting trade and in fostering economic development by increasing trade and FDI flows, and by integrating developing countries into the world economy. However, the proliferation of regional agreements and the development of complex network of preferential trade relations known as the “spaghetti bowl” phenomenon leads to trade diversion which reduce economic efficiency. There is the need to multilateralize regionalism. WTO rules could and should be modified to ensure that regional agreements are designed and implemented so to complement the multilateral process and not to undermine it. A step forward in that direction would be a developing a WTO Action Plan on Regionalism.

Key words: Regional Trade Agreements, Multilateral Trading System, World Trade Organization.

ZAPADNI BALKAN U PROJEKCIJI „TURSKE STRATEŠKE VIZIJE“

APSTRAKT

U Turskoj su u toku promene na unutrašnjem i spoljnopolitičkom planu. Dovedeno je u pitanje sekularno ustrojstvo turske države. Usledio je proces revitalizacije i afirmacije islamske tradicije Turske. Izrađen je državni projekat „Turska strateška vizija 2023“. Projekat predviđa povećanje moći Turske od regionalne sile ka globalnom akteru. To zahteva radikalne promene spoljne politike. Pored islamskog faktora, planovi Turske zasnovani su na geopolitičkoj poziciji Turske, koja sebe vidi kao najveće čvorište energetskih tokova i kao buduće središte tri kontinenta: Afrike, Azije i Evrope. Jedan od koraka na putu promena predstavlja proces desekuritizacije i sekuritizacije koji uvodi revitalizaciju verskog faktora. Radikalne promene turske spoljne politike prema svetu uključuju i Zapadni Balkan kao jedan od prioriteta bliskog okruženja.

Ključne reči: Turska strateška vizija, turski projekat „Strateška dubina“, Turska i Zapadni Balkan, saradnja Turske i Srbije

UVOD

Tursku danas karakteriše težnja za modernizacijom i moći. Ona je najveća i najmoćnija zemlja u neposrednom okruženju Balkana i posrednom okruženju Srbije u prostornom (780.580 km²), demografskom (76,8 miliona stanovnika), ekonomskom (bruto nacionalni

1 Dr Nevenka Jeftić-Šarčević, naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politika i privredu, Beograd, e-mail adresa: jeftic@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta „Srbija i savremeni svet: perspektive i putevi učvršćivanja spoljnopolitičkog, bezbednosnog i spoljnoekonomskog položaja Srbije u savremenim procesima u međunarodnoj zajednici“, Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, ev. br. 149002D, 2006–2010.

proizvod 608 milijardi dolara) i vojnom domenu. Više od 70% stanovništva je urbanizovano.²

Početak 21. veka obeležen je ubrzanim ekonomskim usponom Turske. Od 2002. do 2007. godine rast ekonomske moći iznosio je 6% godišnje. Relativno stabilne političke prilike učinile su Tursku atraktivnom i sigurnom za direktne strane investitore. Direktne strane investicije u Tursku iznosile su 2008. godine 18,3 milijarde dolara. Usled globalne ekonomske krize opala su strana ulaganja tako da se za 2010. godinu procenjuju na oko 10 milijardi i porast ekonomske moći do 3.5%.³

Turska sebe vidi kao najveću vojnu silu u regionu, ali ne samo Turska: „O Turskoj pre svega treba znati dve stvari: ima snažnu ekonomiju koja raste velikom brzinom i u regionu ima daleko najjače vojne snage. Turska je 500 godina vodila glavnu reč u islamskom svetu, da bi se posle Prvog svetskog rata povukla u sebe. Sada se vraća u stanje u kojem je nekada bila“.⁴

Obnova i modernizacija Turske, uključujući i obnovu ekonomske i vojne moći nakon raspada 600 godina trajanja Otomanskog carstva, neposredno je povezana sa delom i vizijom Mustafe Kemala poznatog sa počasnim nazivom „Ataturk“ (otac Turske). Međutim naziv je više od počasti. Mustafa Kemal je za svoje zasluge za Tursku proglašen i za nacionalnog heroja. On je, poput ruskog cara Petra Velikog u odnosu na Rusiju, nastojao da usmeri novu reformisanu tursku državu prema prosvetenoj Evropi i Evropi uopšte, stavljajući azijsko okruženje Turske u drugi plan. Mustafa Kemal je korenito reformisao tursku državu, osnovao republičko društveno uređenje i uspostavio demokratski višestranački sistem. On je prvi predsednik Republike Turske. Od samog osnivanja moderne Turske i tokom celog 20. veka ključnu ulogu u očuvanju reformisanog turskog društva imala je vojska. A da bi to očuvala snažna vojna struktura osposobljena je da se suprostavi i dalje prisutnim nostalgičnim osećanjima prema prošlosti i nastojanjima da se ona opet povrate. Od tada do danas tursko društvo i turska država zadržali su republikanska demokratska načela koja je uveo Mustafa Kemal-Ataturk i u velikoj meri ta načela dogradili i ojačali.

Tokom vekovne vladavine Otomanskog carstva Turska je ostavila duboke kulturne tragove na Balkanu. U odnosu na prethodno doba ostali su svojevrsni

2 Internet: <http://news.bbc.co.uk>, 10.04.2010.

3 Isto.

4 Džordž Fridman, *Narednih stotinu godina*, Internet: <http://www.standard.rs>, 20.05.2010.

segmenti pogleda na svet, određeni običaji koji su i danas prisutni, a posebno religiozne promene odnosno islamska religija i s time povezana osećanja. Balkan je pre dolaska Turaka bio isključivi domen hrišćanstva a od njihovog dolaska postao prostor susreta i suživota, ali i sukoba, hrišćanstva i islama odnosno multikulturni prostor različitih religija, naroda i većim delom 20. veka različitih društvenih ubeđenja i uređenja nastalih balkanskih država. Kao trajno obeležje turske vladavine ostao je i geografski naziv jugoistočnog dela Evrope: poluostrvo „Balkan“. Poluostrvo je dobilo ime po planinama koje se prostiru od centralne Bugarske do istočne Srbije. Naziv „Balkan“ je turska reč u značenju „lanac šumovitih planina“.⁵

Današnja „Turska je vrlo moćna što je bitno u međunarodnim odnosima.“⁶ Vojna i ukupna moć Turske značajna je po sebi ali takođe i u savezništvu sa NATO alijansom. Članstvo u NATO-u uvećava moć i i uticaj Turske, ali je obavezuje da se usklađuje prema normama tog vojnog saveza. Kao mnoge zemlje danas i Turska se nalazi u unutrašnjim preispitivanjima, konsolidacijama i traženjem dodatnih i novih perspektiva sopstvene unutrašnje i spoljne politike. Paralelno sa ekonomskim reformama i povećanjem ekonomske moći, Turska u sebi traži, kako izgleda, nalazi i dodatne duhovne potencijale na putu ka većoj regionalnoj sili i iznad toga.

Šta je za Tursku Zapadni Balkan?

Balkan i Balkansko poluostrvo su ustaljeni geografski pojmovi. Pojam „Balkan“ je u međuvremenu nakon raspada turskog carstva od geografskog evoluirao u politički pojam: balkanizacija u smislu političkih podela i usitnjavanja država; Balkan – bure baruta; itd. Od početka 21. veka pojam „Balkan“ diferenciran je u geopolitički pojam. Nastali su novi nazivi političke prirode: Zapadni i Istočni Balkan. Pojam 'Južni Balkan', koji bi podrazumevao Grčku, nije u upotrebi verovatno zato što je Grčka konsolidovan prostor EU i NATO-a.

Geopolitički pojam 'Zapadni Balkan' danas ima više značenja. Jedno značenje u diferenciranoj političkoj percepciji EU obuhvata sve geografske prostore tog dela Balkana osim Slovenije: Srbiju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Albaniju, Makedoniju i čas otvoreno čas prećutno

5 *Encarta World English Dictionary*, Internet: <http://www.websitation.org>, 05.04.2010.

6 Cunet Yenigun, *Turkey's Role on solving of Balkan Issues*, u: *International Balkan Congress Socioeconomic Cooperation and Development in the Balkan*, Istanbul – Nisan 2010, p. 420.

Kosovo zbog pet zemalja EU koje ga nisu priznale. Evropska Banka za obnovu i razvoj vidi Zapadni Balkan identično Evropskoj uniji.

U političkoj percepciji Turske Zapadni Balkan je politički i strateški još uvek neintegrisani i rovti, po različitim pitanjima međusobno kontradiktoran prostor, koji obuhvata: Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju, Albaniju i od Turske priznatu samoproglašenu državu Kosovo. Na Balkan, a posebno Zapadni Balkan naročito je fokusirana spoljna politika Turske, ali ne samo spoljna politika, o čemu će biti reči u nastavku.⁷

Veze Turska – Balkan

„Turska je balkanska zemlja“ u geografskom, istorijskom i kulturnom pogledu. Zbog toga je za Tursku Balkan jedan od najvažniji regiona.⁸ To znači da Turska ima u vidu Balkan kao jedan region u svom okruženju, koji po značaju nije iznad drugih važnih regiona. Turska posebno vidi bliske veze sa Balkanom u socijalnom, kulturnom i naročito demografskom pogledu. Turska se tu, između ostalog, poziva na migracije Turaka krajem 19. veka, usled, kako stoji u *Final Declaration*: „promena i povlačenja Otomanskog carstva“. Oko sedam miliona Turaka je tom prilikom migriralo sa Balkana u Anadoliju, koji još uvek održavaju intenzivne i bliske odnose sa svojom rodbinom u balkanskim zemljama.⁹ Dodatne migracije Turaka sa Balkana u Tursku usledile su krajem 80-ih godina 20. veka iz Bugarske (prema turskim podacima oko 300.000), za vreme jugoslovenskog sukoba 1991–1995. godine i za vreme bombardovanja Srbije 1999. godine.

Značaj Balkana za Tursku zasnovan je takođe u političkom i ekonomskom kontekstu i odnosu Turska-Evropa. Balkan je za Tursku „prolaz ka Evropi“ (*the gate to Europe*), jer preko Balkana vode saobraćajnice u evropske zemlje. Mir i stabilnost među balkanskim zemljama zbog toga je vrlo značajan za bezbednost Turske kao balkanske zemlje i za kontinuirani ekonomski i politički razvoj odnosa sa Evropom.

U odnosu na Balkan, uprkos jednostranom pristupu u jugoslovenskom sukobu i bombardovanju Srbije, Turska sebe vidi u ulozi prijatelja posebno

7 *Declaration – 2nd International Balkan Congress*, Internet: <http://www.tasam.org/Final>, 21.06.2010.

8 *Declaration, 2nd International Balkan Congress "Socioeconomic Cooperation and Development in the Balkans"*, April 24-26, 2009, Internet: <http://www.tasam.org/Final>, 21.06.2010.

9 Isto.

zemalja Zapadnog Balkana i moćnog stabilizirajućeg faktora Balkana kao regionalne sile koja ima i gradi potrebne potencijale za postizanje svojih namera. Tu ulogu na Balkanu Turska u značajnoj meri zasniva na istorijskoj i kulturnoj povezanosti sa regionom kao i sa namerama političkog posredovanja i jačanja uticaja u tom prostoru. Da poseduje takve potencijale Turska je to delom pokazala time što je, uprkos svemu što se dogodilo u nedavnoj prošlosti (jednostran pristup u sukobima) opet uspostavila i razvija dobre odnose sa svim zemljama Zapadnog Balkana uključujući i Srbiju. Krajem 2009. godine turski predsednik Abdulah Gul posetio je Srbiju. Tom posetom pokrenuta je međudržavna saradnja na političkom, ekonomskom i kulturnom planu. Dogovorena je praksa jednomesečnih sastanaka ministara spoljnih poslova Srbije, Bosne i Hercegovine i Turske.¹⁰

Istorijske veze Turske i Balkana duge su oko pet vekova. One imaju svoju dubinu, premda se različito kritički ocenjuju. Srpska historiografija Otomansku vladavinu prikazuje kao ropstvo – turska suprotno. O tome piše turski autor Emruhan Yalcin povodom sklapanja vojnog pakta između Jugoslavije i članica NATO-a Grčke i Turske 1953. godine (Balkanski pakt), kada je Jugoslavija bila ugrožena od strane SSSR-a: „Otomanska imperija donela je regionu stabilnost i jedinstvo i otud poboljšala životni standard naroda u regionu i obezbedila zaštitu od spoljnih osvajača.“¹¹

Za razliku od protivrečnih istorijskih određenosti karaktera Otomanske vladavine u Srbiji, u narodu su prisutna pomešana osećanja na ta vremena koja su manifestna u izreci „pusto tursko“ u značenju prema smislu – dobro tursko doba. Ova izreka još je prisutna posebno u nekim delovima juga i istoka Srbije.

Verovatno najbližu ocenu realnosti vladavine Otomanske imperije na Balkanu izrekao je ambasador Turske u Beogradu Ahmet Suha Umar sledećim rečima: „To se zasnivalo na uspostavljanju hegemonije na ovim prostorima.“¹²

Turska spoljna politika

Nova turska spoljna politika i standardna turska spoljna politika, koje su obe na snazi, mogu se okarakterisati kao dupla strategija. Obe komponente turske spoljne politike su međusobno povezane sa još uvek delimično nepromenjenim

10 Internet: <http://www.standard.rs/http://www.nin.co.rs> ; 10.04.2010.

11 Staff Col. Dr. Emruhan Yalcin, *The developments after the Second world war and their effects on the turkish foreign policy and on the Balkan*, u: Zbornik radova: *Balkanski pakt 1953/1954*, Institut za strategijska istraživanja – Odeljenje za vojnu istoriju, Beograd 2008, s. 29.

12 Internet: <http://www.standard.rs/http://www.nin.co.rs>, 10.04.2010.

spoljnopolitičkim ciljevima tako da se može govoriti o Klasičnoj i Novoj spoljnoj politici Turske. Kao celina turska spoljna politika manifestuje se dvosmerno ili kroz dvokomponentni koncept. Klasična turska spoljna politika je dobro poznati spoljnopolitički projekat Turske. Nova spoljna politike Turske je, međutim, više od spoljne politike. Ona se može okarakterisati kao državni projekt objedinjene unutrašnje i spoljne politike Turske.

Klasična turska spoljna politika je od kraja Drugog svetskog rata skoro u potpunosti usmerena prema Evropi. Balkan, posebno Zapadni Balkan i Srbija predstavljali su do skoro samo turski koridor ka Evropi. Premda je samo mali deo Turske u Evropi na Balkanu (oko 3%), Turska u koncepciji klasične spoljne politike vidi sebe kao evropsku zemlju skoro u svim domenima. Turska je malo gde prisutna u kontinentalnim strukturama Azije, a svugde u strukturama evropskog kontinenta. Ona je član svih evropskih sportskih organizacija i sportskih takmičenja. Sa evropske platforme ona nastupa na globalnom sportskom planu. To će verovatno tako ostati i ubuduće jer azijski kontinent za Tursku ne predstavlja značajan sportski izazov.

Turska sebe vidi od Drugog svetskog rata kao evropsku zemlju i na političkom evropskom planu. Ona je prva zemlja, koja je nakon i pored deset zemalja osnivača, postala član Saveta Evrope 1949. godine. Godine 1961. Turska je takođe bila osnivački član Organizacije za Ekonomsku Kooperaciju i Razvoj (OECD – *Organisation for Economic Cooperation and Development*). Od 1992. godine Turska je pridruženi član Zapadno-Evropske unije i njezinog dela Zapadna Evropa (*Western Europe*) sa ogrankom Zapadno-evropske i druge evropske grupe (WEOG – *Western European and Other Groups*) pri Ujedinjenim nacijama.¹³

U samoodređenju Turske kao evropske države uklapa se i njezina namera i plan za članstvo u Evropskoj uniji. Taj plan Turske je, pored proklamovanja Nove spoljne politike, i dalje jedan od prioriteta koji su eksplicirani u novije vreme u kontekstu drugih ili dodatnih projekata Turske.

Pripadnost Zapadu i Evropi Turska je manifestovala takođe ulaskom u Severoatlantski vojni savez NATO 1952. godine. Turska je još 1959. godine podnela zahtev za pridruženo članstvo u Evropskoj Ekonomskoj Zajednici (EEZ), a 1963. godine potpisan je sporazum o formiranju asocijacije između Republike Turske i Evropske Ekonomske Zajednice poznat pod nazivom „Ankarski sporazum“.

Upornost Turske kao evropske zemlje za članstvo u Evropskoj uniji pokazuju konstantna decenijska usmerenje i upornosti da ih ostvari. Nastojanja

13 Internet, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3432.htm>, 04.03.2010.

su rezultirala podnošenjem zahteva za puno članstvo 1987. godine. Uprkos mnogim urgencijama, Evropska unija (Evropska komisija) je tek 1989. godine odgovorila Turskoj potvrđujući da se pristupi realizaciji, ali je zahtev odložen za povoljnije vreme uz obrazloženje i ukazivanjem na: stanje turske ekonomske i političke situacije, rasčišćavanjem odnosa sa Grčkom i konflikta sa Kiprom (zauzimanje severnog dela tog ostrva i priznanje nezavisnosti „Severnog Kipra“). Navedeni problemi stvaraju nepovoljan ambijent za otpočinjanje pregovora – glasilo je obrazloženje Evropske komisije. To stanovište potvrđeno je ponovo na Evropskom Savetu u Luksemburgu 1997. godine.

To je bilo vreme kada su razgovori o pristupu Evropskoj uniji započeti sa istočnoevropskim zemljama i Republikom Kipar, a geopolitički prostor i pojam „Zapadni Balkan“ još nije postojao ili je bio u nastanku. Taj region Evrope još se nalazio u konfliktnoj fazi. Ni Turska ni Evropska unije nisu ga posmatrale kao celinu nega kao parcijalne i međusobno suprotstavljene delove bivše SFR Jugoslavije.

Upornost Turske za članstvo najzad je iskazano napretkom kada je Evropski savet u Helsinkija prihvatio načelo da Evropska unija prizna Turska kao kandidata na jednakoj osnovi sa drugim zemljama. Priznanje Turskoj jednakosti u kandidaturi za članstvo u Evropskoj uniji imalo je, kako se ispostavilo, samo formalni karakter. Godine 2002. usledio je na Evropskom savetu u Kopenhagenu sledeći korak u odnosima Turska – Evropska unija. Te godine na Evropskom savetu je odlučeno: „Evropska unija bi otpočela pregovore sa Turskom bez odlaganja ako Evropski savet na zasedanju 2004. godine, na osnovu izveštaja i preporuka Komisije, ustanovi da Turska ispunjava političke kriterije iz Kopenhagena.“ Evropska komisija je preporučila da bi pregovori sa Turskom mogli početi 2005. godine, ali je pri tome dodala različite mere predostrožnosti imajući u vidu protivljenje nekih zemalja unije turskom članstvu. Kipar je ostao glavna prepreka u pregovorima povezan sa sporim i nedovoljnim unutrašnjim reformama u Turskoj.¹⁴ Usledila su obećanja Turske da će ispuniti tražene uslove a, pregovori o pristupu Evropskoj uniji odloženi su najpre do 2013. potom do 2021. godine.

14 Više o tome u: Rana Deep Islam, *The Accession of Turkey to the European Union - Security Implications for Transatlantic Relations*, u: *DIASAnalyse*, Nr.[29], [Mai 2008], Düsseldorf, Mai 2008, Herausgeber Düsseldorf Institut für Außen- und Sicherheitspolitik e.V. c/o Juristische Fakultät der Heinrich-Heine-Universität, Universitätsstraße 1 D-40225 Düsseldorf, www.dias-online.org, Internet: http://www.dias-online.org/fileadmin/templates/downloads/DIAS_Analysen/DIAS-Analyse-29_05.2008.pdf, 26.06.2010.

U Novoj spoljnoj politici Turske ostala je orijentacija i usmerenost Turske prema članstvu u Evropskoj uniji, ali ovaj put u saradnji sa novoformiranim geopolitičkom prostorom Zapadnog Balkana. Međutim, u kontekstu Nove spoljne politike Turske ostaje pitanje, da li je Turska i dalje intenzivno i nepokolebljivo usmerena članstvu u uniji ili je otkrila nove prioritete.

Nova turska spoljna politika, za razliku od 'klasične', ima široke dimenzije, počev od regionalnih, kontinentalnih, interkontinentalnih i globalnih dometa. To se može zaključiti iz objavljenih iskaza turski državnika, dokumenata i komentara.

Nova turska spoljna politika je komponenta inoviranog državnog projekta Turske. Pod pokroviteljstvom turskog Predsedništva izrađen je, povodom predstojeće 100-godišnjice Republike Turske, projekat pod nazivom „Turska strateška vizija 2023“ (*Turkey's Strategic Vision 2023*). U prezentaciji tog dokumenta, između ostalog, piše: „Određeni značajan napredak mora biti ostvaren u sledećih 14 godina. Ostvarenje određenih ciljeva u oba domena: u domenu spoljne politike i u domenu politike uopšte, ekonomije, tehnologije i socijalno-kulturne sfere – moguće je postići putem implementacije strategija koje su fokusirane na viziju i ciljeve, isključujući smetnje i postizući punu koordinaciju među svim institucijama. Sa tog stanovišta dalje mi vidimo da Turska može biti prestižan akter na međunarodnom planu samo ako je dovoljno moćna da ostvari svoje ciljeve“. U daljoj prezentaciji „Strateške vizije...“ ističu se ciljevi Turske da se razvije u „globalnog aktera“ (*global actor*) koji poštuje ljudska prava i razvija visoki životni standard.¹⁵

Zaključuje se da je Nova turska spoljna politika zasnovana je na „Turskoj strateškoj viziji 2023“ i inkorporirana je u opšti državni projekat. Da bi se pokrenula Nova spoljna politika, projekat predviđa značajne društvene – sistemske reforme odnosno značajan preobražaj na unutrašnjem i spoljnopolitičkom planu i prelaz od konflikata ka kooperaciji u spoljnopolitičkim aktivnostima. Prelaz predviđa tj. obuhvata najpre neposredno i posredno okruženje Turske, u koje je uključen Balkan, posebno Zapadni Balkan.

Desekuritizacija i Nova spoljna politika

Razvijen od eksperata i intelektualaca različitih profila – projekat najpre predviđa na unutrašnjem planu deblokadu određenih postojećih napetosti radi jačanja unutrašnje kohezije društva i pokretanja Nove spoljne politike. Projekat

15 *Turkey's Strategic Vision 2023, 2nd Draft Document of TSV2023*, Internet: <http://www.tsv2023.org>, 18.05.2010.

se odnosi na pitanja i probleme desekuritizacije i sekuritizacije. Pojmovi desekuritizacija – sekuritizacija (engl. *security, securitization*: bezbednost) označavaju deblokiranje i označavanje bezbednosnih elemenata ili faktora koji su tako determinisani. Desekuritizacija, prema tome, znači uklanjanje elemenata koji su prethodno važili kao bezbednosni rizici. U Turskoj to se odnosi prvenstveno na deblokadu verskog faktora koji je prethodno označen kao bezbednosni rizik i bio sputavan. U konkretnom slučaju to se odnosi na preispitivanje liste bezbednosnih zabrana.

Pre prelaska na proces desekuritizacije u Turskoj sledi osvrt na malo poznatu teoriju sekuritizacije odnosno desekuritizacije. Teorija polazi od toga da bezbednost nije formirana objektivna i materijalna stvar, nego „govorni akt“ (*speech act*). Objasnjenja su dali Bulent Aras and Rabia Karakaya Polat u tekstu: *From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran*.¹⁶ Sigurnosni ili bezbednosni problem je ono što društvene elite objave da je tako tj, da je sigurnosni problem.¹⁷ Prema navedenom stanovištu, bezbednost ili sigurnost (*security*) se podrazumeva kao „socijalno konstruisani koncept“,¹⁸ koji se prezentuje kao egzistencijalna pretnja koja zahteva vanredne mere izvan granica redovnih političkih procedura.

Takav koncept, da bi odgovarao svim situacijama, zahteva ipak dopunu kada se odnosi i primenjuje u nekom specifičnom slučaju u kome je bezbednosni problem situiran. Dopuna je deskriptivno izneta: „Sekuritizaciju je bolje shvatiti kao pragmatičnu praksu koja se pojavljuje unutar i kao deo konfiguracije okolnosti, uključujući kontekst, psihološke dispozicije auditorijuma i moć koju odašiljač i primalac unose u interakciju“.¹⁹

Socijalni ili društveni kontekst sekuritizacije i desekuritizacije u odnosu na tursku spoljnu politiku, na promene i prilagođavanja ipak nije moguće potpuno objasniti navedenim teorijskim konstruktima zbog toga što iskazuju uzak obuhvat. Pomenuti turski autori se u tome pozivaju i na teoretičara Majkla

16 Bulent Aras and Rabia Karakaya Polat, *From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran*. U: *Security Dialogue*. Published by SAGE 2008; Internet, <http://www.sagepublications.com>, 09.04.2010.

17 Weaver Ole, *Securitization and Desecuritization*. U: *On Security*; ed. Ronnie Lipschutz, New York 1995, Columbia University Press, p. 47.

18 Bulent Aras and Rabia Karakaya Polat, *From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran*. U: *Security Dialogue*. Published by SAGE 2008; Internet, <http://www.sagepublications.com>, 09.04.2010.

19 Balsacq Thierry, *The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context*. U: *European Journal of International Relations* 11(2), pp. 171-201, p. 172.

Vilijamsa koji smatra da je sekuritizacija jedan proces akumulirane moći u kome participiraju različiti kapaciteti aktera da bi se uspostavili društveno delotvorni zahtevi u pogledu opasnosti.²⁰

Teorija desekuritizacije i sekuritizacije u slučaju Turske

Autori Bulent i Polat najviše se pozivaju na teorijski model „igre moći“ (*power game*). Majkl Vilijams oblast sekuritizacije navodi kao 'igra' (koja se odvija) između birokratije odnosno vojne i političke elite u Turskoj i koja je zasnovana na uzajamnom nepoverenju. Obe elite više od jednog veka deluju u uverenju da je jedna nezavisno od druge jedina odgovorna za održavanje reda i modernizaciju Turske. Autori zaključuju da je nepoverenje deo državne tradicije i političke kulture zemlje. Predstavljanje političkih tema kao suštinskih opasnosti sprečavalo je nastanak i razvoj zdrave javne diskusije. Javnost je zastrašivana da je sekularni karakter države u opasnosti i mogla je iskazati svoj stav samo u uličnim protestima kao što je to bilo 2007. godine, kada je stotine hiljada demonstranata u većim turskim gradovima ustalo protiv vlasti odnosno vojne elite.

Jednu od suštinskih tema desekuritizacije u Turskoj opisuje i turski pisac nobelovac (2006) Orhan Pamuk u savremenom romanu „Sneg“: „Reče da je 'svojevremeno' bio osuđen po članu 163, jer je širio ideju uspostavljanja državnog poretka utemeljenog na religiji i da je zbog toga pobjegao u Nemačku“.²¹ Ceo roman Orhana Pamuka prožet je napetostima i težnjom za artikulacijom verskog-islamskog karaktera turskog društva odnosno traženjem desekuritizacije zabranjenih tema.

Desekuritizacija je, navode turski autori, pozivajući se na M. Vilijamsa, proces uklanjanje tema sa agende „bezbednosti“ i povratak u oblast javnog političkog diskursa i prilagođavanja. S tim u vezi oni postavljaju pitanje, šta mi trebamo pružiti kao dokaz da neka tema treba biti desekuritizovana. Odgovor je: ništa, i, pozivajući se na teoretičara A. Benke, nastavljaju konstatacijom: ako je sekuritizacija 'govorni akt', onda je desekuritizacija izostavljanje 'govornog akta'.²²

20 Williams, Michael C., *Words, Images, Enemies – Securitization and International Politics*. U: *International Studies Quarterly* 47(4), 2003, pp. 511-531, p. 523.

21 Orhan Pamuk, *Sneg*, Geopolitika, Beograd 2007, s. 88

22 Behnke Andreas, *No Way Out: Desecuritization, Emancipation and the Eternal Return of the Political – A Reply to Aradau*. U: *Journal of International Relations and Development*, No. 9(1), 2006, pp. 62-69.

Desekuritizacija turskog društva nije povezana samo sa promenom turske spoljne politike prema Siriji i Iranu nego i sa procesom pridruživanja i učlanjenja Turske u Evropsku uniju kao i uspostavljanjem harmoničnih odnosa sa okruženjem, uključujući Balkan i Zapadni Balkan. Proces pregovaranja sa Evropskom unijom pokrenuo je promenu identiteta i interesovanja za okončanje sekuritizovanih pitanja (tema) kao što su ljudska prava uključujući prava manjina, stavljanje vojske pod civilnu kontrolu i druge standarde Evropske unije. U tom kontekstu desekuritizacija i reforme zahvatile su i promena unutar Saveta za nacionalnu bezbednost odnosno prevagu civilnog faktora: Generalni sekretar Saveta je civilno lice. Od 1999. godine, kada su počeli oficijelni pregovori Turske sa Evropskom unijom, otvorila se diskusija pojedinaca i etničkih grupa unutar Turske. U okviru pokretanja procesa desekuritizacije došlo je u Turskoj do promena u odnosu prema Kurdskom pitanju tako što je njima priznato pravo na izražavanje svoje kulture i identiteta.

Unutrašnje reforme u okviru desekuritizacije i demokratizacije vode ka promenama određenih ustaljenih stanovišta. Nestaju okamenjene podele okruženja i sveta na prijatelje i neprijatelje. U turskoj spoljnoj politici sve više se probijaju liberalna shvatanja i ulaze u nadmetanje sa autoritarnom birokratskom tradicijom.

Nova turska spoljna politika prema Balkanu i Zapadnom Balkanu

Distinkcija „Klasične“ i „Nove“ spoljne politike Turske prema Balkanu nije samo minimalna, formalna i jezička. Distinkciju čini odnos Turske prema Balkanu pre i posle 2000. godine. Pre 2000. godine Turska je bila angažovana u delovanju i pružanju podrške novonastajućim državama na prostoru bivše SFR Jugoslavije i destrukciji te zemlje 90-ih godina 20. veka. Ta podrška imala je ratni karakter u pružanju logističkih usluga, obuci pojedinaca i borbenih jedinica konkretno muslimanske strane u jugoslovenskom sukobu. Turska je, suprotno interesima Srbije, aktivno podržavala i prva priznala samoproklamovanu nezavisnu državu Kosovo. Pre 2000. godine Turska je, dakle, bila na strani svih protivnika Srbije.

Pre 2000. godine i pred kraj jugoslovenskog sukoba tursko angažovanje na Balkanu obeleženo je vojnim aktivnostima koje su nagovestile promenu dotadašnje i nastajanje Nove spoljne politike. Nakon priznanja otopljenih republika bivše SFRJ, Turska je pružila logističku podršku u bombardovanju bosanskih Srba 1995. godine stacioniranjem 18 borbenih aviona u NATO bazi u Đedi (*Ghedi*) u Italiji. Avioni su služili za obezbeđivanje „zone zabranjenog

leta“ u Bosni i Hercegovini.²³ Takođe godine 1995. Turska je sklopila vojni sporazum sa Makedonijom, a 1996. sa Bosnom i Hercegovinom. U vreme rastuće krize na Kosmetu Turska je u proleće 1998. godine, u okviru NATO-a i bilateralno, pojačala vojnu saradnju sa Makedonijom.

U isto vreme Turska je pružala političku i vojnu podršku Albaniji, Makedoniji i Federaciji Bosne i Hercegovine. Turska i Sjedinjene Države preduzele su zajedničku akciju naoružavanja i obuke hrvatsko-muslimanske vojske u Bosni i Hercegovini. U bazi blizu Ankare vršena je obuka svih naoružanih jedinica bosanske vojske.²⁴ Zbog procena i straha da kosovski problem kao oružani sukob za otepljenje može zahvatiti celo poluostrvo Balkan i time ugroziti turski nacionalni interes, Turska je odmah pojačala vojnu pomoć Makedoniji. Turska je polazila od toga, da, ako Albancima na Kosovu prizna nezavisnost, Albanci u Makedoniji zatražiće isto jer žive u bliskim vezama sa kosovskim Albancima. Time bi izazvali dezintegraciju Makedonije i širi regionalni konflikt, a to Turskoj nije išlo u prilog. 1998. godine Turska je zbog svega toga uručila Makedoniji 20 borbenih aviona i vojno pomogla pomorske snage NATO-a stacionirane u albanskoj luci Dures kao i učesće turske vojske u mirovnim snagama na Kosovu.

Ceo angažman Turske za vreme rata u bivšoj SFR Jugoslaviji i dalje bio je usmeren na smirivanje situacije sve do rata za Kosovo 1999. godine. Napuštanje uzdržanog angažmana Turska je iznenadno uradila aktivnim učesćem u bombardovanju 1999. godine tako da taj događaj predstavlja bitnu prekretnicu u usmerenosti Turske prema Zapadnom Balkanu. Iznenadna promena je rezultat oslobađanja islamskog faktora (desekuritizacije) ranije pokrenutog od strane intelektualnih islamističkih krugova i pozivanje na otomansko nasleđe tj. faktore koji su doveli do kreiranja „Turske strateške vizije 2023“ i njene Nove spoljne politike. Turska je inače tradicionalno doživljavala kosovske i druge Albance kao bliske i sve Muslimane na Balkanu kao svoje sunarodnike prema kojima oseća dužnost pružanja podrške i zaštite: „Kosovari su naša braća i zaveštanje naše istorije“.²⁵ Tadašnji turski predsednik Sulejman Demirel dodao je da je naša „dužnost da spasimo našu braću Kosovare“.²⁶ Kosovski konflikt je, dakle, označio prekretnicu ka Novoj spoljnoj politici i istovremeno intenzivirao islamistički pokret u Turskoj. Taj

23 O tome izveštava turski dnevni listi *Milliyet* od 11.2.1996.

24 K. Yildirim, turski dnevni list: *Milliyet* od 9.6.1997

25 Dnevni listovi: *Milliyet*, 7.4.1999; *Aksam*, 8.4.1999.

26 Turski dnevni list: *Anadolu Ajanci*, 4.4.1999.

pokret, zajedno sa drugim faktorima, predstavlja fundament sadašnje i buduće turske državne i spoljne politike, uz napomenu da je islamistički pokret u Turskoj umeren i tolerantan i ne predstavlja pretnju drugim neislamskim religijama, jer ima dovoljno istorijskog iskustva u koegzistenciji sa drugim konfesijama u Evropi i posebno na Balkanu.

Nakon 2000. godine uspostavljeni su novi odnosi Srbije, Zapadnog Balkana i Turske u izmenjenim konfiguracijama odnosa u skladu sa postojećem stanjem u regionu. Jugoslovenski sukob je završen. Pitanje Kosova je za Tursku rešeno. Za Srbiju nije. Kao problem pitanje Kosmeta za Srbiju prešlo je u diplomatsko-pravnu proceduru.. U Turskoj je takođe došlo do promena koje se sastoje u desekuritizaciji, demokratizaciji i tradicionalizaciji, tj. povezivanje turske savremenosti i slavne prošlosti Otomanskog carstva. To su delom izvori i delom metode Nove spoljne politike prema Balkanu, Zapadnom Balkanu i drugom okruženju Turske.

Nova turska spoljna politika prema Balkanu, Zapadnom Balkanu i okruženju postavljena je na pet opštih principa, koji omogućavaju širok manevarski prostor mirnodopskog delovanja:

- Ako nisu uravnoteženi bezbednost i demokratija, Turska nema mogućnosti uspostavljanja uticaja u svom okruženju;
- Nulti politički problemi sa susedima omogućuju Turskoj uspešno nastupanje prema okruženju. To je, prema ekspertu Darku Tanaskoviću „aktivno postavljanje u odnosima sa susednim zemljama, kako bi se svi problemi koji u njima postoje, a opterećuju bilateralne veze i ograničavaju manevarski prostor turske politike na regionalnom i globalnom planu, sveli na nulu.“²⁷
- Razvijanje odnosa sa susednim regionima i ići dalje od toga;
- Privrženost multidimenzionalnoj spoljnoj politici:
 - a) strateški odnosi sa SAD kroz bilateralnu saradnju i kroz NATO,
 - b) proces učlanjenja u Evropsku uniju,
 - c) dobrosusedski odnosi sa Rusijom,
 - d) sinhronizacija politike u Evro-Aziji kao integralnog dela konzistentne spoljne politike;
- Okvirno delovanje kao principa „Ritmičke diplomatije“ (diplomacije brzog prilagođavanja datim uslovima i okolnostima – prim. autora). U tom okviru Turska je ostvarila više uticaja u međunarodnim organizacijama:

27 Darko Tanasković, *Turska na putu neoosmanizma*. Dnevni list: *Politika* 25.5.2010.

- a) posmatrač je u Afričkoj uniji,
- b) dva puta je pozvana u Arapsku ligu,
- c) izabrana je za nestalnog člana Saveta bezbednosti UN za 2009/10. godinu.²⁸

Turska prema sopstvenoj percepciji oseća privrženost prema Balkanu i otuda oseća potrebu i dužnost prema aktivnom delovanju u rešavanju balkanskih problema u uspostavljanju harmoničnih odnosa i integracije. Svoje obaveze prema Balkanu Turska zasniva:

- Na dubokim vekovnim istorijskim i kulturnim vezama nastalim u multinacionalnom i multikonfesionalnom Otomanskom carstvu.
- Na statusu savremene regionalne sile u vojnom i ekonomskom domenu.
- Na interkontinentalnoj geopolitičkoj poziciji.
- Na poziciji energetskog čvorišta Bliskog istoka, Srednjeg istoka i rusko-kaspijskog prostora. To podrazumeva „redefinisanje svog mesta u Afro-Evroaziji, stavljajući sebe u centar više raskršća geopolitičkih regiona a ne kao dodatak Evropi i krajnji predeo Zapada“.²⁹
- Na ukupnim resursima: ljudskim, ekonomskim, intelektualnim i istorijskim.

Strateška vizija i strateška dubina za Srbiju, Zapadni Balkan i Balkan

Strateška dubina predstavljena je na Zapadnom Balkanu u Sarajevu. Ona je definisala polazište da je Turska oko šest vekova bila jedna od najvećih imperija u prošlosti i vodeća islamska formacija. U nadahnutom govoru oktobra 2009. godine u Sarajevu turski ministar spoljnih poslova i autor knjige „Strateška dubina“ (*Depth Strategy*) Ahmet Davutoglu skicirao je balkansku komponentu „Strateške dubine“ ili „Istorijske dubine“ i, u tom kontekstu, najavio je mogućnost obnove Otomanske imperije. On je izjavio: „Mi hoćemo novi Balkan utemeljen na političkim vrednostima, ekonomskoj nezavisnosti, kooperaciji i kulturnoj harmoniji“ i, između ostalog, dodao: „To je slično Otomanskom Balkanu. Mi hoćemo oživeti takav region Balkana... Otomanski vekovi bili su uspešna priča i trebaju biti obnovljeni“. Proizašla iz državnog projekta „Strateške vizije“, Davutoglu je svoju koncepciju izložio u knjizi

28 Yenigun, Cuneyt, *Turkey's Role on Solving of Balkan Issues*. U: *2nd International Balkan Congress. Socioeconomic Cooperation and Development in the Balkans*. Caner SANCAKTAR, Istanbul 2010, pp. 419-428, pp. 420-21.

29 Emiliano Alessandri, *The New Turkish Foreign Policy and the Future of Turkey-EU Relations*. DOCUMENTI IAI 10 /03 – Februari 2010, p. 10, Istituto Affari Internazionali.

„Strateška dubina“ 2001. godine i uzdigao je na nivo Nove turske spoljne politike. Njezini temelji i pokretači su duhovni, istorijski i geopolitički. Najava je izazvala interesovanje političkih eksperata, političara i analitičara i našla odraz u brojnim komentarima širom Evrope i sveta. Ona je pobudila pažnju i u Srbiji i Zapadnom Balkanu.

Istorijska veličina i istorija uopšte, kako opisuje turski pisac nobelovac Orhan Pamuk u romanu „Istanbul“, duboko su urezani u svest savremene Turske i turskog naroda. U romanu autor opisuje duboku tugu za nestankom i takođe duboku čežnju turskog naroda za ponovnim nastankom odnosno, obnovom ili renesansom veličine i moći Turske. To potvrđuje i ekspert za islamske nauke Darko Tanasković (Univerzitet Beograd) u članku „Turska na putu neoosmanizma“. D. Tanasković predstavlja „Stratešku dubinu“ kao „Platformu prema kojoj treba da se reafirmiše celokupno duhovno, kulturno i političko nasleđe Otomanskog carstva“: „Neoosmanizam je stanje duha, sidrište osobenog mentaliteta, samosvojan sistem vrednosti i s njim usklađeni pogled na sebe i na svet.“, i dodaje: „Istovremeno, to je i konačno raskidanje s načelima i praksom Ataturkove uzdržane spoljne politike, zasnovane na poznatoj devizi „mir u zemlji, mir u svetu“, za koju je bilo karakteristično ono 'staromodno' ne mešanje u unutrašnje stvari drugih zemalja i odustajanje od bilo kakvih pretenzija na regionalnu dominaciju.³⁰

Džon Fefer (John Feffer, Institute for Policy Studies, London) dalje proširuje tumačenje „Strateške dubine“ u prilogima *Pax Ottomanica* (Mir prema modelu Otomanskog carstva) i *Stealth Superpower* (Potajna supersila). On, između ostalog, piše: „Danas, dinamični neo-otomanski duh pokreće Tursku. Nekad strogo sekularna, počela je uvoditi umerenu islamsku demokratiju. Nekad pod dominantnom kontrolom vojske, sada je u procesu suzbijanja vojske putem zakonskih normi... Najkritičnije od svega je uvođenje nove spoljne politike. Prekidajući sa svojom više od pola veka podređenosti Sjedinjenim Državama, sada samostalno kreira sopstvenu geopolitičku ulogu.“, i nastupa kao prijatelj prema svim stranama i tamo gde je prethodno bila *persona non grata*. Ovde autor ima u vidu Srbiju: „Malo ljudi bi moglo zamisliti da bi Srbi mogli zatražiti posredovanje Turske između različitih bošnjačkih grupa u Sandžaku“.³¹

30 Darko Tanasković, *Turska na putu neoosmanizma*. Dnevni list: *Politika* 25.5.2010.

31 John Feffer, Institute for Policy Studies, London, Internet: <http://original.antiwar.com/engelhardt/2010/06/13/pax-ottomanica/>, 13.06.2010.

Suočen sa neočekivanim reakcijama u Srbiji ali i u Evropi i refleksijama na moguću obnovu islamizacije na Balkanu u okvirima reafirmacije Otomanske imperije, Ahmet Suha Umar, ambasador Turske u Beogradu, demantovao je namere i planove Turske za obnovu Otomanske imperije rečima: „Kako može doći do neoosmanizma? Navedite mi jedan način za oživljavanje neoosmanizma na Balkanu. To je stvar istorije. To se zasnivalo na uspostavljanju hegemonije na ovim prostorima. Mi niti nameravamo, niti imamo mogućnosti i moć da tako nešto učinimo. Čak ni Amerikanci nisu u stanju da to učine.“³² Može se konstatovati da se u ovoj izjavi Umare ne može pronaći logička greška i da, zbog toga ima uglavnom istu težinu kao i suprotni iskazi Davutoglua. No, moguće da je takva amplituda suprotnosti jedna od komponenti „Strateške dubine“. Međutim, iskaz Umare je utemeljen i u istorijskim zakonitostima kao što su iskazi Davutoglua zasnovani na „Strateškoj dubini“ i „istorijskoj dubini“ odnosno još aktuelnoj istorijskoj tradiciji. Počev od antičkih imperija: Persijskog carstva, Carstva Aleksandra Makedonskog, Rimskog i Rimsko-Helenskog carstva (Vizantije) sve do novijeg vremena vršeni su pokušaji obnove imperija. Istorijski jedan od svežijih primera takvih pokušaja usledio je obnovom Svetog Rimskog carstva Nemačke nacije (Prvog Rajha), zatim Drugog i Trećeg Rajha - bez uspeha. Nema primera u istoriji da je ijedna imperija, uprkos pokušaja, uspela da se obnovi. Sve su zauvek nestale. Umesto prethodnih nastajale su i, kao što pokazuje početak 21. veka, nastale su nove strukture moći. Prema tome, Umarovu izjavu potvrđuje ili čak garantuje istorija, jer se istorija ne ponavlja.

Naspram ili nasuprot istorijskih zakonitosti u toku su aktuelni procesi kao što je projekat Evropske unije i najnoviji projekat „Turske strateške vizije 2023“. Između ta dva projekta postoje razlike. Ali zbog deklarisanje volje Turske da, i pored pokretanja sopstvenog projekta, pristupi Evropskoj uniji, ne može se oceniti da li su projekat „Evropska unija“ i projekat „Strateška vizija“ komplementarni ili su uzajamno isključujući.

Turska različito ali samouvereno i meko ili bliže srpskom formulisano sa 'bršljan politikom' pristupa svom okruženju prilagođavajući se datim okolnostima. Prema Srednjem istoku ona nastupa kao islamska zemlja i prema tom regionu pokrenuto je pitanje Desekuritizacije i sekuritizacije. Uslov za uspešno nastupanje u tom okruženju je oslobađanje dugo suzbijanog, ali duboko ukorenjenog islamskog opredeljenja u Turskoj, koje verovatno

32 Filip Rodić (Tanjug), *Povratak starih prijatelja: Turska na Balkanu*, Internet: <http://www.standard.rs/http://www.nin.co.rs>, 04.03.2010.

predstavlja glavni faktor u nadmetanju za primat u islamskom svetu koji je Turska imala u vreme Otomanske imperije. Da bi svom azijskom okruženju jasno manifestovala svoju islamsku opredeljenost Turska je, ne samo prekinula podršku Izraelu, nego se transformisala u njegovog protivnika.

Strateška dubina i Zapadni Balkan

Za razliku od Zapadnog Balkana, geografski Istočni Balkan i Južni Balkan su već dvostruko integrisani. Jednom: Bugarska i Rumunija, Grčka i Kipar, u Evropsku uniju. Pri tome se može postaviti pitanje: premda kako se ispostavilo navedene zemlje nisu ispunile sve potrebne uslove, da li je Evropska unija primila Bugarsku i Rumuniju i zbog toga da bi markirala-zaokružila svoj jugoistočni geopolitički prostor kao strateški projekat jedne moćne formacije ili države novog tipa u nastajanju? Drugom, Turska je integrisana u NATO kao Evroatlantsku strukturu u kojoj je (od 1952. godine) skoro od nastanka ove vojne organizacije, i u kojoj je od početka igrala važnu stratešku ulogu³³ i dalje aktivno deluje kao evroazijska regionalna sila.

Prema Balkanu i Zapadnom Balkanu Turska primenjuje iste metode 'bršljan politike' ali sa drugačijim tj. uopštenim proevropskim vrednostima kao što su demokratija, ljudska prava itd. tj. prema Balkanu sekularno, a prema Srednjem istoku konfesionalno. Zapadni Balkan, uzajamno protivrečan, je neintegrisani prostor Balkana, koji verovatno i ili baš zbog toga predstavlja poseban izazov za Tursku. Prema svojoj strukturi Turska Zapadni Balkan verovatno vidi kao sklop najslabijih karika i prostoru u kome Turska najbolje može vršiti uticaj kao posrednik i donosilac stabilnosti i progressa. Prema turskom viđenju Zapadni Balkan je, dakle, vakum prostor koji ne može sam rešavati probleme i protivrečnosti i zbog toga mu je prijateljski posrednik ne samo dobrodošao nego i neophodan kao što su to pokazali primeri turskog posredovanja između Srbije i Bosne i Hercegovine, izrada Deklaracije o Srebrenici i takođe izmirenja srpskih političara Sulejmana Ugljanina i Rasima Ljajića.

U nastupu prema Zapadnom Balkanu Turska vidi svoju aktuelnu ulogu u posredovanju i izmirenju kao prvom stepenu ostvarivanja Strateške i Istorijske dubine. Ključne zemlje Zapadnog Balkana su za Tursku Bosna i Hercegovina i Srbija, a ključni argumenti interesovanja za region proizlaze iz istorijske

33 Zbignjev Bzezinski, *Velika šahovska tabla*, CID Podgorica, Crna Gora, Romanov, Banja Luka, Bosna i Hercegovina, 2001. (Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, 1998. USA). Ovaj američki autor navodi Tursku kao regionalnog geopolitičkog strateškog igrača i stožera.

prošlosti i sadašnjosti tj. aktuelnih potreba i pretenzija uspona Turske. Ahmet Davutoglu je odabrao Sarajevo za izlaganje komponenti „Strateške dubine“ jer „Sarajevo je minijatura otomanskog nasleđa. Ako ne razumete Sarajevo, ne možete razumeti Otomansku imperiju. Sarajevo je prototip Otomanske civilizacije. Sarajevo je prototip uspona Balkana“.³⁴ Iz navedenog proizlazi da Sarajevo odnosno Bosna i Hercegovina predstavlja glavno ili jedan od glavnih uporišta na putu povratka turskog uticaja u Zapadnom Balkanu. Ahmet Umar iznosi podatak da u Turskoj živi 9,5 miliona ljudi poreklom sa Balkana kao i da je turska zajednica prisutna u Bosni, Srbiji, na Kosovu i celom regionu.³⁵ Ovome se može dodati i to, da Turska sve Bošnjake, uključujući i Bošnjake u Srbiji (Sandžaku itd.) smatra svojom nacionalnom manjinom i šticenikom. Značaj Bosne i Hercegovine za Tursku posebno je istakao Ahmet Davutoglu u izlaganju komponenti „Strateške dubine“ u Sarajevu rečima „Imamo više Bosanaca koji žive u Turskoj nego u Bosni, više Albanaca koji žive u Turskoj nego u Albaniji...“.³⁶ Tu je i faktor da unutrašnju dimenziju usmerenosti Turske prema Balkanu pojačava i podatak da skoro petinu stanovništva čine ljudi poreklom iz balkanskih zemalja. Prvorazredni značaj Bosne i Hercegovine za Tursku Davutoglu je naglasio i rečenicom: „Za nas je teritorijalni integritet Bosne i Hercegovine jednako važan kao teritorijalni integritet Turske“.³⁷ Bez obzira na 'meki' nastup Turske prema okruženju, može se pretpostaviti da iza ovakvih stavova ali i drugih principijelnih stavova po pitanju stanja *status quo* na Zapadnom Balkanu, Turska čvrsto stoji, pogotovo što su oni u skladu sa stavovima Sjedinjenih Država, Evropske unije, NATO-a i dr. Značaj Bosne i Hercegovine za Tursku proizlazi ipak više iz kulturno-istorijske komponente „Strateške dubine“. To su verski, nacionalni i emotivni domeni.

Značaj Srbije za Tursku, u poređenju sa Bosnom i Hercegovinom, dolazi primarno iz ekonomske i geopolitičke sfere Nove turske spoljne politike. Bosna i Hercegovina je geopolitički izvan prostora koji je značajan za Tursku kao evropska jugoistočna transversala i turski koridor za Evropu. U tom domenu Srbija je, kao jedna od balkanskih zemalja i jedina zemlja Zapadnog Balkana, od najvećeg geografskog i geopolitičkog značaja. Zajedno sa Bosnom i Hercegovinom Srbija je, kako izgleda, prvi korak ili prvi stepenik Turske za

34 Dnevni list Crne Gore: *Daily News Montenegro*, 29.9.2009, p. 2

35 Filip Rodić (Tanjug), *Povratak starih prijatelja*; Internet: <http://www.standard.rs>, 04.03.2010.

36 Dnevni list Crne Gore: *Daily News Montenegro*, 29.10.2009, p. 4.

37 Isto.

ostvarivanje „istorijske i geografske dubine“³⁸ na Zapadnom Balkanu i Balkanu u celini. Ove dve zemlje Zapadnog Balkana nisu najvažnije prema „istorijskoj i geografskoj dubini“, nego su istovremeno zemlje sa unutrašnjim i međusobnim problemima i protivrečnostima, koje upravo na osnovu toga prizivaju posrednike, pomiritelje i sl. odnosno usluge trećih strana.

Premda je, međutim, primarni značaj Srbije geopolitički, Turska i prema Srbiji nastupa sa nekim elementima „istorijske dubine“, koje je ne samo teško nego, reklo bi se, nemoguće osporiti: „Turska je sa svim državama koje su se rodile iz pepela Jugoslavije, imala prisne odnose, ne samo političke, nego dublje, verske, etničke, istorijske. Takođe, Balkan je za nas veoma značajan, jer je on na našem putu za Evropu, nalazi se između nas i Evrope, a Srbija je u sredini. S jedne strane, Turska je važna za Srbiju jer je turski uticaj snažan na celom Balkanu, u svakoj državi koja je nastala raspadom Jugoslavije. Sa druge strane, mi znamo i da je svaka od država nastala iz bivše Jugoslavije i pod uticajem Srbije iz mnogih razloga. Jedan je što u većini od tih zemalja postoji velika srpska manjina. Zbog toga bi bez Srbije bilo veoma teško uspostaviti mir i stabilnost u regionu u celini. Bez Turske bi to, takođe, bilo teško; a naš glavni cilj jeste da Balkan očuvamo kao miran i stabilan region. Turska se na Balkan vraća kulturno, mi delimo istu kulturu. U srpskom jeziku, na primer, ima još 8.000 reči turskog porekla. U turskom je 3.000 srpskih reči. Istoriju ne možete negirati. Istorija Srba je u Istambul. Sve što je zapisano je tamo. Zato šaljem direktore muzeja, arhivare u Istanbul da istražuju. Da istražuju šta? Pa svoju istoriju.“³⁹ Bez obzira na njihovu uverljivost, navedeni argumenti „istorijske dubine“ povezanosti Srbije i Turske imaju ipak različita tumačenja i bude različita osećanja. Za Tursku su oni (istorijska) sadašnjost, istorijska bliskost i polazište za obnavljanje stanja sličnog prethodnom. Za Srbiju su oni ipak više relikti dugog perioda turske dominacije, koji možda, zajedno sa sadašnjim geopolitičkim datostima i potrebama, mogu biti stavljeni u funkciju uspostavljanja višestrane saradnje dve zemlje.

Neke manje značajne elemente „Istorijske dubine“ u odnosu na Srbiju i Balkan naveo je i A. Davutoglu u Sarajevu: „Beograd 14. stoleća je bio poput sela, više od sela, možda grad, ali tokom Otomanske države Beograd je postao glavni grad, središnji grad Dunava, središnje Evrope u tom dobu.“⁴⁰ Pored toga Davutoglu je istakao i ono po čemu su Srbija i Balkan prvorazredno značajni za

38 Darko Tanasković, u dnevnom listu: *Politika* 25.5.2010.

39 A. S. Umar, *Povratak starih prijatelja*; Internet: <http://www.nin.co.rs>, 04.03.2010.

40 Prof. dr Ahmet Davutoglu, *Otomanski vekovi Balkana su uspešna priča, sada je treba obnoviti*. October 29, 2009 by Daili News Montenegro, p. 2.

Tursku: „Mogu se identifikovati tri karakteristike Balkana. Jedna je da Balkan, kao regija, predstavlja tampon zonu (*Buffer Zone*) u geopolitici. Balkan je tampon zona u prolazu iz Evrope ka Aziji, iz Azije ka Evropi, od Baltika ka Mediteranu u čak prema Africi, sa Severa na Jug, s Istoka na Zapad, to je geopolitička tampon zona.“ i dalje: „Druga karakteristika je geoekonomska. Balkan je region transakcija u geoekonomsom smislu“ i treće: „Balkanski region je region i geokulturnih interakcija.“⁴¹ Iako nije izričito naznačeno, tu se podrazumeva da Srbija, kao središnja zemlja Balkana, čini središte navedenih karakteristika.

Pozivanjem na dugi period dominacije, na tradiciju, kulturnu (versku, nacionalnu, običajnu itd.) zaostavštinu i princip (sadržaj) istorijske dubine, Turska, u određenom smislu, iskazuje i svoje pravo na prostore Balkana. Nije slučajno da je Turska svoju „Stratešku dubinu“ tj. Novu spoljnu politiku promovisala u Bosni i Hercegovini – na Zapadnom Balkanu – još neintegrisanom prostoru ovog dela Evrope. Za meki nastup i obećavajuće perspektive saradnje, a zatim i geopolitičkog zajedništva, Zapadni Balkan, Bosna i Hercegovina i Srbija su odabrani kao inicijalni prostor oživljavanja *istorijske i geografske dubine*, a može se dodati tome i *širine*.

Turska oficijelno i dalje nastupa sa planom učlanjenja u Evropsku uniju zajedno sa još neintegrisanim zemljama Zapadnog Balkana. Istovremeno turska nudi Zapadnom Balkanu i Balkanu u celini perspektivu središta jedne nove geopolitičke i geoekonomske konstelacije, a ne periferiju postojeće Evropske unije. Nadovezujući se na prethodno navedene tri karakteristike Balkana, A. Davutoglu je nastavio: „Ako imate region s ove tri karakteristike: geopolitičkom tampon zonom, geokulturnom i geoekonomsom interakcijom – imate dve moguće sudbine u istoriji. Jedna je da budete u centru svetske istorije, a druge je da budete žrtva svetskog nadmetanja i bićete teritorija druge sile.“⁴²

Perspektiva Zapadnog Balkana koju nudi Turska povezana je sa „Strateškom dubinom“ i situirana je u kontekstu ili tačnije u magli odnosa Turske sa Evropskom unijom: „Istovremeno niz međunarodnih i unutrašnjih promena koje su se pojavile u Turskoj od kada je dobila status kandidata za učlanjenje u Evropsku uniju, iznudile su temeljno preispitivanje odnosa Turske i Evropske unije. U zamagljenosti tih odnosa, budućnost Turske u Evropskoj uniji ostaje potpuno neizvesna.“⁴³ Tome se može dodati da slična nejasnoća odnosa postoji i

41 Isto.

42 Isto.

43 Emiliano Alessandri, *New Turkish Foreign Policy and the Future of Turkey-EU Relations*. Istituto Affari Internazionali, Documenti IAI 10/03, February 2 010, Roma.

na relaciji zemalja Zapadnog Balkana i Evropske unije. Dakle, postojeće stanje odnosa Turske i Zapadnog Balkana prema Evropskoj uniji je skoro identično.

Na kraju, može se postaviti pitanje u svetlu ponude Turske, prvo zemljama Zapadnog Balkana, a zatim svim balkanskim zemljama, da budu *središte* a ne *periferija*: Da li se „Turska strateška vizija“ kao projekcija nove ili buduće formacije moći pojavljuje kao alternativa Evropskoj uniji? Pouzdaniji odgovor na to pitanje zahtevao bi dalja i znatno obimnija istraživanja.

ZAKLJUČAK

Usmerenost delovanja turske spoljne politike na Balkanu i Zapadnom Balkanu odvija se upravo u fazi nastojanja neintegrisanih zemalja Zapadnog Balkana da se upute ka Evropskoj uniji i u Evropsku uniju. Ta nastojanja se poklapaju sa istim proklamovanim namerama Turske. Međutim, objavljivanje „Turske strateške vizije“ i iz toga izvedene Nove spoljne politike Turske, ukomponovane u „Stratešku dubinu“, ukazuju na mogućnost da tursko usmerenje na Balkan ide znatno šire odnosno da zahvata znatno širi domen nego što je zajednički pristup Evropskoj uniji i, u tom kontekstu, osiguranje Balkana i Zapadnog Balkana, posebno Srbije, kao koridora prema Evropi. Na to ukazuje niz novih sadržaja Nove spoljne politike Turske, koji se mogu obuhvatiti u tri glavne komponente.

Proces desekuritizacije i sekuritizacije u Turskoj, koji je još u toku, ukazuje na izranjanje islamskog faktora, koji je jedan od važnih komponenti državnog projekta „Turske strateške vizije“ i Nove spoljne politike.

Druga komponenta ili drugi stub čini kulturno-istorijsko nasleđe i kulturno-istorijsko iskustvo koje, prema turskom viđenju, čini Tursku kompetentnom za kulturnu (nacionalnu, versku itd.) integraciju nekadašnjih prostora, naroda i kultura Otomanskog carstva.

Treća komponenta odnosno treći stub je ekonomsko-geopolitički položaj, potencijal i prostor koji Turskoj omogućuju povezivanje tri kontinenta: Evrope, Azije i Afrike.

Posebno treća komponenta odražava za sada najjasniju predstavu Nove spoljne politike Turske kao „Strateške dubine“. Ona ukazuje na perspektive razvoja i realizaciju „Turske strateške vizije“ i, u tom okviru, Nove spoljne politike, prema kojoj Turska u budućnosti ne vidi sebe kao periferiju Evropske unije, nego interkontinentalno središte Evro-Azije i Afrike i najveće energetske čvorište protoka nafte i gasa. U kontekstu sopstvene perspektive, Turska stavlja u izgled pa čak i nudi takav položaj i zemljama Zapadnog Balkana i Balkana u celini.

LITERATURA

1. Alessandri Emiliano, "The New Turkish Foreign Policy and the Future of Turkey-EU Relations", u: DOCUMENTI IAI 10 /03 – Februari 2010, Istituto Affari Internazionali.
2. Aras Bulent and Karakaya Polat Rabia, "From Conflict to Cooperation: Desecuritization of Turkey's Relations with Syria and Iran", u: *Security Dialogue*, Published by SAGE 2008; Internet, <http://www.sagepublications.com>, 09.04.2010.
3. Behnke Andreas, "No Way Out: Desecuritization, Emancipation and the Eternal Return of the Political – A Reply to Aradau", u: *Journal of International Relations and Development*, No. 9(1), 2006, pp. 62-69.
4. Bzezinski Zbignjev, *Velika šahovska tabla*, CID Podgorica, Crna Gora, ROMANOV Banja Luka, Bosna i Hercegovina, 2001. (Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, 1998. USA)
5. Davutoglu Ahmet, „Otomanski vjekovi Balkana su uspješna priča, sada je treba obnoviti“, u: *Daili News Montenegro*, October 29, 2009.
6. *Declaration – 2nd International Balkan Congress*, Internet: <http://www.tasam.org/Final>, 21.06.2010.
7. *Declaration, 2nd International Balkan Congress "Socioeconomic Cooperation and Development in the Balkans"*, April 24-26, 2009, Internet: <http://www.tasam.org/Final>, 21.06.2010.
8. Deep Islam Rana, "The Accession of Turkey to the European Union - Security Implications for Transatlantic Relations", u: *DIASAnalyse*, Nr.[29], [Mai 2008], Düsseldorf, Mai 2008. Herausgeber Düsseldorfer Institut für Außen- und Sicherheitspolitik e.V. c/o Juristische Fakultät der Heinrich-Heine-Universität, Universitätsstraße 1 D-40225 Düsseldorf, www.dias-online.org.
9. Dnevni list Crne Gore: *Daily News Montenegro*, 29.10. 2009.
10. *Encarta World English Dictionary*, Internet: <http://www.websitation.org>, 05.04.2010.
11. Feffer John, Institute for Policy Studies, London, Internet: <http://original.antiwar.com/engelhardt/2010/06/13/pax-ottomanica/>, 13.06.2010.
12. Fridman Džordž, *Narednih stotinu godina*, Internet: <http://www.standard.rs>, 20.05.2010.
13. Internet, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3432.htm>, 04.03.2010.
14. Internet: <http://news.bbc.co.uk>, 10.04.2010.
15. Internet: http://www.dias-online.org/fileadmin/templates/downloads/DIAS_Analyse/DIAS-Analyse-29_05.2008.pdf, 26.06.2010.
16. Internet: <http://www.standard.rs/http://www.nin.co.rs>; 10.04.2010.

17. Internet: <http://www.standard.rs/http://www.nin.co.rs>, 10.04.2010.
18. Orhan Pamuk: *Sneg*. Geopolitika, Beograd 2007.
19. Rodić Filip (Tanjug): *Povratak starih prijatelja: Turska na Balkanu*, Internet: <http://www.standard.rs/http://www.nin.co.rs>, 04.03.2010.
20. Tanasković Darko, „Turska na putu neosmanizma“, dnevni list: *Politika* 25.5.2010.
21. Thierry Balsacq: “The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context“, u: *European Journal of International Relations* 11(2), 2005, pp. 171-201.
22. *Turkey's Strategic Vision 2023, 2nd Draft Document of TSV2023*, Internet: <http://www.tsv2023.org>, 18.05.2010.
23. Turski dnevi list: *Aksam*, 8.4.1999.
24. Turski dnevni list *Anadolu Ajanci*, 4.4.1999.
25. Turski dnevni list *Milliyet* od 11.2.1996.
26. Umar A.S., *Povratak starih prijatelja*; Internet: <http://www.nin.co.rs>, 04.03.2010.
27. Weaver Ole, “Securitization and Desecuritization“, u: *On Security*; ed. Ronnie Lipschutz, New York 1995, Columbia University Press.
28. Williams Michael C., “Words, Images, Enemies – Securitization and International Politics“, u: *International Studies Quarterly* 47(4), 2003.
29. Yalcin Emruhan. Staff Col. Dr., “The developments after the Second world war and their effects on the turkish foreign policy and on the Balkan“, u: Zbornik radova: *Balkanski pakt 1953/1954*, Institut za strategijska istraživanja – Odeljenje za vojnu istoriju, Beograd 2008.
30. Yenigun Cuneyt, “Turkey’s Role on Solving of Balkan Issues“, u: *2nd International Balkan Congress. Socioeconomic Cooperation and Development in the Balkans*, Caner SANCAKTAR, Istanbul 2010, pp. 419-428.

Dr. Nevenka JEFTIĆ-ŠARČEVIĆ

WESTERN BALKANS IN “TURKEY’S STRATEGIC VISION”

ABSTRACT

The changes in internal and external policies are under way in Turkey. The secular state was threatened what has been followed by the process of revitalisation and affirmation of the Islamic tradition in Turkey. The state project “Turkey’s Strategic Vision 2023” has been worked out. It provides increase in its power that would turn Turkey from a regional power into a global factor. This requires radical changes in its

*Jeftić-Šarčević, N., Zapadni Balkan u "Turskoj strateškoj viziji", MP 4, 2010
(str. 691–714)*

foreign policy. Apart from the Islamic factor, Turkey's plans are based on the geopolitical position of this country that sees itself as a hub of energy flows and the future centre of the three continents – Africa, Asia, and Europe. One of the steps towards those changes is the process of desecuritisation and securitisation that includes revitalisation of the religious factor. Radical changes in the Turkish foreign policy also include the Western Balkans as one of the priorities of its close surroundings.

Key words: Turkey's strategic vision, Turkey's project "Strategic Depth" and Western Balkans, co-operation between Turkey and Serbia.

PRIKAZI KNJIGA

Charles A. Kupchan, **HOW ENEMIES BECOME FRIENDS: THE SOURCES OF STABLE PEACE**, Princeton University Press, USA, 2010, 442 pp.

Upravo objavljena knjiga (2010) poznatog američkog profesora Čarlsa A. Kupčana mogla bi ostvariti značajan uticaj na teoriju i praksu međunarodnih odnosa. Reč je o delu „Kako neprijatelji postaju prijatelji: izvori stabilnog mira“. Profesor Kupčan je priznati autoritet u međunarodnim akademskim krugovima, predaje na Univerzitetu Džordžtaun, stariji je saradnik Saveta za spoljne odnose, služio je u Savetu za nacionalnu bezbednost i autor je često citirane knjige: „Kraj američke ere“. Stavovi izneti u knjizi su plod jednog dugotrajnog i temeljnog intelektualnog rada preduzetog u cilju davanja odgovora na tri pitanja: kako, kada i zašto neprijatelji postaju prijatelji?

Kupčan ne iskazuje pretenzije u pravcu determinisanja procesa pretvaranja neprijatelja u prijatelja, niti nudi predviđanja o budućim prijateljstvima, mada istraživanje preuzeto u ovoj knjizi rezultira saznanjima koja nam mogu pomoći u dostizanju tih naučnih ciljeva. Svrha istraživanja je bila u tome da se sačini jedno uputstvo državama koje se odluče da preobrazu svoje odnose u prijateljske, tako što će im pružiti mogućnost da preciznije identifikuju potencijale i probleme koji im stoje na putu, kao i da ocene domete svog približavanja.

U prvom poglavlju su na jedan sistematičan i jednostavan način, iza kojeg stoje godine naučno-istraživačkog rada, iznete osnovne ideje. Države koje postanu prijatelji ostvaruju tzv. zonu stabilnog mira. Po autoru, zona stabilnog mira je fenomen koji karakteriše odsustvo rata kao metoda za rešavanje problema država obuhvaćenih zonom. Takvo, specifično odsustvo nije posledica zastrašivanja, neutralnosti ili apatije, već međudržavnog zajedništva koje je na tolikom nivou da efektivno eliminiše mogućnost oružanog sukoba. Proces pretvaranja neprijatelja u prijatelje i posledičnog stvaranja zone stabilnog mira, prolazi kroz četiri faze: unilateralnu akomodaciju, recipročno uzdržavanje, socijetalnu integraciju i generaciju novih narativa i identiteta.

Unilateralna akomodacija je faza u kojoj jedna strana, suočena sa više pretnji, teži eliminisanju neke od njih, primenom strateškog uzdržavanja i činjenjem ustupaka neprijatelju u formi ponude mira. Recipročno uzdržavanje nastupa kada odnosne države počnu oprezno da razmenjuju ustupke udaljavajući se od rivalstva usred mogućnosti da geopolitičko nadmetanje zamene programskom saradnjom. Socijetalna integracija je faza u kojoj dolazi do rasta u kvantitetu i kvalitetu transakcija među državama, državnim

zvaničnicima, elitama iz privatnog sektora i običnim građanima, što dovodi do jačanja interesa tih aktera za rušenjem međusobnih političkih i ekonomskih barijera. Društvene grupe počinju da lobiraju u cilju stvaranja prijateljstva. Generacija novih narativa i identiteta je poslednja faza u kojoj posredstvom izjava elita, popularne kulture i političkog simbolizma države usvajaju diskurs u kojem razlike između „nas i njih“ erodiraju.

Da bi države mogle uspešno među sobom stvoriti zonu stabilnog mira, potrebno je da budu ispunjena tri uslova, tj. jedna poželjna pretpostavka i dva neizostavna uslova. To su: institucionalno uzdržavanje, kompatibilni društveni sistemi i kulturno zajedništvo. Institucionalno uzdržavanje je poželjno, ali nije, kako autor pokazuje, i neizostavan uslov za pretvaranje neprijatelja u prijatelje. Države koje unutar svojih političkih sistema praktikuju uzdržavanje u vidu npr. vladavine prava ili distribucije autoriteta kroz odeljene državne institucije, imaju veće šanse da uspešno praktikuju strateško uzdržavanje u međunarodnim odnosima. Međutim, autor pokazuje kako i drugačiji ustavni poretci, osim onih nastalih unutar liberalnog kapitalizma, imaju potencijal da praktikuju tzv. institucionalno uzdržavanje. Kompatibilni društveni poretci su oni kod kojih postoji uklopljivost načina distribucije političke moći među različitim društvenim klasama, etničkim i rasnim grupama, kao i organizacionih principa ekonomske proizvodnje i trgovinskih aktivnosti. Treći uslov je kulturno zajedništvo koje egzistira u svesti naroda, kultura i religija, a karakteriše ga opažanje međusobne sličnosti datih zajednica.

Zone stabilnog mira su se javljale u tri istorijska oblika koje autor naziva: zblizavanje, bezbednosna zajednica i unija. Zblizavanje je rudimentarni oblik zone i u njemu dugogodišnji neprijatelji napuštaju oružano rivalstvo, dogovaraju se da svoje sukobljenosti rešavaju mirnim putem i razvijaju svest o međusobnoj mirnoj koegzistenciji. Bezbednosna zajednica je razvijeniji oblik zone koji podrazumeva institucionalizaciju skupa normi i pravila u svrhu mirnog uređenja njihovih odnosa. Unija je najrazvijeniji oblik zone stabilnog mira unutar kojeg se države pripajaju u jedan politički entitet minimizirajući, ako ne i eliminišući, geopolitičke posledice postojanja predašnjih granica.

Nakon prvog poglavlja, autor iznosi svoje istraživanje tako što u drugom poglavlju dalje teorijski razrađuje svoje pretpostavke. Od trećeg do šestog poglavlja autor vrši analize istorijskih slučajeva stvaranja različitih oblika zona stabilnog mira, kako uspešnih, tako i neuspešnih. U trećem poglavlju se analizira samo jedan slučaj: američko – britansko zblizavanje od 1896–1905. Autor teži dubinskoj analizi u cilju sticanja detaljnih saznanja vezanih za komplikovani proces kroz koji strateška interakcija, unutrašnja politika i ideacione promene „opšte“ stvarajući stabilan mir. U sledeću tri poglavlja autor analizira još četrnaest istorijskih slučajeva uspešnog i neuspešnog stvaranja zona stabilnog mira. Istražujući veći broj slučajeva autor teži identifikaciji periodičnih obrazaca vezanih za način „izbijanja“ stabilnog mira i uslova da do tog rezultata dođe. U završnom, sedmom poglavlju, autor predstavlja zaključke dobijene sprovedenom analizom.

Naučni značaj ovde prikazanog dela uvaženog profesora Kupčana, u slučaju da istrpi izvesno brojne pozitivne i negativne kritike, je sadržan u tome što će nam pružiti teorijski proboj u saznavanju karakteristika nekih od najvažnijih fenomena vezanih za međunarodne odnose. Posredan, društveni značaj dela je u tome što će akterima angažovanim na polju donošenja i sprovođenja političkih odluka unaprediti znanje i tako

i verovatnoću za stvaranje novih i širenje postojećih zona stabilnog mira. Ova knjiga je pisana, kako za naučne radnike, tako i za druge političke delatnike i obećava da će zagolicati želju za saznavanjem i razumevanjem širokog kruga ljudi koji će jednog dana, moguće, ostvariti našu planetu kao jednu zonu stabilnog mira.

Nikola MARIC

Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac-Trošić, Ivana Popović-Petrović,
SAVREMENA MEĐUNARODNA TRGOVINA,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010, 260 str.

Ova studija sastoji se iz šest glava: „Pojam međunarodne trgovine“, „Međunarodna trgovina primarnim proizvodima“, „Međunarodna trgovina industrijskim proizvodima“, „Međunarodna trgovina uslugama“, „Međunarodna trgovina intelektualnom svojinom“, i „Međunarodna trgovina u 21. veku“. Knjiga ima 260 strana.

Pojam međunarodne trgovine. Pisci na početku pripremaju čitaoca da što lakše ide kroz složenu materiju međunarodne trgovine. Daju pojam ove delatnosti. Taj pojam se vremenom menjao i po sastavu i po učesnicima. Prvobitno, međunarodna trgovina shvatana je kao razmena između država ili između dvaju privrednih prostora, i to kao razmena dobara. Međunarodna trgovina shvaćena kao razmena između

„rezidenata“ i „nerezidenata“, da bi vremenom postala i transnacionalna.

Pisci ukazuju na potrebu razlikovanja pojmovu „međunarodna trgovina“ i „spoljna trgovina“. „Međunarodna trgovina“ uključuje ukupnost razmene svih učesnika u svetu, a „spoljna trgovina“ znači razmenu jedne zemlje sa svim drugim zemljama, to jest trgovinu rezidenata jedne zemlje sa rezidentima drugih zemalja.

Istovremeno, predmet međunarodne trgovine, sem dobara, postaju i usluge i proizvodi ljudskog duha – intelektualna svojina. Jedna od novina u shvatanju međunarodne trgovine je vezana i za međunarodno kretanje činilaca proizvodnje – kapitala i radne snage. U ovom delu predstavljen je i način klasifikovanja predmeta Međunarodne trgovine.

U odeljku pod naslovom *Međunarodna trgovina primarnim proizvodima*, najpre se uvrđuje da su Primarni proizvodi oni koji imaju manji sadržaj novododate vrednosti – poljoprivredni proizvodi i proizvodi rudarstva, dugo su bili najvažnije, a i danas su veoma važne stavke međunarodne trgovine. U poljoprivredne proizvode spadaju: prehrambeni proizvodi i poljoprivredne sirovine. U međunarodnim multilateralnim pregovorima o slobodi međunarodne trgovine, trgovina poljoprivrednim proizvodima spada u najspornija pitanja. Najrazvijenije zemlje, koje najglasnije zagovaraju slobodnu trgovinu, najviše štite svoju poljoprivredu, osobito SAD, Evropska unija i Japan. Manje razvijene zemlje imaju obrnutu nevolju: tržišta razvijenih zemalja za njihove proizvode su nedovoljno otvorena.

Ovde spadaju i rudarski proizvodi. Oni obuhvataju više rudnih proizvoda koji se često nazivaju i mineralima. Danas se trguje s oko 80 minerala, gde su posebno važni gvožđe i čelik. Od obojenih metala najvažniji su aluminijum i bakar. Međunarodna trgovina energentima postala je izuzetno važna u novije vreme. Oni, uz hranu i čelik, spadaju u strateške proizvode. Njihova tražnja tendencijalno postojano raste.

Srbija ima povoljne prirodne uslove za razvoj poljoprivrede i otuda za izvoz poljoprivrednih proizvoda. No, Srbija ne koristi dovoljno te uslove. Poljoprivredna proizvodnja, pa ni promet, nisu dobro organizovani. Zato se sela prazne. Prema procenama, za oko 15 godina nestaće svako četvrto selo u Srbiji. Udeo izvoza poljoprivrednih proizvoda u uvozu ovih

dobara u EU u 2007. godini iznosio je svega 0,7%. Udeo izvoza poljoprivrednih proizvoda u ukupnom izvozu Srbije u 2007. godini iznosio je oko 20,7%, dok je svetski prosek oko 8%. Jedna od velikih slabosti izvoza poljoprivrednih proizvoda Srbije je skroman udeo preradevina, to jest proizvoda više faze prerade.

Veliku pažnju autori su posvetili *Međunarodnoj trgovini industrijskim proizvodima*. Dva veka nakon industrijske revolucije, sredinom 20. veka, industrijski proizvodi odnose prevagu nad primarnim proizvodima u međunarodnoj trgovini. U 2007. industrijski proizvodi činili su oko 56% vrednosti svetske trgovine. Glavne stavke u međunarodnoj trgovini industrijskim proizvodima su: gvožđe i čelik; hemijski proizvodi; mašine i oprema; tekstilni proizvodi.

Do nedavno, razvijene zemlje su bile glavni izvoznici industrijskih i uvoznici primarnih proizvoda. U međuvremenu dolazi do promene u međunarodnoj podeli rada. Manje razvijene zemlje se ubrzano industrijalizuju, tako da se na svetsko tržištu javljaju kao konkurenti i na strani uvoza primarnih proizvoda i na strani izvoza industrijskih proizvoda. Najveći pojedinačni izvoznici industrijskih proizvoda danas su Evropska unija, Kina i SAD.

Međunarodna trgovina hemijskim proizvodima znatniji udeo u svetskoj trgovini ostvaruje tek u drugoj polovini 20. veka. Posebno je rasla trgovina farmaceutskim proizvodima. Mašine i oprema su po učešću u svetskoj trgovini na prvom mestu. Tekstilna industrija je u osnovi industrijske revolucije. Trgovina

proizvodima ove industrije je postojano veoma važna.

Autori ukazuju da su upadljive osobnosti današnje međunarodne trgovine rast udela proizvoda visoko intenzivnih znanjem i uloga transnacionalnih kompanija koje danas utiču na oko 2/3 svetske trgovine industrijskim proizvodima.

Posebna glava nosi naslov *Međunarodna trgovina uslugama*. Ova delatnost se statistički prati tek od pre tridesetak godina. Trgovina uslugama nakon Drugog svetskog rata rasla je brže i od svetske proizvodnje i od svetske trgovine uzete u celini. Ovde spadaju, pre svega, usluge prevoza, osiguranja, putovanja i slično. Na svetskoj ravni trgovina uslugama uređena je Opštim sporazumom o trgovini uslugama. Međutim, u uređivanju ove delatnosti još uvek postoje mnoga nerešena pitanja. U najnovije vreme intelektualna svojina postaje jedno od najvažnijih i najspornijih pitanja u međunarodnoj trgovini. Pošto intelektualna svojina nema materijalne supstance, teško je pratiti njen prelazak preko državnih granica.

U poslednjem odeljku *Međunarodna trgovina u 21. veku* pisci ukazuju na novine u međunarodnoj trgovini u toku prve decenije 21. veka. Na prvo mesto stavljaju transnacionalizaciju međunarodne trgovine. Transnacionalne kompanije više nisu samo nosioci poslovanja nego i subjekti međunarodne trgovine. U stvari, one danas dominiraju u međunarodnoj trgovini, kontrolišu značajan deo svetske proizvodnje i monopolišu međunarodni transfer tehnologije i znanja.

Knjiga je na visokom stepenu izrade. Izlaganja su sistematična i vrlo pregledna. Tekst je pisan doteranijim jezikom i stilom. Iako je opštepoznato da je međunarodna trgovina najvažniji međunarodni odnos uopšte u mirno doba, u nas ima srazmerno malo celovitih dela iz ove oblasti. Zbog toga je ova knjiga posebno dobrodošla. Ona je značajan doprinos našoj literaturi o međunarodnoj trgovini. Ona će zacelo koristiti svima koji se bave međunarodnom trgovinom, bilo u praksi bilo kao naučni radnici ili studenti.

Blagoje BABIĆ

Prof. dr Vladimir Grečić, **SRPSKA NAUČNA DIJASPORI**,
Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2010, Beograd, 413 str.

Knjiga pod naslovom *Srpska naučna dijaspora*, u izdanju Instituta za međunarodnu politiku i privredu, plod je dugogodišnjeg istraživanja profesora Vladimira Grečića i njegovog bavljenja problematikom „odliva mozgova“, migracijama i naročito iseljavanjem mladih iz Srbije. Koliko je ova tema važna za ostvarivanje srpskih nacionalnih interesa i ukupan razvoj srpske privrede i kulture, jasno se da uočiti u ovoj knjizi, koja mnoštvom podataka i brojnim uporednim analizama obrazlaže međuzavisnost migracija i ukupnog razvoja jednog društva. Snaga i značaj ove knjige ne nalazi se isključivo u doprinosu teoriji migracija i analizi fenomena „odliva mozgova“ iz Srbije u proteklih dvadeset godina, već i u kreiranju adekvatne migracione politike koja se prevshodno odnosi na intelektualnu migraciju i koja bi trebalo da predstavlja značajan putokaz kreatorima ove politike, odnosno nadležnim državnim institucijama.

Migracije naučnih radnika i stručnjaka iz zemalja u razvoju u razvijene zemlje u dvadesetom veku i početkom dvadeset prvog veka dostižu neslućene razmere. Autor navodi da je u poslednje dve decenije iz Srbije emigriralo 40 hiljada stručnjaka koji su se nastanili, u najvećem broju slučajeva, u Severnoj Americi i zemljama Evropske unije, gde su svojim veštinama i znanjima značajno doprineli razvoju zajednica u kojima žive i nastanku neophodnih inovacija. Profesor Grečić ističe da naučna, odnosno visokostručna lica predstavljaju

najveći i najznačajniji potencijal, te da su potencijalni razvojni resurs države: „*Raspolaganje ljudskim kapitalom najvišeg kvaliteta je najbitniji element u efektivnom upravljanju održivim razvojem i u strategiji razvoja najvećeg broja zemalja u svetu*“. Ovo su odavno prepoznate zemlje poput Sjedinjenih Američkih Država i Kine čija ulaganja u nauku kontinuirano i vrtoglavo rastu. Srbija se sa druge strane nalazi na samom dnu liste zemalja po osnovu izdvajanja sredstava za istraživanje i razvoj, dok se ni srpska privreda ne može pohvaliti ulaganjem u ovaj sektor. Autor navodi da je Srbija u periodu od 2000–2004. godine, izdvajala svega 0,1%–0,4% bruto domaćeg proizvoda za istraživanje i razvoj, što jasno govori o razlozima zbog kojih se srpski „umovi“ sele u najrazvijenije zemlje sveta. Ostvarivanje adekvatnih uslova za kvalitetan naučni rad, napredovanje, samousavršavanje i plate koje prevazilaze mogućnosti naučnih radnika u Srbiji, samo su neka od privlačnih faktora glavnih zemalja destinacije naših naučnika. Nažalost, tokom prethodne dve decenije, domaći podsticajni faktori koji determinišu „odliv mozgova“, znatno su snažnije delovali na srpske naučnike.

Dakle, polazna premisa autora jeste da se srpska dijaspora u prethodnih dvadeset godina značajno povećala odlaskom stručnog i kvalifikovanog kadra, da je proizvodnja svakog stručnjaka skupa, te da Srbija ne brine dovoljno o svojim iseljenim talentima. Upravo zbog ovakvog zatečenog stanja, profesor Grečić posvetio

je ovu knjigu temi jačanja veza i saradnje sveopšte srpske intelektualne elite, a pre svega one koja se bavi naučnim radom i dodaje: „*Neophodnost jačanja veze srpskih intelektualaca u otadžbini i onih u rasejanju proističe iz stanja u kome se nalazi srpska nauka, pa i društvo – opterećeno brojnim razvojnim i drugim problemima.* „Ističući da smo ušli u takozvanu civilizaciju znanja, autor smatra da je jedini način da Srbija reši sve probleme sa kojima se suočava, upravo taj, da srpska naučna intelektualna elita u rasejanju bude obuhvaćena mrežom saradnje sa naučnicima koji žive i rade u Srbiji. Ovim bi se, po rečima profesora Grečića, ostvarilo racionalno korišćenje najdragocenijeg resursa svake države – pameti, te se okupljanje srpske naučne elite oko zajedničkih ciljeva, postavlja kao imperativ budućeg razvoja države i društva.

Uzimajući u obzir procene međunarodnih organizacija iz sredine devedesetih godina dvadesetog veka, u kojima se tvrdi da proizvodnja jednog stručnjaka košta oko 300.000 dolara, profesor Grečić iznosi interesantan podatak tvrdeći da je Srbija kroz emigraciju naučnika i inženjera u poslednje dve decenije izgubila preko 12 milijardi dolara. Ovakvi pokazatelji naveli su teoretičare, ali i kreatore zvaničnih državnih politika zemalja u tranziciji, da početkom dvadeset prvog veka posvete veću pažnju procesu „priliva znanja“, odnosno procesu obrnutom „odliva mozgova“. Ovaj „priliv znanja“, odnosno mogućnost implementacije koristi od stručnjaka u dijaspori u teoriji se ostvaruje na dva načina: kroz povratak iseljenih stručnjaka u zemlju porekla i kroz njihovu mobilizaciju „na daljinu“ radi uključivanja u razvoj otadžbine. Pre

samog pristupa analizi ove teorije, autor postavlja osnovno pitanje: da li je uopšte moguć povratak visokostručnih i kvalifikovanih ljudi u zemlje porekla? Polazna hipoteza profesora Grečića, koja je determinisala ceo metodološki proces izrade ove studije, jeste upravo tvrdnja da je ovakav povratak moguć, te da će njegov uspeh i broj samih povratnika zavistiti u najvećoj meri od aktivnosti zemlje porekla i od uslova u njoj. Stoga profesor Grečić ističe da proces „priliva znanja“ u Srbiju mora biti zasnovan kako na privlačenju stručnjaka iz dijaspore (koje će rezultirati njihovim povratkom, u meri u kojoj je to moguće), tako i saradnjom sa intelektualnom dijasporom, kroz razvijanje neophodnih mreža, putem kojih bi se naši stručnjaci u dijaspori mogli efektivno i produktivno uključiti u proces razvoja Srbije (bez nekog privremenog ili trajnog fizičkog povratka). Ukazujući na ozbiljnost ovog društvenog problema, profesor Grečić dodaje da je glavna uloga vlade da obezbedi odgovarajuće ekonomske, institucionalne, društvene i političke okolnosti za poslovne aktivnosti i saradnju sa srpskom dijasporom.

Pored uvoda i zaključka, knjiga je sistematizovana u sedam poglavlja, a značajan deo na kraju knjige posvećen je prikazu srpskih savremenih istraživača u dijaspori, koji su azbučnim redom navedeni zajedno sa kratkim biografijama i njihovim poljima istraživanja. Profesor Grečić prihvatio se nezahvalnog posla da sačini spisak srpskih vrhunskih stručnjaka u rasejanju, a imena su izabrana prema određenim međunarodnim standardima, kao i doprinosu navedenih naučnika otadžbini, odnosno njihovom potencijalu za unapređenje srpskih nacionalnih

interesa. Reč je o profesorima i naučnicima teorijskih disciplina i eksperimentalnih delatnosti – u oblasti fizike, elektrotehnike, fizičke hemije, telekomunikacija, biohemije, medicine i drugih.

Prvo poglavlje ove knjige bavi se pojmom upravljanja znanjem i kontinuiranim sticanjem znanja kao osnove uspešnog razvoja, kako pojedinca tako i celokupnog društva. Znanje je predstavljeno kao ključni činilac razvoja, a lov na talente osnovna aktivnost kojom velesile dostižu globalnu dominaciju. U drugom poglavlju ove knjige, autor se bavi kvantitativnom analizom i geografskom strukturom „odliva mozgova“ iz Srbije u proteklih dvadeset godina, predstavljajući zemlje koje privlače srpsku intelektualnu i naučnu elitu, među kojima se svakako ističu SAD kao najatraktivnija destinacija za naše naučne i tehničke kadrove. Uloga migracije, odnosno dijaspore kao razvojnog potencijala i efekti cirkulacije akademaca, razmotreni su u trećem poglavlju, koje pored ostalog, posvećuje pažnju i deviznim doznakama migranata, kao značajnom činiocu makroekonomske stabilnosti zemlje porekla. Četvrto poglavlje predstavlja prikaz uticaja cirkularne migracije na razvoj zemlje porekla, a autor je posvetio veliku pažnju postojećim oblicima saradnje između dijaspore i zemlje matice i to izložio na primerima dobre prakse dvanaest zemalja sa visokim procentom iseljenika. Aktuelna pitanja politike u oblasti migracije naučnika, poput „borbe za talente“, nacionalnih prioriteta u istraživanjima i razvoju, kao i samo upravljanje migracijama, razmotrena su u petom poglavlju knjige. Autor je u šestom poglavlju, za koje možemo reći da predstavlja žižu studijskog istraživanja vezano

za temu saradnje sa naučnom dijasporom, analizirao i izneo teorijska razmatranja o politici podsticaja cirkularne migracije i povratka naučnih iseljenika u maticu. U ovom poglavlju autor, između ostalog, predstavlja karakteristike povratka iseljenih stručnjaka, uslove koji determinišu njihov povratak, kao i njihovu ulogu u razvoju matice. Poslednje, sedmo poglavlje knjige autor posvećuje saradnji sa naučnom dijasporom na daljinu, kao najvažnijim instrumentom za ostvarenje osnovnog cilja – pretvaranja „odliva mozgova“ u „priliv znanja“ i tom prilikom analizira ulogu države i njene politike u ovom procesu.

U zaključku knjige, profesor Grečić ističe nekoliko važnih elemenata koji bi morali predstavljati glave stubove dugoročnog razvoja Srbije, kako bi se ostvario projekat „priliva znanja“: a) bolje korišćenje talenata zadržavanjem stručnjaka u zemlji i privlačenjem talenata iz dijaspore; b) izgradnja adekvatnih institucija koje će obezbediti realizaciju postavljenih ciljeva; i c) adekvatnije upravljanje ljudskim kapitalom, odnosno implementacija strategije povratka visokokvalifikovanih iseljenika i izrada konkretnih projekata saradnje sa dijasporom „na daljinu“. Konačno, autor naglašava da se od profilisanih i vrsnih stručnjaka iz dijaspore očekuje da osim priliva znanja, doprinesu kreiranju obrazovanih, kvalifikovanih i kvalitetnih kadrova u matici, kao i stvaranju preduzetničkog duha, bez čega nije moguće ni privući, za Srbiju krajnje neophodne, strane direktne investicije.

Stevan RAPAČ

MEĐUNARODNI PROBLEMI

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11 000 Beograd, Srbija, urednik Brana MARKOVIĆ, E-mail: branam14@gmail.com,
sekretarica Snežana ZEČEVIĆ, E-mail:snezanz@diplomacy.bg.ac.rs, tel: 3373824, fax: 3373835

UPUTSTVO AUTORIMA

Mole se autori da se pri pisanju tekstova pridržavaju sledećih uputstava.

1. Tekstove treba pisati latinicom. Članci mogu imati najviše 28 strana jednostrukog proreda (single) u Word formatu. Pored osnovnog teksta treba sačiniti apstrakt, ključne reči i izbor korišćene literature. Apstrakt do 150 reči treba da ukaže na osnovne elemente sadržaja teksta. Obim prikaza knjiga može da bude do tri strane.

2. Napomene i izvore treba pisati u fusnotama na dnu strane (ne na kraju teksta). Pri navođenju izvora u bibliografskoj jedinici obavezno stavljati ime i prezime, ili prezime pa ime autora (onako kako je navedeno u citiranom izvoru), naslov teksta, izdavača, ili časopis, mesto i godinu izdanja, str. (ako je izvor na srpskom), p. (ako se citira jedna strana izvora na stranom jeziku), pp. (ako se citira više strana izvora na stranom jeziku). Italic i znake navoda stavljati kao što je navedeno u primerima.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - osnovi opšte teorije*, Centar za publikacije Pravnog fakulteta, Beograd, 1988, str. 388.

2 Zlatko Isaković, "Međunarodni položaj Makedonije", u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123-4 (ili: 123-33, 198-200). Napomena: ako je više urednika, priređivača onda - (urs)

3 Videti: Ranko Petković, "Jugoslavija i NATO", *Međunarodna politika*, godina XLVII, br. 1060, april 1997, str. 11.

Ili – Boris Krivokapić, "Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3-4, 1998, str. 489.

Ili – Ozren Tošić, "Žrtve manipulacije", *Politika*, 10. 1. 2006, str. 6.

4 William McCarthy, *The Closed Shop in Britain*, Basil Blackwell, Oxford 1964, p. 134 (ili: pp. 134-8, 134-44, 198-204) .

5 Eamonn Fingleton, "Japan's Invisible Leviatan", *Foreign Affairs*, vol. LII, no. 2, March/April 1995, p. 69.

6 Dafydd Elis Thomas, "The Constitution of Wales", in: Bernard Crick (ed.), *National Identities, The Constitution of the United Kingdom*, Blackwell, Oxford, 1991, p. 65. Napomena: ako je više urednika onda - (eds)

3. Pri ponovnom citiranju istog teksta, ako se navodi posle nekih drugih fusnota, obavezno stavljati ime i prezime, odnosno prezime i ime (ne inicijale) autora, naslov teksta, pa - op. cit., (ili loc. cit.,) str. (ili p., pp.), a ako se navode odmah posle prvog navođenja: Ibid., (ili: Ibidem), str.

Primeri:

1 Vojin Dimitrijević i Radoslav Stojanović, *Međunarodni odnosi - Osnovi opšte teorije*, op. cit., (ili: loc. cit.,) str. 387-8.

2 Ibid. (ili: Ibidem), str. 390.

4. Slična pravila važe i za navođenje dokumenata kao izvora.

Primeri:

1 *The Dayton Peace Accords*, Office of Public Communication, Bureau of Public Affairs, U. S. Department of State, 1995, p. 7.

2 "Sporazum o miru u Bosni i Hercegovini", Dejton, 21. novembar, Pariz, 14. decembar 1995, *Međunarodna politika*, Beograd, godina XLVI, br. 1041, 2. februar 1996, str. 8.

3 “Single European Act”, Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2-4.

4 Ibid., p. 3.

5 *The Dayton Peace Accords*, op. cit., pp. 26-8.

5. Ako je izvor sa Interneta treba navesti datum kada je autor koristio tekst, pošto se sadržaj Interneta povremeno menja.

Primeri:

1 Kenneth N. Waltz, “The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better?”, *Adelphi Papers*, Number 171, International Institute for Strategic Studies, London 1981, Internet: <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/waltz1.htm> 01/03/2005.

2 *APEC Leaders Economic Vision Statement*, Blake Island, Seattle, 20 November 1993, Internet: <http://www.apecsec.org.sg/econlead/blake.html> 08/03/1997.

3 *The Northern Ireland Peace Agreement*, Internet: <http://www.irish-times.com.html> 10/04/1998.

Bibliografiju, odnosno Literaturu praviti po istim pravilima, osim što je ovde obavezno navesti prvo prezime, pa ime autora.

Autor teksta koji se objavljuje u našem časopisu treba da dostavi pored prezimena i imena i zvanje (ili zanimanje), naziv i mesto institucije gde je zaposlen, svoju ličnu adresu ili e-mail adresu.

Priloge u elektronskom obliku treba dostavljati na E-mail adresu: snezanaz@diplomacy.bg.ac.rs, ili branam14@gmail.com, a u štampanom obliku, na CD-ROM-u ili disketi na adresu: Snežana Zečević, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, Beograd, Srbija.

Objavlivanjem članka autorska prava prenose se na časopis *Međunarodni problemi*.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IIPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IIPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IIPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNI problemi – International
problems: časopis Instituta za međunarodnu
politiku i privredu / glavni i odgovorni
urednik Brana Marković. – God. 1, br. 1
(1949)-. - Beograd : Institut za
međunarodnu politiku i privredu, 1949-. -
24 cm

Tromesečno

ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi

COBISS.SR-ID 6012674

NOVIJA IZDANJA INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

HARMONIZACIJA ZAKONODAVSTVA REPUBLIKE SRBIJE SA PRAVOM EVROPSKE UNIJE, zbornik radova, *Duško Dimitrijević i Brano Miljuš* (priređivači), broširano, 2010, 578 strana.

Vladimir Grečić, SRPSKA NAUČNA DIJASPORA, broširano, 2010, 416 strana.

Predrag Bjelić, Sanja Jelisavac-Trošić i Ivana Popović-Petrović, SAVREMENA MEĐUNARODNA TRGOVINA, broširano, 2010, 360 strana.

Dragan Petrović, RUSIJA I EVROPA, tvrdi povez, 2010, 348 strana.

UNAPREĐENJE TURIZMA KAO FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE REPUBLIKE SRBIJE, zbornik radova, *Pero Petrović i Vidoje Golubović* (priređivači), broširano, 2010, 500 strana.

SRBIJA U SAVREMENOM GEOSTRATEŠKOM OKRUŽENJU, priređivač *Nevenka Jevtić*, broširano, 2010, 464 strane.

Srđan Korać, INTEGRITET NADNACIONALNOG SLUŽBENIKA EVROPSKE UNIJE, broširano, 2010, 206 strana.

Dragan Petrović, PREDSEDNIČKI IZBORI U UKRAJINI 2010, broširano, 2010, 190 strana.

Nevenka Jevtić, OSVAJANJE SLOBODE IZRAŽAVANJA I TRANSFORMACIJA KOMUNIKATIVNOG SUVERENITETA, broširano, 2010, 188 strana.

SRBIJA I REGIONALNA SARADNJA, zbornik radova, *Dragan Đukanović i Sandro Knezović* (priređivači), broširano, 2010, 340 strana.

Ivan Dujčić, SRBIJA I PANAMSKI KANAL KAO KLJUČ ZA SVETSKI POREDAK OD 1850. DO 2000. GODINE, broširano, 2010, 204 strane.

Ivona Lađevac, Svetlana Đurđević-Lukić, Ana Jović Lazić, MEĐUNARODNO PRISUSTVO NA KOSOVU I METOHIJI OD 1999. DO 2009. GODINE, broširano, 2010, 308 strana.

Aleksandar Fatić, ULOGA KAZNE U SAVREMENOJ POLIARHIČNOJ DEMOKRATIJ, broširano, 2010, 260 strana.

SERBIA AND EUROPEAN UNION, zbornik radova, priređivači *Duško Dimitrijević i Miroslav Antevski*, broširano, 2010, 248 strana.

Dragan Petrović, Dragomir Anđelković i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA ZAKAVKAZJA, tvrdi povez, 2010, 393 strane.

PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE NA ZAPADNI BALKAN, zbornik radova, priređivači *Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac*, broširano, 2009, 316 strana.

Duško Dimitrijević, REFORMA SAVETA BEZBEDNOSTI UJEDINJENIH NACIJA, tvrdi povez, 2009, 400 strana.

Dragan Petrović i Goran Nikolić, GEOPOLITIKA SAVREMENE UKRAJINE, tvrdi povez, 2009, 276 strana.

Hasiba Hrustić, SVETSKA FINANSIJSKA KRIZA I DRŽAVNA INTERVENCIJA U ODBRANIM ZEMLJAMA, broširano, 2009, 184 strane.

OČUVANJE I ZAŠTITA KULTURNOG NASLEĐA SRBIJE U INOSTRANSTVU, priređivač *Vidoje Golubović*, 2009, brošura sa CD-om.

Duško Dimitrijević, REFORMA SAVETA BEZBEDNOSTI UJEDINJENIH NACIJA, tvrdi povez, 2009, 400 strana.

Žaklina Novčić, NEOREALIZAM KENETA VOLCA, broširano, 2009, 240 strana.

Dragan Petrović, FRANCUSKO-JUGOSLOVENSKI ODNOSI U VREME ALŽIRSKOG RATA 1952–1964, tvrdi povez, 2009, 452 strane.

Dobrica Vesić, SPECIFIČNI OBLICI UPRAVLJANJA LJUDSKIM RESURSIMA, broširano, 2009, 192 strane.

Branko Pavlica, ODNOSI SRBIJE SA REPUBLIKOM MAKEDONIJOM 1996–2008, broširano, 2009, 182 strane.

JAPAN AND SERBIA: CONTEMPORARY ISSUES, zbornik radova, priređivači *Edita Stojić-Karanović, Đemal Hatibović i Ivona Lađevac*, broširano, 2009, 244 strane.

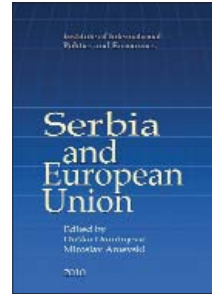
Aleksandar Fatić, FREEDOM AND HETERO-NOMY, broširano, 2009, 236 strana.

**PROŠIRENJE EVROPSKE UNIJE
NA ZAPADNI BALKAN**
zbornik radova, priređivači *Duško
Dimitrijević i Ivona Lađevac*

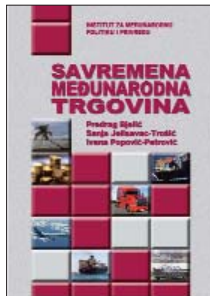
Vladimir Grečić
**SRPSKA NAUČNA
DIJASPORA**

**SERBIA AND
EUROPEAN UNION**
Editors *Duško Dimitrijević
i Miroslav Antevski*

**HARMONIZACIJA
ZAKONODAVSTVA
REPUBLIKE SRBIJE
SA PRAVOM EU**
zbornik radova, priređivači
Duško Dimitrijević i Brano Miljuš

*Predrag Bjelić,
Sanja Jelisavac-Trošić
i Ivana Petrović-Popović*
**SAVREMENA
MEĐUNARODNA
TRGOVINA**

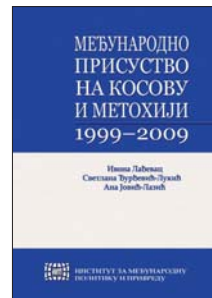
**SRBIJA
I REGIONALNA
SARADNJA,**
zbornik radova, priređivači
*Dragan Đukanović
i Sandro Knezović*

**SRBIJA U SAVREMENOM
GEOSTRATEŠKOM
OKRUŽENJU**
zbornik radova,
priređivač *Nevenka Jeftić*

**UNAPREĐENJE TURIZMA KAO
FAKTOR RAZVOJA PRIVREDE
REPUBLIKE SRBIJE**
zbornik radova, *Pero Petrović
i Vidoje Golubović* (priređivači)

*Ivona Lađevac,
Svetlana Đurđević-Lukić,
Ana Jović-Lazić*
**MEĐUNARODNO
PRISUSTVO NA KOSOVU
I METOHIJI OD 1999.
DO 2009. GODINE**

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs